

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон Абдуманнонов

Дабири масъул
Олим Бухориев

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи
11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»,
тел.: (+992 37) 221-22-40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 таҳти № 023/ МҚ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба
Феҳристи маҷаллаҳои тақризишавандаи
ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон ворид шудааст.

Ҳайати таҳрир:

Абдучаббор Раҳмонзода
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),

Боймурод Шарифзода
(директори ИЗА АМИТ),

Носирҷон Салимӣ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),

Мирзо Муллоаҳмад
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Мирзо Ҳасани Султон
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Низомиддин Зоҳидӣ
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.)

Сайфиддин Назарзода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Саҳидод Раҳматуллозода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д.и.ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д.и.ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д.и.ф.),

Олимҷон Қосимов (д.и.ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д.и.ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.),

Сӯфизода Шодимуҳаммад (д.и.ф.),

Ҳошимова Хуршеда (н.и.ф.),

Мирзоев Сайфиддин (н.и.ф.),

Муҳаммадиев Шамсиддин (н.и.ф.),

Маҷнунов Абдуламин (н.и.ф.)

Ҳайати мушовара: Франсис Ришар (Франсия),
Шариф Шукуров (Россия), Замир Саъдулло (Чин),
Алӣ Акбаршоҳ (Ҳинд), Орифи Навшоҳӣ
(Покистон), Муҷибӣ Меҳрӯд (Афғонистон),
Александр Хейзер (Олмон), Ҷаъфар Муҳаммад
(Ўзбекистон), Садрӣ Саъдиев (Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, 2020.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

№ 2.
2020

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка и
литературы имени Рудаки Национальная
Академия наук Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон Абдуманнонов

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальная Академия наук
Таджикистана, каб. 11, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40
Подписной индекс в каталоге «Почта
Таджикистан» - 77755
Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал зарегистрирован Министерст-
вом культуры Республики Таджикистан
15 апреля 2012 г. за № 0098/мч,
перерегистрирован 12 ноября 2015 года за
№ 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/
мч- 97.

Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных
журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан.

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик НАНТ, д.ф.н.),
Б. Шарифзода (директор ИЯЛ НАНТ),
Н. Салими (академик НАНТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад (член-корр НАНТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Н. Зоҳиди (член- корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Раҳматуллозода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Раҳмонов (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д.ф.н.),
Х. Хошимова (к.ф.н.),
С. Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.)

Редакционный совет: Франсис Ришар
(Франция), Шариф Шукуров (Россия), Али
Акбаршоҳ (Индия), Орифи Навшохи
(Пакистан), Муджиби Меҳрдод
(Афганистан), Александр Гейзер (Германия),
Джаъфар Мухаммад (Узбекистан), Садри
Саъдиев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальная Академия наук
Таджикистана, 2020.

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Раҳматуллозода С., Рузиев М. Таҳлили сохтори лексикаи марбут ба ҳайвоноти ҳонагии лаҳҷаи Варзоб	5
Мирзоев С., Каримова Г. Пажӯҳиши чанд истилоҳи мураккаби сечуза	16
Тӯраев Б. Номвожаҳои ҷуғрофии субстрати сугдӣ дар қаламрави Панҷакенти бостонӣ	26

АДАБИЁТШИНОСӢ

Ваҳҳобзода Р. Анъана ва навоари дар шеъри Пайрави Сулаймонӣ	39
Абдуллоев Р. Ду рисолаи нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ	46
Эмомов А. Қорихонаҳо, хонақоҳо, далоилхонаҳо ва муассисаҳои дигари тарғибгари маорифи исломӣ	74
Раҷабова М. Бозтоби мавзӯи Ватан дар назми арабизабони садаҳои XI-XII	87
Маҳмудзода О. Мероси адабии Назирии Нишопурӣ ва тавсифи анвои ашъори ӯ	93
Убайдуллоев А. Фаҳрияҳои Носиралӣ Сарҳиндӣ	104
Сиддиқӣ Ш. Сайри таърихӣ пайдоиши тасаввуф	110
Шайхзода А. Ороҳои адабӣ дар шеъри шоирони Балхи давраи Ғазнавиён	124
Ҳайдарова С. Нахустин муҳаккиқи рӯзгору осори Шӯҳии Хучандӣ	138
Маликнеъмат Г., Раҳимзода А. Дахлу тасарруфи Мавлоно бар қиссаҳои пешин	146
Беҳронов Ҷ. Саҳми А. Э. Бертелс дар таҳқиқи «Сафарнома»-и Носири Хусрав	153

НАҚДИ АДАБӢ

Нимо Юшич. Ҳарфҳои ҳамсоя (Номаҳо)	166
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Рахматуллозода С., Рузиев М. Структурный анализ лексики домашних животных в Варзобском говоре	5
Мирзоев С. Каримова Г. Изучение нескольких трёхкомпонентных сложных терминов	16
Тураев Б. Топонимы согдийского субстрата на территории древнего Пенджикента	26

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Ваххобзода Р. Преемственность и новаторство в поэзии Пайрава Сулаймони.....	39
Абдуллоев Р. Два критических литературных трактата в индийском стиле	46
Эмомов А. Школы чтецов Корана, кельи отшельников, далаилхана, кружки мухаддисов и другие учебные учреждения, где изучались многообразные исламские науки.....	74
Раджабова М. Отображение темы Родины в арабоязычной поэзии XI-XII веков.....	87
Махмудзаде О. Литературное наследие Назири Нишопури и характеристика форм его поэзии	93
Убайдуллаев А. Самовосхваления Носирали Сархинди	104
Сиддики Ш. Исторический взгляд на происхождение мистики	110
Шайхзода А. Художественные фигуры в поэзии поэтов Балха эпохи Газневидов	124
Хайдарова С. Первый исследователь жизни и творчества Шухи Худжанди	138
Маликнеъмат Г., Рахимзоде А. Вмешательство и нововведение Мавлоно в существующие притчи	146
Бехронов Дж. Вклад А.Э. Бертельса в исследование «Сафарнаме» Носира Хусрава	153

ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА

Нимо Юшидж. Беседы с соседом	166
------------------------------------	-----

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК: 491.59.25.

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИИ ЛЕКСИКАИ МАРБУТ БА ҲАЙВОНОТИ ХОНАГИИ ЛАҲҶАИ ВАРЗОБ

Раҳматуллозода Саҳидод, Рузиев Меҳрубон

Институту забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ

Доир ба масъалаи баррасии роҳу воситаҳои калимасозӣ асарҳои зиёди илмӣ ба вуҷуд омада бошад ҳам, доир таҳқиқи сохтории қабатҳои луғавӣ камтар аҳамият дода шудааст. Аз ин назар, табақабандӣ, тасниф ва таҳқиқи калимасозии қабатҳои луғавӣ яке аз масъалаҳои мубрами илмӣ ба шумор меравад. Дар густаришу ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони адабии меъёр ва лаҳҷа, ба вуҷуд омадани калимаҳои нав нақши калимасозӣ бениҳоят калон аст ва он яке аз воситаҳои муҳими забон ба шумор меравад. Таҷрибаи бойи тадқиқи ин падида дар пажӯҳиши муҳаққиқони зиёде инъикоси худро ёфтааст, ки метавон тадқиқотҳои назарраси дар ин хусус анҷомдодаи олимони ва муҳаққиқони тоҷик, аз қабили М. Турсунов (1952), Ш. Ниёзӣ (1954), Ш. Рустамов (1972), С. Алиев (1979), Ф. Амонова (1982), Ш. Бобомуродов, А. Муминов (1983), Г. Мирзоев (1987), А. Зоҳидов (1992, 2009), Н. Маъсумӣ (2011), Д. Саймиддинов (2013), С. Назарзода (2004), О. Қосимов (2016), М. Султонов (2011) ва дигаронро ишора кард, ки назарияҳои асосгузоштаи онҳо то имрӯз дар илм роиҷ аст. Саҳми муҳаққиқони берунӣ Л. С. Пейсиқов (1973), В. В. Виноградов (1975), О. Д. Мешков (1976), В. В. Лопатин (1977), Е. А. Земская (1992) низ дар ин самт назаррас буда, онҳо доир ба тарз ва усули калимасозӣ тадқиқоти комил анҷом додаанд. Як гурӯҳ муҳаққиқони тоҷик, аз ҷумла М. Давлатова (1969), Н. Насимӣ (1992), С. Низомова (2002), Ю. Кенджаев (2004), А. Амлоев (2016) ҷиҳатҳои гуногуни калимасозиро дар асоси осори насриву назмии шоиру нависандагони классики муосири тоҷик мавриди баррасӣ қарор додаанд, ки шоёни таҳсин аст. Дар илми шевашиносии тоҷик доир ба калимасозӣ ва хусусан бо ёрии вандҳо (аффиксҳо) созмон ёфтани калимаҳо тадқиқотҳои анҷомдодаи муҳаққиқон

А. З. Розенфелд (1964, 1971), Б. Бердиев (1979), С. Раҳматуллозода (С. Хоркашев) (2015, 2019) муҳим аст.

Муҳаққиқоне, ки ба омӯзиши лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ сару кор гирифтаанд, кӯшиш намудаанд, ки мафҳум ва моҳияти калимаро бо таъия ва дар асоси маводи лаҳҷа шарҳу тавзеҳ диҳанд. Аз ҷумла муҳаққиқ Ғ. Ҷӯраев дар рисолаи худ андешаҳои ибразнамудаи олимонро доир ба калима ҷамъбаст намуда, вожаҳо «ҳамчун воҳиди асосии забон ҳам барои забони адабӣ ва ҳам барои нутқи шевагӣ моҳияти ягона дорад» мешуморад ва «аз маҷмӯи овозҳои муайян иборат будан, дорои маъно будан, дорои шаклҳои морфологӣ будан, вазифаҳои муайяни синтаксисӣ доштан, хусусиятҳои номинативӣ доштан, дар таркиби ибораҳои фразеологӣ ва синтаксисӣ истифода шудан ва ғайра»-ро аз муҳимтарин аломатҳо ва хосиятҳои калима маънидод намудааст (Ҷӯраев, 1992, 34).

Таркиби луғавии лаҳҷаи Варзоб низ аз қабатҳои гуногуни луғавӣ ғанӣ аст ва яке аз ин қабатҳо лексемаҳои марбут ба соҳаи ҳайвоноти ҳонагӣ мебошад. Калимаву истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои марбут ба соҳаи ҳайвоноти ҳонагӣ дар лаҳҷаи Варзоб гуногунранг буда, бо усулҳои гуногуни калимасозӣ ба вучуд омадаанд.

Бо роҳи морфологӣ сохтани калимаҳои марбут ба ҳайвоноти ҳонагӣ дар лаҳҷаи Варзоб ва лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ аз маъмултарин роҳҳо ба шумор меравад. Дар асоси маводи дар ихтиёрдошта калимаҳои марбут ба ҳайвоноти ҳонагии лаҳҷаи Варзобро аз ҷиҳати сохт ба сода, сохта ва мураккаб ҷудо намуда, таҳлил кардан мувофиқи матлаб аст. Қисмати асосии лексемаҳои марбут ба ҳайвоноти ҳонагии лаҳҷаи Варзобро калимаҳои сода ташкил медиҳад, ки дар асоси онҳо дигар калимаҳои сохтаю мураккаб ва ибора-истилоҳот ба вучуд меоянд. Мо дар ин мақола ба масъалаи калимаҳои сохта, ки тавассути пасвандҳо шаклу маънои нав гирифтаанд, тавачҷух менамоем.

Қисми зиёди калимаҳои таркиби лексикаи соҳаи ҳайвоноти ҳонагии лаҳҷаи Варзоб калимаҳои сохта ташкил менамоянд, ки онҳо бо илова кардани вандҳо ва аниқтараш бо асоси калима якҷоя омадани пасвандҳо сохта мешаванд. Қобили қайд аст, ки барои сохтани чунин гурӯҳи калимаҳо мувофиқати маъноии

чузъҳои калимаи сохта низ нақши муҳимро мебозад, ба ифодаи дигар: «Калимаи сохта васлшавии сунъии решаи аффикс набуда, дар он чузъҳо ба ҳам аз ҷиҳати маъно мувофиқат мекунанд ва мувофиқати маъноии асоси аффикс ба онҳо имконият медиҳад, ки ба ҳам васл шуда, маънои нави пайдо кунанд, ки ба маънои ҳам асос ва ҳам аффикс баробар ояд» (Рустамов, 1981, 102). Муҳаққиқ А. Амлоев ба усули калимасозии морфологӣ диққати ҷиддӣ дода, онро ба ду қисм: калимасозии исм бо ёрии вандҳо (пешванду пасванд) ва пайвастишавии асосҳои лексикӣ тақсим намуда, қайд менамояд, ки «калимасозии исм ба воситаи пешванду пасвандҳо дар муқоиса ба қисми дуюм (калимасозии исм ба воситаи пайвастишавии асосҳои лексикӣ дар назар дорад) мавқеи махсус дорад» (Амлоев, 2016, 15).

1. Тарзи сохтмони чунин гурӯҳи калимаҳо дар лаҳҷаи Варзоб ба қолабҳои калимасозии дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва ҳам забони адабӣ шабоҳат дорад, новобаста аз он, ки баъзе фарқиятҳо вобаста ба маҳсулнокии қолабҳои забонӣ ва тарзу усулҳои калимасозӣ аз якдигар тафовут доранд. Дар баъзе ҳолатҳои дигар шабоҳат на танҳо байни лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, балки нисбат ба забонҳои дигар низ дида мешавад. Дар забонҳои дигари эронӣ, аз ҷумла забони ҷғнобӣ, метавон унсурҳои калимасозии забони тоҷикиро мушоҳида кард, ки ба тағйироти шакли мавқеи истифодабарӣ мустақмаланд, аз қабили суффиксҳои –ак, ӣ, ҷӣ, –ин, –ина, –ча ва ғайра. Вобаста ба ин А. Л. Хромов чунин менигорад: «Дар тафовут аз сӯғдӣ хаттӣ, дар забони ҷғнобӣ ба воситаи вандҳо сохта шудани калимаҳо маҳдудтар аст, зеро таркиби луғавӣ он аз ҳисоби иқтибосоти забони тоҷикӣ бой гардидааст» (Хромов, 1987, 665). Муҳаққиқи забони ҷғнобӣ Г. Ниматов далели мавҷудияти суффиксҳои мазкурро дар забони ҷғнобӣ ва тоҷикӣ «муштаракии решаҳои таърихӣ ҳар ду забон»-и (Ниматов, 1998, 85) ба ҳам ҳеш медонад.

Дар лексикаи соҳаи ҳайвоноти хонагии лаҳҷаи Варзоб пасвандҳои **–ҷӣ, –гар, –ӣ, –ак, –а, –ча, –ин, –дор, –ча, –акӣ, –бон, –о, –е, –бара/-вара (-зор, –дор), –вар, –ворӣ, –дон, –гона (-гоник)** ва ғайра сермаҳсул буда, бо дарназардошти маводи мавҷуда онро таҳлилу баррасӣ менамоем.

Пасванди -чӣ. Ин пасванд дар баҳши лексикаи марбут ба ҳайвоноти хонагии лаҳҷаи Варзоб камистеъмол маҳсуб меёбад ва барои сохтани исмҳои марбут ба касбу кор ва машғулияти шахс истифода мегардад. Ба ин гурӯҳ метавон калимаҳои «авулчӣ» ва «айлоқчӣ»-ро дохил кард. Бо ҳамин вазифа пасванди -чӣ дар шеваю лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, аз ҷумла шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ (Ҷӯраев, 1992, 26; Хоркашев 2010, 19; 2019, 7-14) мустаъмал аст.

Пасванди -гар. Ин пасванд барои сохтани исмҳои марбут ба касбу кор ва фаъолият хизмат менамояд: “мисгар”, “заргар”, “ҷуфтгар”, «даравгар»: *Шарифа гӯ хона бийоя да даравгар-о авқот бара* (Ғф.).

Пасванди -гарӣ машғулияти ҷорводорон: «ҷуфтгарӣ», «даравгарӣ» ва ҳислату рафтори ҳайвон: «демонагарӣ», «харигарӣ»-ро ифода менамояд. Зикри ин нукта зарур аст, ки калимаҳои «ҷуфтгарӣ» ва «даравгарӣ» ду зинаи калимасозиро гузаштаанд. Дар зинаи аввал аз асосҳои “ҷуфт” ва “дарав” бо пасванди –гар лексемаҳои «ҷуфтгар» ва «даравгар» сохта шуда, дар зинаи дуюм аз ин асосҳо («ҷуфтгар», «даравгар») ва пасванди –ӣ исмҳои амали «ҷуфтгарӣ» ва «даравгарӣ» ба вучуд омадааст.

Пасванди -ӣ. Ин пасванд дар забони тоҷикӣ ва дар аксар лаҳҷаҳои он, пеш аз ҳама лаҳҷаи Варзоб ҳамчун пасванди сермахсули исму сифатсоз истифода мегардад. Пасванди мазкур дар лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, аз ҷумла лаҳҷаи Ромит (Бердиев, 1979, 47), лаҳҷаҳои Ванҷу Бадахшон (Розенфелд, 1964, 27-28; 1971, 16-17), шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (С. Раҳматуллозода 2010, 2015, 2019) ва ғайра низ мавриди истифода қарор дорад. Тибқи маводи мавҷуда пасванди мазкурро аз рӯйи вазифа метавон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кард:

а) аз исм сифате месозад, ки аз ҷи сохта шудани ашёро ифода мекунад: «пашмӣ», «чармӣ»: *Айили хар-а ба йа тасмаи чармӣ банд* (Зим.).

б) аз шумораҳо исм месозад, ки онҳо синну солро далолат мекунанд: «чорӣ»: *Гӯсфанди чорӣ да моли Шариф-ай* (Фан.); «панҷӣ»: *А бозор йагон панҷисерка хар барои марака, ки ба бузаку музакбозӣ намеша* (Якч.).

Пасванди -ак. Пасванди -ак дар забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он, инчунин дар забонҳои форсӣ, пашту, гурӯҳи забонҳои помири, забони яғнобӣ ба маънои хурдию навозиш ба таври васеъ истифода мегардад. А. Л. Хромов дар асари ба забони яғнобӣ бахшидаи худ оид ба ин пасванд маълумот дода, баромади таърихӣ онро аз пасванди -ак, -ака –и суғдӣ медонад, ки аз асосҳои номӣ исми месозад (Хромов, 1987, 666). Мо ба ин ақидаем, ки пасванди **-ак** ғайр аз сохтани шакли калима, инчунин хусусияти калимасозиро низ дорост ва аз ин рӯ ғаёл, сермахсул ва серистеъмол мебошад. Хусусиятҳои номбурда дар лаҳҷаи Варзоб низ мушоҳида мегардад, ки маънои хурдиву навозишро ифода менамояд: «чапушак», «харак», «калак», «чурак», «шалак», «лесак», «нарак», «мастак»: *Хараки бечора йа умр хизматата мекунайу бо ту норозӣ* (Дм.).

Аз калимаи «хас» бо иловаи пасванди –ак исме сохта мешавад, ки узви дохилии ҷорворо мефаҳмонад: «хасак» (пардаи тунуке, ки пас аз зоида аз батни ҳайвонот меафтад): *Ду рӯз шуд хасаки говам нагалтид-ай бо йагон бало нашава мегӯм* (Ҳуш.). Вожаи «белак» (шона, белаки китф) низ ҳамин тавр сохта шудааст. Бо пасванди мазкур ҳолатҳои аз сифат сохта шудани исми ифодагари асбобу афзор: «чангак» (сим ё оҳани нӯғаш қач, ки ба он зарфи ширдорро меовезанд), «барак» (қўшчилав, тасмаи дутораи лаҷом, ки аспасавор бо он аспро идора мекунад) ва пойафзол: «хомак» низ ба ҷашм мерасад.

Пасванди **-ак** ҳамчунин аз исми исме месозад, ки номи бемории ҳайвонро ифода менамояд: пучак, хоришак: *Гов хоришак шуд-ай даст нарасон, ки нагузарата бо* (Қул.). Дар ҷойи дигар аз калимаҳои тақлиди овозӣ низ бо истифода аз ин пасванд исми сохта мешаванд: пишак, ҷазак (ҷаззаи ҷарбу), тапак: *Тапак-о-ра да тани оғал зан* (Ҳоҷ.).

Пасванди -аст. Бо пасванди –аст бештар вожаҳои тақлиди овозӣ сохта мешавад, аз ҷумла «вағғаст», «мааст», «бааст», «ҳангаст» ва ғайра. Ин пасванд дар шакли –ас//ос//аст барои ифодаи маъноҳои болозикр дар шеваҳои дигар низ мустаъмал аст (Раҳматуллозода, 2019, 114).

Пасванди -ала бештар барои сохтани сифатҳое, ки нуқсони ҷисмонии ҳайвонро ифода менамояд: қачала (қач), қўзала (қоматхамида), хизмат менамояд.

Пасванди -а. Пасванди -а яке аз пасвандҳои сермахсул махсуб ёфта, бо исм ва шумораву исм пайваст шуда, калимаҳои нав месозад: «чарха»: *А падвал чарха-ра бийор мӯи буза ресем* (Рт.); «дугӯша»: *А дугӯша ӣа коса ҷургот гир* (Ҳуш.); «чака» (чакаи сар), «талха», «панча», «ларза», «савора» ва ғайра. Муҳаққиқ А. Л. Хромов баромади пасванди мазкурро аз форсии миёна (-е < -ака) медонад (Хромов 1987, 656-666).

Пасванди -анда. Дар таркиби лексикаи соҳаи ҳайвоноти хонагии лаҳҷаи Варзоб бо пасванди -анда вожаҳои сохта шудаанд, ки асоси онҳо феъл мебошад: чаранда, гиранда, газанда ва ғайра.

Пасванди -ча. Пасванди -ча чун пасванди шаклсоз ба мисли пасванди -ак маънои хурдию навозишро ифода мекунад: «барача», «бузғолача», «кучукча», «бузича», «такача»: *Баройи ҷурбонӣ ӣагон такача ӣов тайор кун* (Ҷк.); «серкача»: *Йа серкача-ра а бозор чорсад сум харидам* (Вб.); «букача»: *Букача-ра тарбия кун баройи ҷуфткунӣ даркор меша* (Ҷб.); «тайлоқча», «тойча» ва ғайра.

Инчунин, пасванди мазкур аз исм исме месозад, ки макнро ифода менамояд: «оғалча», «ҳелча»: *Бузғол-о-ра да ҳелча андоз* (Шм.).

Пасванди -ин нисбатан каммахсул буда, аз исм сифати нисбӣ месозад: «рихин-рахин»: *Тайлоқи рахин да сари кӯш мурдай*; «пашмин»: *Гови сурх-а синаи пашмин-ай* (Вқ.).

Пасванди -дор. Ин пасванд дар сурати бо исм якҷо омадана, исми нав месозад, ки соҳибият, яъне соҳиби чорво ва боигариро ифода мекунад: «молдор» (соҳиби чорво, соҳиби боигарии гуногун): *Карим а вахтойи пеш молдор-ай* (Пғз.); «буздор» (соҳиби буз): *Нархи буз-а рав а буздор пурс чанд мегӯ* (Ар.); «гӯсфанддор» (соҳиби гӯсфанд): *Да ин қишлоқ дига ҳишке ранги Ҳамид гӯсфандор нест* (Зим.). Пасванди -дор умумиточикӣ буда, дар лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ ва гуруҳи забонҳои помириву яғнобӣ дар ҳамин шакл мавҷуд аст (Мирбобоев, 1991, 164; Ниматов, 1998, 86, 88).

Пасванди -акӣ. Ин пасванд аз исмҳои ифодакунандаи ҳайвонот омада, исми нав месозад, ки бештар ба шахс далолат мекунад: «харақӣ»: *Йа харақӣ а боло омасод-ай* (Кон.); «аспақӣ»: *Ун аспаки-ра рав бин кӣ боша* (Қул.);

Пасванди -бон. Пасванди мазкур бо исмҳои ифодакунандаи ҳайвонот омада, дар лаҳҷаи Варзоб сермахсул буда, ифодагари касбу кор ва машғулият мебошад: «бузбон»: *Салим ду сол шуд да Таговийо бузбон-ай* (Так.); «галабон»: *Да палатки галабон-о йагон кас нест* (Ғф.); «гӯсолабон»: *Баройи поди ҷӯшо гӯсолабони нав мебийо* (Хоч.); «говбон»: *Ферма йа говбонаш-а а кор пеш кард* (Чб.) ва ғайра.

Пасванди -о. Дар лаҳҷаи Варзоб чун аксари лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ барои ҷамъбандии исмҳо, ба ҷои пасванди -ҳо шакли ихтисоршудаи он -о истифода мегардад. Аз таркиби маводи лексикаи марбут ба ҳайвоноти хонагии лаҳҷаи Варзоб бармеояд, ки пасванди -о ягона пасвандест, ки ба ҳайси унсури асосии шакли ҷамъсоз хизмат мекунад. Намуна: «гово», «бузо», «гӯсфандо», «аспо», «харо» ва ғайра.

Ҳарчанд дар забони адабӣ ва лаҳҷаҳои он пасвандҳои ҷамъбандии -он (-вон, -гон, -ён), -ҳо фаровон истифода шаванд ҳам, дар лаҳҷаи Варзоб маъмул нестанд. Мавқеи истифодаи пасвандҳо дар лаҳҷаҳо мисли забони адабӣ ба овозҳои садонок ва ҳамсадои охири калима вобаста буда, мавқеи истифодаи пасванди ҷамъбандии -о дар лаҳҷаи Варзоб аз доираи ин қоида берун аст ва ҳангоми сохтани шакли ҷамъи калимаҳое, ки бо садонок ба анҷом мерасанд, овози садоноки онҳо ихтисор мегардад: «бузғола-бузғоло», «гӯсола-гӯсоло» ва ғайра. Пасванди мазкур айнан бо ҳамин вазифа дар лаҳҷаҳои тоҷикони Мастҷоҳ (Хромов, 1962, 35) ва лаҳҷаҳои забони дари Афғонистон (Обидов, 1995, 91) мавҷуд аст.

Пасванди -вар. Пасванди мазкур дар таркиби лексикаи марбут ба ҳайвоноти хонагии лаҳҷаи Варзоб, яке аз пасвандҳои каммахсул ба шумор меравад. Бо ин пасванд дар маводи ҷамъоваришуда калимаи «ҷонвар/чанвар» сохта шудааст, ки дорои оҳанги навозиш буда, маънои «ҳайвон» (ба ғайр аз парандаву сағу пишак)-ро ифода менамояд ва бо таъя ба мисоли болозикр тахминан метавон гуфт, ки пасванди «-вар» бо «дор» аз феъли доштан, яъне он чизе, ки ҷон дорад, синоним аст : *Ҷанвар бақуват-ай, ҳоле даҳ соли дига хизмат мекуна* (Зим.). Каммахсул будани пасванди мазкур на танҳо ба лаҳҷаи Варзоб, балки ба дигар лаҳҷаву шеваҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла

шеваҳои ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ низ хос аст (Раҳматуллозода, 2019, 46).

Пасванди -бара/-вара, -зор. Пасванди мазкур барои сохтани сифатҳое, ки ягон ҳислати ҳайвон ва ё бемориву нуксони ҷисмонии онро ифода менамояд: «ачинабара//ачинавара», «йарабара//йаравара», «захмбара//захмвара» ва номи мавзёҳои ҷорвоҷароние, ки дар заминаи исмиҳои алафу бутта ва дарахтон ба миён омадаанд: Кӯтали Арчабара, замини Торонбара истифода мегардад: Пасванди -бара/-вара дар дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва забонҳои эронӣ воমেҳӯранд. Аз ҷумла, дар шеваи ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ пасванди мазкур дар шакли «-вара» омада (Раҳматуллозода, 2019, 14-18), нисбат ба лаҳҷаи Варзоб маъноҳои зиёдтарро ифода менамояд. Дар забони ягнобӣ бошад, ин пасванд ҳамчун муродифи пасванди «-зор» дар шакли «-vaṛá» барои сохтани номҳои ҷуғрофӣ мустаъмал аст (Тӯраев, 2010, 115; Хромов, 2010, 30). Ҷ. Мурватов пасванди мазкурро хоси шевҳои ҷанубӣ дониста, дар забони адабӣ ва шеваҳои дигари забони тоҷикӣ мавҷуд набудани онро қайд кардааст (ШҶЗТ, 1979, 260), вале муҳаққиқи номвожаҳои ҷуғрофии водии Ҳисор О. Маҳмадҷонов менигорад, ки «ин анҷомаи номсоз бештар дар низоми топонимии қисмати шарқии водии Ҳисор (махсусан дар навоҳии сарғаҳи Кофарниҳон) ба таври фаровон истифода мешавад (Маҳмадҷонов, 2012, 39). Ҳамчунин, лозим ба таъкид аст, ки мисолҳои болозикр далели мавҷудияти пасванди мазкур дар лаҳҷаи Варзоб шуда метавонад.

Пасванди -дон. Пасванди мазкур барои ифодаи номи ҷой, макони гузоштан ва нигоҳ доштани чизе дар таркиби калимаҳои «кадон» (коҳдон, ҷойи нигоҳдории коҳ), «бачадон» (бачадон, раҳм), «задон» (заҳдон, бачадон, нутфагоҳ), «ширдон» (ширдони пистон) меояд.

Пасванди -гоҳ//-га. Вожаҳое, ки бо ин пасванд сохта шудаанд, номи ашё, исми маънӣ ва маконро ифода менамоянд, аз ҷумла «ҷога» (зарф барои нигоҳдории маҳсулоти ширӣ), «пойга» (аспдавонӣ), «чарогоҳ». Пасванди -гоҳ дар шакли –гоҳ, -гаҳ дар забони адабӣ ва гунаҳои он -го, –гаҳ, -га дар шеваҳои дигар, аз ҷумла ҷанубӣ ва ҷанубӣ-шарқӣ мавҷуд аст (ШҶЗТ, 1979, 260; Раҳматуллозода, 2019, 93-95).

Пасванди -ок. Бо истифода аз пасванди -ок исм: «хошок» ва калимаҳои тақлиди овозӣ: «алучок» (уллоси саг) сохта шудаанд.

Ҳамин тавр, баррасии калимасозии пасвандҳо гувоҳи он аст, ки дар доираи калимаҳои марбут ба ҳайвоноти ҳонагӣ онҳо ҷойгоҳи хоса доранд ва барои ба вучуд омадани ин қабати луғавӣ сахим мебошанд. Маълум гардид, ки қолибҳои калимасозии пасвандҳои таҳлилшуда дар доираи роҳи суннати калимасозии забони тоҷикӣ буда, онро мукаммал менамояд.

Рӯйхати ихтисораҳо:

ШҚЗТ - Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ;

Ал.-Алхуч; Ар.-Арақчин; Бр.-Беғар; ВҚ.-Варзоб-Қалъа; Ғж.-Ғажне; Ғф.-Ғусғарф; Дах.-Даҳана; Дм.-Дехмалик; До.-Дуоба; Др.-Даштиринҷон; Зим.-Зимчурӯд; Кон.-Кондара; Қул.-Қулписта; Лб.-Лучоб; Пғз.-Пуғӯзе; Рт.-Работ; Так.-Такоб; Фан.-Фанфарок; Хг.-Харангон; Хоч.-Хоча Оби Гарм; Хуш.-Хушёрӣ; Чб.-Чорбоғ; Чк.-Ҷангалак; ШТ.-Шаҳраки Такоб; Шм.-Шафтимичгон; Якч.-Якчағӯз;

КИТОБНОМА

1. Амлоев А. Я. Калимасозии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев// А. Я. Амлоев. –Душанбе, 2016. -152с.
2. Бердиев Б., Рамитские говоры таджикского языка//Автореф. канд. дисс. /Б. Бердиев. –Душанбе, 1979. -28с.
3. Махмадҷонов О. Таҳқиқоти таърихӣ ва забоншиносии номвожаҳои ҷуғрофии водии Ҳисор /О. О. Махмадҷонов. – Душанбе, 2012. - 216 с.
4. Мирбобоев А. Лексика животноводства ваханского языка: Дис. ... канд. филол. наук/А. Мирбобоев. –Душанбе, 1991. -205 с.
5. Ниматов Г. Лексикаи ҷорводории забони яғнобӣ: Рис. ... ном. илм. филол/Г. Ниматов. – Душанбе, 1998. –183 с.
6. Обидов У., Омӯзиши муқоисавии лаҳҷаҳои забони дари Афғонистон: Рис. д-ри. илм. филол/У. Обидов. –Душанбе, 1995. -334 с.
7. Раҳматуллозода С. Р. Калимасозии исм. / С. Р. Раҳматуллозода. – Душанбе:Дониш, 2019. -226 с.
8. Розенфельд А. З. Ванджские говоры таджикского языка. /А. З. Розенфельд. –Л. :ЛГУ, 1964. -149с. Розенфельд А.З. 1971
9. Рустамов Ш. Исм/ Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
10. Тӯраев Б. Б. Лексико-семантическое и словообразовательное исследование микропонимии долины Яғноб: Дис. ... канд. филол. наук/Б. Б. Тӯраев. –Душанбе, 2010. -223 с.

11. Хоркашев (Раҳматуллозода) С. Калимасозии исм бо пасвандҳо (аз рӯйи маводи шеваи ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ). /С. Хоркашев. – Душанбе, 2010. -143с.
12. Хоркашев С. Р. Лексико-семантический и морфологический анализ предметной лексики в южных и юго-восточных говорах таджикского языка: Дис. докт. филол. наук/С. Р. Хоркашев. –Душанбе, 2015. -367 с.
13. Хромов А. Л. Чаҳордах мақола/А. Л. Хромов. –Душанбе: Шучоён, 2010. -174 с.
14. Хромов А. Л. Ягнобский язык. /Основы иранского языкознания: Новоиранские языки: Восточная группа/А. Л. Хромов. –М. : Наука, 1987. -С. 644-701.
15. Ҷӯраев Ғ. Системаи лексикаи лаҳҷаи забони тоҷикӣ (дар асоси маводи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ) Рис. ... ном. илм. филол/Ғ. Ҷӯраев. –Душанбе, 1992. -333 с.
16. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика) /Ғ. Ҷӯраев. Ҷ. 1. –Душанбе: Дониш, 1980. -328с.

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ ЛЕКСИКАИ МАРБУТ БА ҲАЙВОНОТИ ХОНАГИИ ЛАҲҶАИ ВАРЗОБ

*Табақабандӣ, тасниф ва таҳқиқи калимасозии қабатҳои лугавӣ яке аз масъалаҳои мубрами илмӣ ба шумор меравад. Ҷузъе аз ин қабатҳо воҳидҳои лугавии мансуб ба ҳайвоноти хонагӣ дар гӯйиҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла гӯйиҳои мардуми Варзоб ба шумор меравад. Таъриқи лугавии лаҳҷаи Варзоб дорои қабатҳои гуногуни соҳавӣ буда, дар ташиқули онҳо калимаҳои сода, сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳот нақши муҳим доранд. Махсусан, пасвандҳои калимасозии **-ҷӣ, -гар, -гарӣ, -ӣ, -ак, -ак, -аст, -ала, -а, -анда, -ча, -ин, -дор, -акӣ, -бон, -о, -вар, -бара/вара, -зор, -дон, -гоҳ//га, -ок** барои сохтани лексемаҳои марбут ба ҳайвоноти хонагӣ асосӣ мебошанд. Хусусиятҳои калимасозии ин пасвандҳо дар доираи лексемаҳои марбут ба ҳайвоноти хонагии лаҳҷаи Варзоб дар забонишиносии тоҷик бори аввал мавриди баррасии илмӣ қарор мегирад.*

Калидвожа: лексика, лаҳҷа, калимасозӣ, морфология, лексема, калимаҳои сохта, пасванд, сермаҳсул, каммаҳсул, ҳайвоноти хонагӣ, қабатҳои лугавӣ.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКИ ДОМАШНИХ ЖИВОТНЫХ В ВАРЗОБСКОМ ГОВОРЕ

Сбор, классификация и анализ лексических единиц говоров являются одним из актуальных научных проблем языкознания. Часть из этих

лексических единиц относятся к лексике домашних животных таджикского языка в целом и говоров в частности. В этом плане анализ лексики говоров является важной проблемой языкознания. Словарный состав Варзобского говора имеет различные тематические слои лексем и в формировании лексики домашних животных играют важную роль простые, производные, сложные слова и термины-словосочетания. Особое место в формировании производных лексем играют такие суффиксы как -чи, -гар, -гарӣ, -ӣ, -ак, -аст, -ала, -а, -анда, -ча, -ин, -дор, -акӣ, -бон, -о, -вар, -бара/-вара, -зор, -дон, -гоҳ/-га, -ок. В таджикском языкознании рассматриваются впервые словообразовательные особенности этих суффиксов в сфере лексем домашних животных по материалам Варзобского говора.

Ключевые слова: лексика, говор, словообразование, морфология, лексема, производные слова, продуктивный, малопродуктивный, домашние животные, лексические слои, суффикс.

STRUCTURAL ANALYSIS OF THE VOCABULARY OF DOMESTIC ANIMALS IN THE VARZOB DIALECT

Collection, classification and analysis of lexical units of the dialects is one of the most urgent scientific problems of linguistics. Some of these lexical units relate to the vocabulary of domestic animals in the Tajik language in general and dialects in particular. In this regard, the analysis of the vocabulary of dialects is an important problem of linguistics. The vocabulary of the Varzob dialect has various thematic layers of lexemes, and simple, derived, and complex words and word combinations play an important role in the formation of the vocabulary of domestic animals. A special place in the formation of derived lexemes is played by such suffixes as -chi, -gar, -gari, -i, -ak, -aki, -ast, -ala, -a, -anda, -cha, -in, -dor, -ak, -bon, -o, -var, -bara/-vara, -zor, -don, -goh/-ga, -ok. In Tajik linguistics, word-formation features of these suffixes in the sphere of the lexemes of domestic animals are considered for the first time based on the materials of the Varzob dialect.

Keywords: vocabulary, dialect, word formation, morphology, lexeme, derived words, productive, unproductive, domestic animals, lexical layers, suffix.

Маълумот дар бораи муаллифон: Раҳматуллозода Сахидод – муовини раиси Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, д.и.ф.; Тел.: (+992) 91-900-21-78. E-mail: saxidodi@list.ru

Рузиев Меҳрубон – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ. Тел.: (+992) 93-451-08-58. E-mail: ruziev.mehrubon@mail.ru.

Сведения об авторах: Рахматуллозода Сахидод – заместитель председателя Комитета по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан, д.ф.н.; Тел.: (+992) 91-900-21-78. E-mail: saxidodi@list.ru.

Рузиев Мехрубон - соискатель Института языка и литературы им. А. Рудаки НАНТ. Тел.: (+992) 93-451-08-58. E-mail: ruziev.mehrubon@mail.ru.

Information about the authors: Rahmatullozoda Sakhidod – Deputy Chairman of the Committee on language and terminology under the government of the Republic of Tajikistan, Doctor of Philological Sciences; Phone: (+992) 91-900-21-78. E-mail: saxidodi@list.ru.

Ruziev Mehrubon – Researcher of the Institute of the language and literature named after A. Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: (+992) 93-451-08-58. E-mail: ruziev.mehrubon@mail.ru

УДК: 801.31.

ПАЖӢӢШИ ЧАНД ИСТИЛОӢИ МУРАККАБИ СЕӢУӢӢ

(дар асоси маводи бархе аз соӢаӢо)

Мирзоев С.Ӣ., Каримова Г.

Институти забон ва адабиӢти ба номи АбӢабдулло РӢдакии АИ ӢТ

Мусаллам аст, ки таркиби луғавии ҳар як забон дар баробари вожаҳои маъмул инчунин аз истилоҳоти илмӣ, техникӣ, номҳои набототу ҳайвонот, маъдан, ситораҳо, маҷмӯи вожаву ибораҳои, ки мафҳуми соҳаҳои гуногунро ифода мекунанд, иборат мебошанд.

Вожаҳо унсурҳои муҳимтарину асосии забон ба ҳисоб рафта, таҳлил ва таҳқиқи онҳо аз бисёр ҷиҳат судманд ва дорои аҳамияти вижа мебошанд. Истилоҳҳо низ мисли вожагон бо роҳҳои маъмул ва суннати калимасозӣ сохта мешаванд, ки яке аз чунин роҳҳо усули аз ҷузъҳои баробархуқуқ корбаст намудани истилоҳоти мураккаб аст.

Дар ин мақола чанд истилоҳ аз соҳаҳои дипломатия, тиб, кишоварзӣ ва амсоли инҳо мавриди пажӯҳиш ва таҳлил қарор дода мешаванд. Онҳо истилоҳҳои мураккаби сеҷузъа буда, дар чанд даҳсолаи охир ба забони тоҷикӣ ворид шуда, маъмул гаштаанд.

Мубрамияти таҳқиқоти ин истилоҳот аз он иборат мебошад, ки дар ин мақола бори нахуст мавриди таҳлил ва

таҳқиқи забониносии қарор дода шудаанд. Зарурати интиҳоби мавзӯи мавриди таҳқиқро таваҷҷуҳи муаллифони мақола ба пайдоиш, ташаккули онҳо дар забони тоҷикӣ ва аз ҷиҳати забониносии омӯхта нашуданашон ба миён овард.

Навгониш таҳқиқот дар ин мақола дар он зоҳир меёбад, ки:

1) дар мақола бори нахуст бархе аз истилоҳоти мураккаби сечузаӣ соҳаҳои тиб, дипломатия, кишоварзӣ мавриди пажӯҳиши забониносии қарор гирифтанд;

2) бори нахуст роҳҳои калимасозӣ ва хусусиятҳои сохтории ин навъи истилоҳҳо муайян карда шудаанд;

3) таърихи пайдоиш ва таҳлили этимологии асосҳои онҳо то ҷойи имкон ба риштаи таҳқиқ даромадаанд.

Дараҷаи омӯзиш. Роҷеъ ба калимасозии вожаҳои мураккаб қорҳои зиёде ба анҷом расидааст, вале ба хусусиятҳои фарқкунандаи калимаҳои мураккаби сечузаӣ забониносии таваҷҷуҳ зоҳир накардаанд. Бо вучуди ин баъзе қорҳои иҷмолӣ дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» (1985), «Забони адабии ҳозираи тоҷик» (1973, қ.1), асарҳои манографии Ш.Рустамов, С.Хоркашев, инчунин, муаллифони ин мақола ба анҷом расидаанд, вале онҳо ҳамаи паҳлуҳои ин навъи вожасозиро фаро нагирифтаанд.

Зарурати таҳлил ва таҳқиқи вожаҳои мураккаби сечузаӣ дар ин мақола аз он иборат аст, ки истилоҳоти мавриди пажӯҳиш аз ҷониби забониносии таҳқиқ нашуда ва дар фарҳангҳо низ сабт нагардидаанд.

Ҳадафи асосии таҳқиқ, пеш аз ҳама, муайян ва муқаррар намудани қонуну қоидаҳои сохтории забониносии, инчунин мушаххас кардани бархе аз вигаҳиҳо ва ҳудуди интишори маводи мавриди пажӯҳиш мебошад.

Вазифаҳои асосии таҳқиқоти мақоларо муҳаққиқон ба чунин ҷанбаҳо алоқаманд мешуморанд:

а) ҷамъоварии маводи истилоҳоти мураккаби сечузаӣ роҷеъ ба соҳаҳои гуногун;

б) таснифу таҳлили сохторӣ, маъноӣ ва решашиносии маводи пажӯҳиш;

в) таъйин намудани мавқеи унсурҳои истилоҳсоз дар ташаккули истилоҳсозӣ;

г) муайян намудани замон, макон, пайдоиш ва рушди инкишофи онҳо дар забон.

Методҳои омӯзиши ва пажӯҳиш. Барои таҳлил ва таҳқиқи дақиқ ва ҳамаҷонибаи истилоҳоти мураккаби сечуза мо аз методҳои муқоисавии синхронӣ ва диахронӣ, ки аз таҳлилу баррасии сохторӣ иборат аст, истифода кардем.

Арзиши амалии мақола дар он аст, ки натиҷаҳои таҳқиқот метавонад ҳангоми таҳияи фарҳангҳои тафсирий, этимологӣ, бавижа луғатномаҳои соҳавӣ, истифода шаванд. Истифода аз маводи мақола дар таълим ва тадрис дар мактабҳои олӣ ва миёнаи касбии ҷумҳурӣ низ аз аҳамият ҳолӣ нест.

Истилоҳоти дипломатӣ як бахши муҳиме мебошанд, ки дар соҳаи коргузори ба кор мераванд ва дар қатори истилоҳоти содаву сохта ва таркибии он вожаҳои мураккаби сечуза низ мавқеи муайян доранд. Истилоҳоти дипломатӣ ба як давраи муайяни инкишофи забон алоқаманд буда, дар сатҳи маъноии забон бо вижагиҳои миллии худ инъикос меёбанд. Масалан, **точикдипсервис** яке аз чунин истилоҳотест, ки аз се ҷузъ таркиб ёфтааст. Бо вучуди иқтибосӣ будани ҷузъҳои дуёму сеюми калима, ки аз забонҳои аврупоӣ тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд бо илова шудани калимаи тоҷикӣ киёфаи овозии он ба тоҷикӣ мувофиқ қунонида шудааст.

Тоҷикдипсервис. Ин вожа аз ҷиҳати сохт мураккаби сечуза буда, ҷузъҳои он ба забонҳои гуногун тааллуқ доранд. Чунончи, **тоҷик** вожаи тоҷикӣ аст. **Дип** калимаи ихтисоршудаи **дипломат** мебошад ва он аз фаронсавӣ (**diplomate** < юн. **Diploma**) ва **сервис** аз забони англисӣ (**service** < лот. **servire**) иқтибос шудаанд.

Ҳамин тавр, аз вожаи **дипломат**, ки дар истилоҳи мавриди пажӯҳиш дар шакли қутоҳшудаи **дип** омадааст, маълум мешавад, ки он бунёди юнонӣ дошта, аз юнонӣ аввал ба забони фаронсавӣ дохил гардидааст. Дар юнонӣ шакли **diploma**-ро дошта, ба маънои «номаи ду баробар мураккаб, ҳуччат» ба кор мерафтааст. Пас, вожаи юнонии **diploma** ба гунаи **diplomate** ба забони фаронсавӣ ворид гардида, ба маъноҳои зайл маъмул гаштааст: 1. **ҷондор.** Шахси мансабдори идораи қарорхорои хориҷӣ, ки барои амалӣ намудани иртиботи расмӣ бо давлатҳои хориҷӣ ваколатдор шудааст. 2. **ҷондор. маҷозӣ.** Шахсе, ки тавассути муомилаи нозуку моҳирона бо одамон ба мақсади худ мерасад) [3, 245].

Аз ин ҷо ба чунин натиҷа расидан мумкин аст: вожаи **дипломат**, ки боз чандин шаклҳои дигар дорад, асосан юнонӣ буда, аз юнонӣ аввал ба фаронсавӣ гузаштааст. Пас аз забони фаронсавӣ ба забонҳои аврупоӣ ворид шуда, тавассути кадоме аз забонҳои аврупоӣ ба забони русӣ низ ба сурати **дипломат** роҳ ёфтааст. Баъдан ин истилоҳ дар ҳамин шакл аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ иқтибос шудааст.

Ҷузъи сеюми ин истилоҳ вожаи **сервис** мебошад ва ин калима ҳам аз ҷиҳати баромад ба забонҳои аврупоӣ мутааллиқ аст. Вожаи мавриди андеша бунёди латинӣ дошта, аз ин забон аз сурати *servire* ба гунаи *service* ба забони англисӣ гузаштааст, ки ба маънои хизмат кардан, хизматрасонӣ истифода мешудааст ва имрӯз ҳам ба ҳамин маънӣ ба кор меравад. Ин калимаро Л.П. Крысин дар фарҳанги худ чунин шарҳ додааст: **сервис** [англ. *service* < лот. *servire* (хизмат кардан). Хизматрасонии маишии мардум [2, 643].

Ин калима ҳам аз забони латинӣ аввал ба забони англисӣ ва баъдан ба забонҳои дигари хеш (аврупоӣ) гузаштааст. Аз ин рӯ, маълум мегардад, ки як бахши истилоҳоти хориҷӣ дар асрҳои XVII–XX ва аввали садаи XXI ба забони русӣ дохил шудаанд ва тавассути забони русӣ бештари онҳо дар ҳамон шаклу маъно аз охири қарни XIX то ба ҳол ба забони тоҷикӣ ҳам иқтибос шуда, захираи луғавии моро ғанӣ сохтаанд. Имрӯз истилоҳи мавриди андеша ба гунаи **точикдипсервис** дар забони тоҷикӣ, махсусан дар соҳаи дипломатия мавқеи худро пайдо кардааст.

Гастроэнтерология истилоҳи соҳаи пизишкӣ буда, аз се ҷузъ таркиб ёфтааст. Вожаҳои дохили ин истилоҳ ҳама ғайритоҷикӣ мебошанд, бо вучуди ин ба забони тоҷикӣ ҳамчун истилоҳи тиббӣ дар солҳои 60-уми асри XX ба воситаи забони русӣ дохил гардида, то имрӯз мавқеи худро аз даст намодааст.

Ҷузъи аввал **гастро**, ки маънои «меъда»-ро дорад, аз ҷиҳати баромад ба забони юнонӣ тааллуқ дошта, дар фарҳангҳо чунин шарҳу эзоҳ ёфтааст: **гастро** [<греч. *gaster* (*gastros*) “меъда”, “тибб” (меъда), (тибб). Первая составная часть сложных слов, обозначающая: относящийся к желудку, к пищеварению, напр. гастроэнтерит [2, 171]; **гастро**— (*gaster*, -*tros*= желудок)-первая составная часть сложных слов, указывающая на отношение к желудку или брюшной части тела [1, 134].

Чузъи дуҷуми ин истилоҳ *энтеро* низ баромади ҷунонӣ дошта, ҳамроҳ бо калимаҳои мураккаб меояд ва маънои «рӯда»-ро дорад. Ин чузъи истилоҳи мавриди назар низ дар фарҳангҳои гуногун ба қайд гирифта шуда, чунин тавзеҳ ёфтааст: *энтеро...* [*греч. enter on рӯдаҳо*]. тибб. Первая составная часть сложных терминов, обозначающих функции и заболевания кишечника, напр. энтеробиоз, энтероколит [2, 845], [1, 689].

Чузъи сеюм *логия* маънои илмро дошта, дар охири калимаҳои мураккаб меояд, ки ин вожа ҳам аз ҷиҳати баромад ба забони ҷунонӣ марбут аст ва дар фарҳангҳо чунин шарҳ ёфтааст: *логия* (гр. *logos*=слово, мафҳум; таълимот, андеша) – вторая составная часть сложных слов, соответствующая понятиям «наука», «учение», «знание» [1, 326]; ... *логия* [*греч. logos наука, учение*]. Конечная составная часть сложных слов, обозначающих отрасли науки, знания, напр.: биология, филология [2, 407].

Чузъҳои номбурда дар забони тоҷикӣ дар шаклҳои алоҳида истифода намешаванд ва танҳо дар вожаҳои иқтибосӣ бо ҳам омада, як мафҳуми томо ифода мекунад, ки истилоҳи пизишкӣ *гастроэнтерология* ҳам яке аз онҳост. Ба андешаи мо ин истилоҳ аз забонҳои аврупоӣ аввал ба забони русӣ ворид гардида, баъдан ба забони тоҷикӣ тавассути забони русӣ роҳ ёфта, дар илми тибби тоҷик низ маъруфият пайдо кардааст.

Таҳлили решашиносӣ натавонанд барои муайян кардани баромади таърихӣ вожаҳо мусоидат мекунад, балки метавонад барои таъйин намудани мафҳуми чузъҳои калимаҳо низ ёрӣ расонад. Мусаллам аст, ки ҳар як вожа метавонад маъноҳои зиёде дошта бошад. Бинобар ҳамин, муайян кардани маънои ҳар як чузъи калимаҳо, бавижа вожаҳои мураккаби сечузъа, яке аз шартҳои муҳими дақиқ намудани сохти он ба ҳисоб меравад.

Яке аз роҳҳои ғанӣ гардидани захираи луғавӣ забон аз забонҳои дигар иқтибос шудани вожаҳо мебошад, ки ин ҳодиса дар забони тоҷикӣ ҳам истисно нест. Вожаву истилоҳоти зиёде аз забонҳои дигар бо роҳи воситаҳои гуногун ворид гардидаанд ва ин раванд то ҳол идома дорад, ки як қисми онҳоро иқтибосоти арабӣ, қисми дигарро русиву туркӣ ва аврупоӣ ташкил медиҳанд. Аз таҳлили номи бонкҳо ва дигар вожаҳои мураккаби сечузъа маълум шуд, ки як ду чузъи таркиби бештари онҳо вожаҳои иқтибосӣ

мебошанд: *гастроэнтерология* (*гастро* «меъда» юнонӣ; *энтеро* «рӯда» юнонӣ; *логия* «илм» юнонӣ); *точикдипсервис* (*дип* вожаи ихтисоршуда аз *дипломат* фаронсавӣ; *сервис* англисӣ); *точиктрансгаз* (*транс* лотинӣ; *газ* юнонӣ) ва ғайра.

Истилоҳоти соҳаи иқтисод яке аз масъалаҳои муҳим ва рӯзмарра буда, дар рушду густариши ҳар як забон нақши калидиро ба ҷо меоранд. Чунонки аз давраҳои гуногуни таърихӣ маълум аст, ҳар вожаву истилоҳ муддати дуру дароз боқӣ наместонад. Ҳар падидаи нави моддӣ ва андешаи тозаи маънавӣ, ки дар ҳар даврае дар ҷомеаи башарӣ ба вучуд меояд, боиси тағйироту дигаргунӣ дар низоми таркиби луғавии забон мешавад. Аз ин рӯ, забони тоҷикӣ низ аз чунин тағйироту дигаргунӣҳои ҷомеаи муосир бебаҳра ва дар канор нахоҳад буд. Дар забони тоҷикӣ истилоҳоте рӯйи кор омадаанд, ки вожаҳои мураккаби сечуза мебошанд ва ҳар як ҷузъ аз ҷиҳати баромад ба забонҳои гуногун мутааллиқанд. Чунончи дар давраи истиқлолият истилоҳоти зиёде ба миён омаданд, ки яке аз онҳо *Тоҷикагролизинг* аст. Бо ин ном корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии “Тоҷикагролизинг” ҳамчун Маркази хизматрасонии техникаи кишоварзӣ кору фаъолият мекунад.

Дар бораи ҷузъҳои аввал ва дуюм маълумот ироа гардидааст, вале ҷузъи сеюм, ки вожаи нав ва ғайритоҷикист, шарҳу эзоҳталаб мебошад. Вожаи *лизинг* англисӣ буда, ба таври зайл шарҳ ёфтааст: *Лизинг* [англ. leasing < to lease иҷора гирифтани, ба иҷора додан]. Ком. Сдача в долгосрочную аренду машин, оборудования, средств транспорта, помещений и т.п. [2, 435]. Яъне аз ин ҷо маълум мешавад, ки маънои вожаи *лизинг* “ба иҷора гирифтани ва ё супоридани мошинҳо, қисмҳои эҳтиётӣ, навъҳои нақлиёт, биноҳо ва амсоли инҳо ба муҳлати тӯлонӣ будааст”.

Ҳамин тавр, тавассути забони русӣ ва ё бевосита аз забони англисӣ ин калима ба забони тоҷикӣ ворид гардида, истилоҳи *тоҷикагролизинг* сохта шудааст. Аз ҳамин ҷиҳат ҳазинаи маънавӣ ва моддии миллати тоҷик тавассути захираи луғавии забони адабӣ иқтибоси вожаву истилоҳоти дархӯри замон такмил меёбад ва ғанӣ мегардад.

Самарқанднигоҳ. Ин калима аз се ҷузъ: *самар+қанд+нигоҳ* таркиб ёфта, ҳамаи қисмҳо исм мебошанд. Ҷузъи аввал вожаи

самар аз ҷиҳати баромад арабӣ буда, дорои маъноҳои гуногун мебошад.

Вожаи *самар* дар осори шоирони адабиёти классикӣ ва давраи нав ба маъноҳои асли ва маҷозӣ ба таври фаровон ба кор рафтааст. Маънои аслии ин вожа “мева, бор; ҳосил” буда, маънои маҷозиаш “натиҷа, таъсир” мебошад. Бо пайваст шудани калимаи *қанд* номвожаи ҷуғрофии Самарқанд, ки яке аз шаҳрҳои қадимаи тоҷикон, дар замоне пойтахти Суғди бостон буд, ба вучуд омадааст. Дар забони суғдӣ номвожаи Самарқанд ба сурати sm’rkñθh [smarkañθ] талаффуз мешуд, ҷузъи kñθ [kañθ/ʃ] ба маънои “шаҳр” аст, дар суғдӣ дорои чунин шаклҳо будааст: qnt–kñθ; qñθ–kñʃ (h); qnt’–zy–qnty; knt’k– kntk [8, 473]. Аз шаклҳои суғдии вожаи *қанд* маълум мешавад, ки дар давраи ташаккули забони тоҷикӣ гунаҳои суғдӣ таҳаввул ёфта, ба сурати *қанд* даромадааст.

Дар ташаккул ва густариши марҳилаи аввали забони адабӣ дар давраи Сомониён шеваву ғӯйишҳо, забонҳои маҳаллии манотиқи Мовароуннаҳру Хуросон, махсусан лаҳҷаҳои забонҳои портӣ ва суғдӣ, нақши муҳим доштаанд. Маҳз дар ҳамин давра вожаҳои фаровоне аз ғӯйишҳои маҳаллӣ, забонҳои суғдиву портӣ ва дигар забонҳои мавҷудаи он замон ба воситаи осори шоирони ин сарзамин ба забони адабии давр дохил гардидаанд.

Пас ба номвожаи ҷуғрофии Самарқанд бархе аз шоирон калимаи *нигоҳ*-ро ҳамроҳ кардаанд, ки ба ин восита он ба худ маънои маҷозӣ гирифта, “ишора ба нигоҳи хубрӯёни самарқандӣ”-ро касб кардааст. Чунончи, шоир А.Қазва дар маҷмӯаи ашъори ғазалиёташ, ки “Шаҳди ғазал” ном дорад, вожаи мураккаби сечуъаи мавриди назарро дар яке аз мисраъҳои шеъриаш ба чунин шакл корбаст намудааст ва он хеле зебову шином ба қолаб даромада, ба қоидаҳои суннати воҷасозии забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад: “Гирехе боз накард аз дили нишопуриам/На *самарқанднигоҳе*, на хучандабрӯе” [3, 396].

Вожаи *самарқанднигоҳ* дар фарҳангҳои мавҷудаи тафсири забони тоҷикӣ сабт нагардидааст. Бинобар ҳамин, барои тақмили фарҳангҳои оянда чунин нави калимаҳоро метавон ворид кард, ки ин қолаби калимасозӣ барои боз ҳам ғани гардидани захираи луғавии забон мусоидат мекунад.

Ин калимаро Доро Начот дар фарҳанги таҳиянамудаи худ ба қайд гирифта, ҳамчун шоҳид ду мисраъ шеър аз осори А.Қазва овардааст, ки вожаи *самарқанднигоҳ* истифода шудааст [2, 396], вале он аз мадди назари таҳиягарони “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” берун мондааст [2, 599].

Хулоса. Аз таҳлил ва баррасии бархе аз истилоҳоти мураккаби сечузбаи соҳаҳои гуногун метавон ба таври умум ба чунин натиҷа расид:

1. Таҳлил ва таҳқиқи истилоҳоти мураккаби сечузба яке аз масъалаҳои мубрами ҳар як забон, аз ҷумла забони тоҷикӣ буда, бархе аз онҳо дар даҳсолаҳои охир ба забон ворид гардидаанд, ки пажӯҳиши ин навъи истилоҳот аз аҳамият холӣ нест.

2. Аз маводи мавриди пажӯҳиш маълум мешавад, ки дар сохтани чунин навъи истилоҳот вожаҳои юнонӣ, латинӣ, фаронсавӣ, англисӣ нақши муҳим доштаанд.

3. Аз таҳлилу баррасии вижагиҳои луғавию маъноии истилоҳоти мавриди таҳқиқ бармеояд, ки дар он воҳидҳои луғавии иқтибосии забонҳои аврупоӣ, махсусан фаронсавӣ ва англисӣ, ба сифати унсурҳои истилоҳсоз мавқеи вижа доранд. Чунин унсурҳои истилоҳсоз, аз як тараф, бо меъёрҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ мутобиқ шуда бошанд, аз ҷониби дигар, онҳо дар ташаккулу таҳаввули истилоҳоти сохти мураккабдошта ба сифати унсурҳои алоҳида низ ширкат меkunанд. Бо вучуди ин теъдоди онҳо дар доираи умумӣ чандон фаровон нест ва ҳудуди интишорашон ҳам нисбатан маҳдуд ба назар мерасад.

КИТОБНОМА

1. Булыко А.Н. Большой словарь иноязычных слов / А.Н.Булыко. – М.: Мартин, 2004. – 703 с.
2. Крысин Л.П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов / Крысин Л.П. – М.: Эксмо, 2008. – 863 с.
3. Начот Доро. Фарҳанги Доро / Доро Начот. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 599 саҳ.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1-2. – М.: Энциклопедияи Советии тоҷик, 1969. – 952 саҳ.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – Машҳад - Душанбе: ҚММ “Ксероксленд” 2008. – 949 саҳ.

6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Машҳад-Душанбе: ҚММ “Ксероксленд” 2008. – 944 саҳ.
7. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ.8. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи советии тоҷик, 1988. – 590 саҳ.
8. Gharib B. Sogdian-Persian-English Dictionary / B. Gharib. – Tehran: Farhangon. – 1995. – 473 p.

ПАЖӢҲИШИ ЧАНД ИСТИЛОҲИ МУРАККАБИ СЕӢУӢА

Дар ин мақола вожаҳое мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода шудаанд, ки онҳо аз се ҷуӢи мустақилмаъно таркиб ёфтаанд. Мақсади асосии ба риштаи таҳқиқ кашидани ин навъи истилоҳот аз он иборат мебошад, ки пажӢҲИШИ ин масъала аз мадди назари муҳаққиқони забониносои тоҷик дар қанор мондааст ва ё ба он таваҷҷуҳ зоҳир нагардидааст, ҳол он ки дар забони тоҷикӣ вожаҳои мураккаби сеҷуӢа ва бисёрҷуӢа, чи дар назм ва чи дар наср қорбурди фаровон доранд. Ин навъи қалимаҳо, ба истиснои бархе аз онҳо, дар фарҳангҳои мавҷудаи забони тоҷикӣ ба қайд гирифта нашудаанд.

Ақсарияти ин навъи истилоҳот ба воситаи алоқамандии қалимаҳо ё воситаҳои гуногуни грамматикӣ ба шакли вожаҳои мураккаб даромадаанд.

Қалидвожаҳо: забон, мураккаби сеҷуӢа, юнонӣ, тоҷикдипсервис, соҳаи пизишкӣ (тиб), гастроэнтерология, соҳаи иқтисод, тоҷикагролизинг, забони русӣ, забони тоҷикӣ, самарқанднигоҳ.

ИЗУЧЕНИЕ НЕСКОЛЬКИХ ТРЁХКОМПОНЕНТНЫХ СЛОЖНЫХ ТЕРМИНОВ

В данной статье анализируются многокомпонентные слова, которые состоят из трёх отдельных частей. Основная цель данного исследования таких терминов состоит в том, что их изучение осталось вне поле зрения таджикских лингвистов или же на них не было уделено пристальное внимание. В таджикском языке, в поэзии и в прозе, широко используются трёхкомпонентные сложные слова. За исключением некоторых слов, в словарях таджикского языка такие слова до сих пор не зафиксированы.

Большинство таких терминов составлено путём сочетания отдельных слов.

Ключевые слова: язык, трёхкомпонентные сложные слова, греческий, таджикдипсервис, сфера медицины, гастроэнтерология, сфера экономики, таджикагролизинг, русский язык, таджикский язык, самарканднигоҳ.

STUDY OF SEVERAL THREE-COMPONENT COMPLEX TERMS

This article analyzes multicomponent words that are consisting of three separate parts. The main objective of this study of such terms is that their study remained beyond the attention and analyses of Tajik linguists. In the Tajik language, three-component compound words are widely used in poetry and prose. With the exception of some words in conversation and vocabulary of the Tajik language, such types of words are still not documented.

Most of these kinds of terms are made up of expressions and even simple sentences.

Keywords: language, three-component compound words, Greek, Tajikdipservice, dentistry (medicine), gastroenterology, economics, Tajikagroleasing, Russian, Tajik, Samarqandnigoh.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин – мудири шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзоди илми филология, тел.: **+992 919 80 38 20**, e-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирзоев Сайфиддин – заведующий отделом языка Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: **+992 919 80 38 20**, электронная почта: sayf_yagnob@mail.ru.

Information about the author: Mirzoev Sayfiddin – head of the Tajik Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki, candidate of Philological Sciences, тел.: **+992 919 80 38 20**, E-mail: sayf_yagnob@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Гулзира – докторанти PhD соли 3-юми Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ E-mail: Karimova.gulzira.90@mail.ru. Тел.: **+(992) 888 99 01 90**.

Сведения об авторе: Каримова Гулзира Нуруллоевна – доктор PhD Института языка и литературы имени А.Рудаки АН РТ. E-mail: Karimova.gulzira.90@mail.ru. Тел.: **+(992) 888 99 01 90**.

Information about the author: Karimova Gulzira Nurulloevna – PhD student of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the Academy of Tajikistan, E-mail: Karimova.gulzira.90@mail.ru. Тел.: **+(992) 888 99 01 90**.

**НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ СУБСТРАТИ СУҒДӢ ДАР
ҚАЛАМРАВИ ПАНЧАКЕНТИ БОСТОНӢ**

Тӯраев Б.Б.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Номҳои ҷуғрофии мавзеу маҳалҳо, яъне топонимҳо ва микротопонимҳо гаронбаҳотарин мероси таърихию фарҳангӣ ва ганҷинае мебошанд, ки дар ҳар як аз ин номвожаҳои ҷуғрофӣ таърихи гузаштаи мо, таърихи пешинаи забони мо нухуфтааст.

Дар қатори дигар минтақаҳои кишвар минтақаи Зарафшон, бавижа музофоти Панҷакенти бостонӣ ва атрофу акнофи он, яке аз қадимтарин музофоти буду боши ақвоми ориёӣ, хосатан гаҳвораи тамаддунҳои қадимаи тоҷикон, мардуми тамаддунофари суғдиёни силахшур маҳсуб меёбад.

Дар асрҳои аввали ҳазораи якуми эраи мо забони суғдӣ ба марзҳои дури шарқӣ, аз Суғд ба Чин, ба тамоми марзаи Шинғони ориёии қадим (Туркистони Шарқӣ) доман паҳн мекунад, ки дар он давра суғдиҳо нахустин бор дар таърих «Роҳи бузурги абрешим»-ро асос гузоштанд ва тавассути «Ҷодаи Бузурги Абрешим» роҳи тиҷоратии нав таъсис ёфт, ки соҳилҳои шарқии Баҳри Миёназаминро бо Чин мепайваست»[13,27].

«Бо ривочу раванҷ ва густаришу интишори забони дарию тоҷикӣ нигоҳ накарда, то охири асри X дар деҳаҳои атрофу акнофи Бухоро ва Самарқанд ханӯз ҳам мардуми маҳаллӣ бо забони суғдӣ ҳарф мезаданд. Дар билоди кӯҳистони водии Зарафшон (имрӯза Кӯҳистони Мастҷох, Фалғар, Панҷекат ва водии Яғноб) бошад, забони суғдӣ тақрибан то асрҳои XIII- XIV боқӣ мондааст»- мегӯяд ҷуғрофияшинос ва сайёҳу муаррихи шинохтаи Араб Ал-Муқаддасӣ[6,137].

Топонимия ва микротопонимияи суғдии минтақаи Зарафшон ва лексикаи субстратии суғдии минтақаи Зарафшон (Кӯҳистони Мастҷох, Фалғар ва Панҷакент), ки дар лаҳҷаҳои тоҷикии кӯҳистон боқӣ мондааст, худ инъикоскунанда ва баёнгари раванди таърихӣ танг ва маҳдуд кардани мавқеи лаҳҷаҳои суғдии кӯҳистонӣ аз ҷониби лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аст. Раванди таърихӣ танг карда баровардани лаҳҷаҳои забони

суғдӣ аз ҷониби забони интишорёфтаи ғарбиэронии тоҷикӣ, дар минтақаи Зарафшон ва водии Яғноб асрҳо давом карда бошад ҳам, аммо он то охир давом накард, зеро дар умқи кӯҳҳои дастнорас боқӣ мондани як лаҳҷаи суғдӣ, бо номи забони яғнобӣ, худ далел ва шаҳодати он аст, ки забони суғдӣ тавассути як лаҳҷаи худ-лаҳҷаи суғдии яғнобӣ умри дубора дидааст.

Номвожаҳои ҷуғрофии суғдиасли ҳавзаии Панҷакент, Кӯҳистони Мастҷох, ноҳияи Айнӣ, алалхусус водии Яғноб, худ гувоҳи онанд, ки дар манотиқи кӯҳистони ба ном Болооби Зарафшон ва Яғноб ворисони қадимтарин қавмияти этникии тоҷикон-суғдиёни тамаддунофар умр ба сар мебурданд ва низ сукунат доранд.

Номвожаҳои ҷуғрофии бунёдӣ, яъне субстратии суғдии мавҷудаи паҳнои болооби Зарафшон, водихои Фондарё ва Яғноб дар навбати худ ба мо имконият фароҳам меорад, ки мо худудҳои интишори гӯйишҳо ва лаҳҷаҳои суғдӣ-яғнобии ин минтақаи бузурги кӯҳии Зарафшонро, ки дар таърих бо номи Бутамони Бузург маъруфият дошт, муайян карда тавонем. Агар амиқтар назар афканем, гӯйишҳои суғдии яғнобӣ тамоми билоди Болооби Зарафшон ва водихои ба он ҳамшафати Яғноб, Фондарё, Ромит ва Варзобро фаро гирифтаанд, бинобар ҳамин бештари номвожаҳои ҷуғрофии манотиқи зикршуда низ суғдӣ-яғнобианд.

Дар баробари омӯختани матнҳои суғдӣ дар оғози асри ХХ муҳаққиқони забоншиноси рус ва хориҷи дур ба омӯзиши топонимҳои суғдӣ оғоз карда буданд ва барои маънидод кардани номвожаҳои матнҳои суғдӣ забони яғнобӣ кори пажӯҳишгарони забоншиносро осон карда буд. Баъдан муҳаққиқони рус А.А.Фрейман, М.Н.Боголюбов, С.И.Климчитский, О.И.Смирнова, В.А.Ливщитс, А.Л.Хромов олими фаронсавӣ Ж.Лазар ва дигарон ба омӯзишу баррасии топонимҳои суғдии Болооби Зарафшон, Яғнобу Фон ва билоди Панҷакент шурӯъ карданд ва ҳар яке аз муҳаққиқон дар контексти умумӣ интихобан теъдоде аз номҳои ҷуғрофии мавзеу маҳалҳои дар гузашта суғдниширо шарҳу тавзеҳ ва маънидод карданд, ки албатта маънидоди бисёре аз номвожаҳои ҷуғрофӣ дар заминаи бевоситаи забони яғнобӣ сурат гирифтааст.

Тобистони соли 2019 дар рафти экспедитсияи илмӣи фолклоршиносии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ бахшида ба 5500-солагии Саразми бостон ба мо ба ҳайси як муҳаққиқи номшинос имконияти мусоид фароҳам омад, ки ба ҳафт ҷамоати деҳоти қисмати кӯҳи Панҷакент сафар карда, дар баробари маводи фолклорӣ боз номвожаҳои ҷуғрофии деҳаҳои қисмати кӯҳистонии ин дарёро гирд оварем.

Номвожаҳои ҷуғрофии суғдие, ки дар ин мақола оварда шудаанд, маҳз дар рафти ин сафари илмӣ гирдоварӣ шудаанд. Дар заминаи забони яғнобӣ, ба ҳайси яке аз забонҳои бозмондаи як лаҳҷаи забони суғдӣ ва дар заминаи назарияи муҳаққиқони пешин мо теъдоде чанд аз номвожаҳои суғдиасли зеринро мавриди таҳлил ва маънидоду баррасӣ қарор додем:

1. **Пағна [paɣna]** - деҳа, (ҷам. деҳоти Ворӯ). Вожаи мазкур аз ҷиҳати сохт сода буда, маънояш «зина, зинапоя, суфа, суфазамин, марза, болои марза, суфаҳо, замини зина-зина» мебошад ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» низ ба ҳамин маъно омадааст: Пағна- зинапоя, нардбон [12,52].

Вожаи “пағна” дар «Фарҳанги Амид» ба маънои «поя, пилла, зина, пиллаи нардбон» маънидод карда шудааст [1,56].

Дар «Луғатномаи Деҳхудо» бошад, вожаи пағна бо таъна ба фарҳангҳои «Бурҳони Қотей», «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ», «Фарҳанги Рашидӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «пилла ва появу зинаи нардбонро гӯянд» («Бурҳони Қотей») [2, 392].

Дар «Фарҳанги Муин»-и Муҳаммад Муин вожаи пағна ба таври зайл шарҳ дода шудааст: «пилла ва пояи зинаи нардбон» [5, 281].

Вожаи “пағна” дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», дар таъна бо «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» чунин шарҳ дода шудааст; «пағна- зинапоя, нардбон»: *“Пағнаи боми давлатат бошад/Ин ҷаҳор охиёҷу ҳафт фалак”* [11, 47].

Хулоса, вожаи пағна як вожаи навъи содаи суғдии шаркиэронӣ буда, барои истифодаи маънои зина, зинапоя ва пиллаву поя иқтибос шудааст.

2. **Роч/роҷ/роч [raɟ]** - деҳ. (ҷам. деҳ. Амондара) вожаи мазкур калмаи сода буда, маънои «баландӣ, боло»-ро дорад. Дар форсии бостон гаэја-гаја- «баландӣ» мебошад. Мавқеи

релефи чойгиршавии деҳа бо номи он мувофиқат мекунад. Мук. деҳ. Рож «баландӣ» (н. Шуғнон), деҳ Бароч//Барож–«баландӣ», «боло» (н.Роштқалъа), Рожқалъа // Рочқалъа // Рочқалъа номи аслии мавзеъ ва деҳкадаи Роштқалъаи имрӯзаи н. Роштқалъа-«Қалъае дар баландӣ»; Рождара (мавзеъ дар н.Данғара)-«дарае дар баландӣ», «дарае дар фарози кӯҳ». Мук. Ронж [ronʒ] Ranʒ деҳа дар Кӯҳистони Мастчоҳ.

3. **Вору [voru]** - деҳ. (чам. деҳ. Вору). Топоними Вору вожаи сода буда, шакли ибтидоии умумиэронии он, бавижа шакли ибтидоии шарқиэронии ин вожа, Варуахва аст. Мук. Ворух [varux] Vorukh (деҳа дар ноҳияи Исфара) ба маънои «пахно, фарохчо, чойи баланд ё фарох».

Дар марҳалаи дуҷуми давраи сеҷуми таърихи забон вожаи дар асл Варуахва-и қадим, ки баъдан Ворух шудааст, дар талаффузи мардуми деҳа аз калимаи Вору фонемаи «х» ихтисор шудааст. Ҳар ду топоними фавқуззикр як маъно, мавзеи, «фарох ва чойи паҳнову баландро» ифода мекунад.

4. **Вағаштон [vaɣaʃton]** - деҳа (ҷамоати деҳоти Шинг, номи мавзеъ ва деҳи матрук дар ҷамоати деҳоти ба номи Лоик Шералӣ). Топоними Вағаштон калимаи мураккаби суғдӣ буда, шакли нисбатан дуруст ва қадимаи он *Вағаштан, аз суғ. <V'yištān//V'yištāna буда, маънои пурраи тахтуллафзии он «Макони Худоён, чойи Худоён» ва ғайра, яъне «Мавзеъ ва макони муқаддас» аст.

Муҳаққиқ А.Л.Хромов низ ин вожаро аз вожаҳои қадимаи суғдӣ мешуморад[14,28-29].

Ба чузӣи «вағ» сохтани номвожаҳои чуғрофӣ як ҳодисаи маъмули суғдиёни қадим будааст.

Муҳаққиқ О.И.Смирнова низ дуруст кайд мекунад, ки: «Дар Суғди қадим бо чузӣи «вағ» асосан ҳамон номвожаҳое сохта шудаанд, ки дар он чойҳо ё мавзеъҳо ибодатхонаҳо ва дайру савмаҳои муқаддаси қаблазисломии суғдӣ воқеъ буданд. Ҳудуди паҳншавии ин қабил номвожаҳои чуғрофӣ хеле васеъ мебошад.»[9,90-95].

Мук. Бағистон «макони Худоён» («Кӯҳи бесутун» дар Эрон), Бағдод форс. қад. < vaɣa data «Худойи адлу додгустарӣ»

(Ирок), Вогат суғ.< Bāyata «макони Худоён» (Истаравшан), Бағлон «макони худоён», «чойгоҳи муқаддас» (Афғонистон).

5. **Вен [ven]**–номи деҳаи аҳолинишин дар соҳили чапи рӯдхонаи Рӯзрӯди ҷамоати деҳоти Ворӯ. Вожаи “**вен**” аз шумори калимаҳои навъи содаи суғдӣ буда, шаклан тағйир ёфтааст. Дар марҳилаи давраи сеюми таърихи инкишофи забон вожаи аслан суғдии <mən//men (maun) -«деҳа», «деҳқада», дар натиҷаи ҳодисаи метотеза (тағйири шакли овозӣ ва табдилёбии як фонема ба фонемаи дигар) дар натиҷаи аз байн рафтани забони суғдӣ ва ҷойи онро иваз кардани забони ғарбиэронии тоҷикӣ, аз рӯйи савтиёти нав, мутобиқи ғӯйиши тоҷикии маҳаллӣ ба ҷойи ҳарфи «m» овози «v» мустаъмал гардида, шакли аввалаи вожаи мазкур тағйир ёфтааст. Вожаи «mən» ва гунаи дигари лаҳҷавии он «maun» дар забони яғнобӣ мустаъмал буда, маънои «деҳ», «деҳа»-ро дорад. Бинобар ин, чунин ҳадс мешавад, ки вожаи «ven» шакли тағйирёфтаи «men» ва «maun»-и суғдӣ-яғнобӣ буда, маънои «деҳ», «деҳа», «деҳқада» ва «бошишгоҳ»-ро дорад. Бо ҷузъи «men» (мен) дар топонимияи водии Яғноб ва Болооби Зарафшон номвожаҳои зиёде мавҷуданд. Чунончӣ, мук. Порвен (дурусташ Пормен дар ҷам. Деҳ. Ворӯ, ш.Панҷакент), Ғармен (Ғармен), Марғтимайн, Хосмен, Мен, Пасмен, Қосмен, Пормен, Чаттамен ва ғайра (ҷам. деҳ.Анзоби водии Яғноб).

6. **Порвен [porven]** - номи деҳаи аҳолинишин, дар соҳили рости дарёи Рӯди ҷамоати деҳоти Ворӯи Панҷакент, дар самти муқобили деҳаи Вен.

Топоними мазкур шакли тағйирёфта, яъне метотезашудаи вожаи суғдӣ-яғнобии Pormen аст ва номвожаи мазкур аз ду ҷузъ (пор+вен//пор-мен) иборат буда, ҷузъи пор- маънои «упара», «он тараф, он сӯ», «мавзеи рӯ ба рӯ», яъне самти муқобилро дошта, ҷузъи ven (-вен) бошад, шакли тағйирёфтаи вожаи суғдии <mən//men буда, маънои «деҳ», «деҳа», «деҳқада»-ро дорад ва маънои пурраи топоними Порвен (дар асл Пормен) «деҳи рӯ ба рӯ», «деҳи он тарафи рӯд», «деҳи мавзеи самти муқобил»-ро дорад, возеҳтар, маънояш «деҳи рӯ ба рӯ ё самти муқобили деҳи Вен» мебошад. Мук. Ниг. Пормен, Пасмен, Хосмен, Қосмен, Мен, Ғармен, Марғтимайн (дар водии Яғноб).

7. **Варзиканда** [varzikanda] - номи деҳаи қадимаи аҳолинишин дар ҷамоати деҳоти Лоик Шералӣ. Топоними мазкур, калимаи мураккаби омехта буда, аз ду ҷузъ (Варз+и канд+а) иборат аст. Номвожаи Варзиканда шакли тағйирёфтаи номвожаи навъи мураккаби суғдии <vrzkns, v'rz'nsa, v'rz'nta мебошад, ки баъдан бо мурури замон, баъди аз истеъмол афтидани забони суғдӣ ва ба ҷойи он нуфуз пайдо кардану интишор ёфтани забони дарию тоҷикӣ, дар шакли талаффузи тоҷикии он, яъне Варзиканда, боқӣ мондааст.

Маънои ҷузъи аввали топоним, ки вожаи суғдӣ аст, аз v'rz, varz «баланд, баландӣ» буда, маънои ҷузъи дуюми он k'nδ- Kanδ (Kant), ки ҷузъи мазкур ҳам суғдӣ аст, ба маънои «шаҳр», «шаҳрак» мебошад. Маънои пурраи номвожаи Варзиканда «баландшаҳр», «шаҳре, ки дар ҷойи баландӣ қарор дорад» аст. Мавқеи ҷойгиршавии деҳа, яъне релефи мавзеи он пурра бо номаш мувофиқат мекунад. Бе ҳеҷ шакку шубҳа деҳаи Варзиканда якҷо бо Вағаштону Заврон ва чанд деҳи қадимаи дигар аз шаҳрҳои қадимаи давраи тамаддуни Саразм маҳсуб меёбанд. Чунки дар деҳаи Варзиканда ҳавзҳои қадимаи обнигоҳдорӣ барои нӯшидани аҳолии шаҳраки бостонӣ, ҳавзи оби ҳаром-партобгоҳ, ҳавзи об барои нӯшидани ҳайвонот, қабристонҳои хеле қадима, осори деворҳои зерихокмонда, хумдонҳои хиштпазӣ, хумдонҳои оҳангудозӣ, хумдонҳои истихроҷи тилло аз омехтаҳои табиӣ дигар, роҳи қорвонгузари байни деҳ , яъне «Роҳи абрешим»- роҳи тичоратии Суғд-Самарқанд-Панҷекат-Вағаштон-Варзиканда-Чағониён-Бохтар-Чин мавҷуданд. Дар деҳаи ҳамшафат бо Варзиканда, дар деҳаи матрук ва мавзеи шаҳраки бостонии Вағаштон низ қабристонҳои давраи модаршоҳии олиҳаҳои суғдӣ ва ҳудудҳои ориёии суғдӣ мавҷуданд. Бо ҷузъи суғдии “варз” дар Осиёи Миёна, бавижа дар марзҳои Ёзбекистон, ба монанди Варазрӯд ва дар марзҳои Тоҷикистон топонимҳои зиёд мавҷуданд, аз ҷумла Варзоб- «баландоб, оби баланд, об аз баландӣ», Варзоб Қалъа- «баландқалъа, қалъаи баланд» (н.Варзоб), Варзи Манор «баландманора, манораи баланд» (н. Айнӣ).

Дар ноҳияи Истаравшан, дар қисмати ҷанубу шарқии марзи он, деҳадаи қадимас буд бо номи Варзик- “баландӣ”, «аз

баландӣ», ки дар натиҷаи фориғболии худи мо тоҷикон дар замони шӯравӣ онро Варсиқ навиштанд. Хушбахтона, имрӯз бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли дурусти таърихӣ он Варзиқ барқарор гардид (ниг. Н.Негматов «Уструшана в древности»). Аҷиб он аст, ки релефи ҷойгиршавии мавзеи деҳаи Варзики ноҳияи Истаравшан бо мавзеи деҳаи Варзикандаи Панҷакент пурра ба ҳамдигар мувофиқат мекунад, яъне ҳарду деҳа ҳам болои кӯҳтеппаҳои баланди аз сатҳи баҳр тақрибан 500-700 м. баландӣ ҷойгиранд.

8. **Майката//Майкада [maykata//maykada]** –номи деҳаи аҳолинишин дар ҷамоати деҳоти Амондара. Номвожаи ҷуғрофӣ Майката топоними шарқизеронӣ суғдӣ буда, шакли аввалаи ин топоним аз суғ. <Mukt, M'uk'd, M'uk'ta (эҳтимол меравад аз M'ukata) буда, (Мағкат, Мағката) маънии “хонаи моҳ”, “эзиди моҳ”, макони ибодатро дорад. Дар Суғди қадим ойини зардуштӣ тақрибан асрҳои VI-VII мелодӣ тавассути муъбадони зардуштии давраи Сосониён таблиғ мешуд. Дар Суғди бостон асосан оини буддой ҳукмфармо буд. Номҳои ҷуғрофӣ, ки дар Панҷакент бо номи Муғҳо мансубанд, нисбат ба номҳои аслан суғдӣ буддой, суғдӣ масеҳӣ наватаранд. Масалан: Моғиён, Муғ, Қалъаи Муғ, Муғдиз ва ғайра.

9. **Заврон [zavron]** - номи деҳа (ҷам. деҳоти Лоик Шералӣ); суғд. <Zavarān (zāvāran) «нуқтаи истехкомӣ», «диҷгирда», «диҷ, қалъа», муқ. суғд. <Zāvar (zāvar) «қудрат», «нерӯ», «тавоноӣ», «зӯрӣ», «артиш», «қувваи иловагӣ», «нерӯи иловагии ҳарбӣ» («помощь»). Дар гирду атрофи марзи деҳаи бостонӣ то ба ҳол боқимондаи девори қалъаи қадима пойбарҷост, ҳамчунин осори қабристонҳои суғдӣ буддой, қабристонҳои қадимаи сақӣ ва даҳмаҳои қабилаҳои сақӣ аввал боқӣ мондаанд. Муҳаққиқ А.Л.Хромов низ вожаи «zāvārān»-ро «қалъа», «диҷ» маънидод мекунад, ки қомилан дуруст аст [14,29].

10. **Падрӯт//Падрӯд [padrut]** (ҷам. Деҳоти Шинг)- номи деҳаи аҳолинишин: суғд. <pd, p'd, pad «мавзеъ», «ҷой», «мақон» ва rut, ф.б. <rauta, суғ.rut- «рӯд», «рӯдхона», «дарёча» ва ғайра. Маънои топоними Падрӯт «мавзеи лаби рӯд», «рӯдгаҳ» аст. Муқ. Панҷрӯт (деҳа дар ҷам. деҳоти Рӯдакӣ), Хуҷикрӯт (мавзеъ дар ҷам. деҳоти

Ворӯ). А.Л.Хромов ҳам бар ин ақида аст, ки номвожаи суғдии Падрут маънои «мавзеи лаби рӯд»-ро дорад [14,29].

11. **Роғич [rāyīč]** - деҳаи аҳолинишин (чам. деҳоти Моғиён): суғ. rāy «фарохӣ», «кушодӣ», «боз-яла» (точ. роғ < суғ. rāy) + суғ. исм.-ич суғ. <ič пасванди (формант) маконсоз ва ғайра «мавзеи фарохӣ», «фарохии қади дара». Баръакс, муҳаққиқ А.Л.Хромов топоними Роғичро аз суғдии rāg - «марғ», «шибарзор», «сабзар» маънидод кардааст. Муқ. Ғарғанич (деҳ Зимтӯд), Роғиф (Кӯхистони Мастҷох), Роғ (вил. Хатлон), Роғ (води Рашт), Роғ//Роғе (ноҳияи Варзоб) ҳама ба маънои «фарохӣ», «кушодӣ», «ялангӣ» омадаанд.

12. **Ғазнич [γaznīč]** - деҳаи матрук (чам. деҳоти Ворӯ); суғ. ғазн <(γ'zn, γazn) – (кашнич//кашниз)+пасв. –ич, пасв.-ич ба сифати анҷомаи номсоз омада, далолат ба макон мекунад, яъне ғазнич «макони кашничзор» аст (рус. Дикая кореандра) ва ғайра «мавзее, ки дар онҳо кашнич зиёд мерӯяд. Муқ. Ғазнин (шаҳр ва номи вилоят дар Афғонистон), Ғанзағар (кӯҳи кашничзор дар Яғноб). А.Л.Хромов дуруст қайд мекунад, ки вожаи ғазнич калимаи суғдӣ буда, маънои «мавзеи кашничзор»-ро дорад [14,29].

13. **Хохт [Xāxt]** - мавзеъ дар ҳудуди деҳаи Ворӯ (чам. деҳоти Ворӯ); суғд. <Xāx «чашма», суғд. <Xāxt (-t пасв.суғдӣ, ки шакли чамъ месозад) «чашмаҳо», «чашмасор», «чашмасорон», дар авест. <Xāha, вах. кык-«чашма», яғн. xāk, xāx – «чашма» (точ. чашма) + нишондиҳандаи шакли чамъ пасв. -m (яғн. -m), «чашмаҳо» Муқ. Xāxsara –«сарчашма», Xāxti sag «мавзеи болои чашмаҳо», «мавзеи аз чашмаҳо боло» (Яғноб).

14. **Шоғар [šouγar]** - номи кӯҳе дар наздикии деҳаи Артуҷ (чам. деҳоти ба номи Рӯдакӣ); суғд. <šou-«сиёҳ», яғн. šow, šou - «сиёҳ», аз суғд. қад. <šouγar «кӯҳи сиёҳ», «сиёҳкӯҳ». Муқ. Šouγar (Яғноб), ҳамчунин муқ. Йошғар, Чошғар, Мосоғар, Маниғар, Улғар, Полғар (баромади эронии қадима доранд, аз эр. қад. Garī, gaγau-; муқ. авастой gaγau –(кӯҳ), «кӯҳӣ», «сахраи кӯҳ», муқ. русӣ 'гора', «горный хребет»). Бо чузъи -ғар дар тамоми паҳнои марзҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон, Афғонистон, Шингони Қадима, Қошғар (Чин), Безеклики Турфони Чин ва Покистон топонимҳои шарқиэронии суғдӣ ба назар мерасанд. Чунончи: Улғар (Ворӯ-Панҷакент), Чошғар, Муниғар (Панҷакент); Лоғар (Рашт); Беғар,

Зоғар (Варзоб); Инғар, Лоғар, Ғанзағар, Спетғар, Соғду ғар (Яғноб); Спинғар (Покистон). Ба ақидаи А.Л.Хромов топонимҳое, ки бо чузъи –“ғар” дар манотиқи Афғонистон ва Покистон ба назар мерасанд, «дар асос ва заминаи як забони шарқиэронии дигар, яъне забони пашту арзи вучуд кардаанд, ки забони пашту бо забони суғдӣ ва ҳамзамон бо лаҳҷаи бозмондаи суғдӣ, яъне забони яғнобӣ қаробати наздик дорад»[14,29]. Ҳамчунин, мук. Данғара, Ғарғара (н.Данғараи вил. Хатлон); Регар, аз суғ. <гү’г, гү’ү’, ггага, ггаг <паси кӯх> (аз шимол Суғд, аз ҷануб Шумон-Чағониён-Ҳисори кунунӣ) дар н. Турсунзода ва ғайра.

15. **Марғеп [Marǵēp]** - номи мавзеъ дар наздикии деҳаи Артуч (ҷам. Деҳоти ба номи Рӯдакӣ); суғд.<Marǵef-«марғзори сарзабзу зебо», «марғзор, сабззорон», «шибарзор»; Марғеб аз марғ ва об аст. Марғоб, аз суғ мағера – шибар, сабззор ва об – об яъне алафзори сероб, «чаманзор», мук. Марғеб, аз суғд. <Marǵeß//Marǵef «марғзор», «чаманзор», «сабззор»[14, 29] мук. Чориф (деҳаи матрук дар ҷам. деҳоти ба номи Лоик Шералӣ); чор «деҳаи танг», «тангдара» +йф, ёф, ёβ (нишондиҳандаи шакли ҷам); мук. Муштиф, суғ. <Maštīf-аз суғ. m’š- «ғиёҳи маш», яъне «машак» (мушунги ёбӣ, мушунги кӯҳӣ); t-пасв. Чамъсоз ва пасв.-īf низ чамъсоз буда, ба ҳайси топоформант (анҷомаи номсоз) пасванди маконсоз мебошад, ки ба фаровонии он макони мавриди назар далолат мекунад; Кантиф (гузари қадима дар наздикии деҳаи Ғаззаи ҷам. деҳоти Ворӯ), Канткиф (Яғноб); Ланглиф (Ромит); Мосариф (Мавзеи деҳи матрук дар ҷам. деҳоти Шинг) аз суғ. māsar «масар» ғиёҳи масар, ки хорғиёҳ буда, тухми он арзаншакл асту, аз арзан се-чаҳор баробар бузургтар ва аз он равшан мегиранд, мисли зағер, вақте пухта мерасад, гулҳояш заъфаронӣ мешаванд (ба русӣ «геран»), яъне мавзее, ки он ҷо ғиёҳи «масар» зиёд мерӯяд, «мавзеи сермасар», «масарзор».

16. **Моғиён [māyiyān]** - номи деҳаи аҳолинишин (маркази ҷам. деҳоти Моғиён). Топоними (дакикан комоним-номи деҳа) Моғиён аз шумори вожаҳои суғдӣ аст, ки аз нигоҳи сохт вожаи сода аст ва шакли ифодаи ҷамъро дорад ва ифодакунандаи кадом як сулола ва хонаводаи суғдитабор бо номи «моҳён» -аст, ки бунёдгузори деҳаи мазкур маҳсуб мешавад. В.А.Лившиц низ

вожаи Моғиёнро баргирифта аз суғ. <māxūān- исми шахс ва хонаводагии суғдӣ медонад[3,58].

17. **Саразм [sarazm]** - номи шаҳри қадимаи тоҷикон, ки яке аз шаҳрҳои тамаддуни кишоварзии бостонии суғдиён дар Осиёи Марказӣ буда, таърихи беш аз 5500 –сола дорад. Номвожаи Саразм аз нигоҳи баромад вожаи шарқизронии суғдӣ аст, ф.б.< Sarazmiya, Sarazmam; ф.м.< srazma, sarazma (Мук. Ф.б. Uvarazmiya, Uvarazmam; Uvarazma, Uvarazm, Xvarazm, Xorazm “офтобзамин”, “ховарзамин”, “сарзамини офтобӣ”); аз суғд.< sr-sar- ном. abl.-y(y ; acc.-w; abl.>; pl. Sryt > srak, sry-сар [Б.Қариб,1995,360] srzm< sarazm- “сарзамин”, “сари замин”, “хита”, “остон”, “меҳан”, “бум -сарзамин”. Мук. Хоразм - “офтобзамин”, “сарзамини офтобӣ”, “ховарзамин”; Шоразм - “замини офтобрӯя” (н. Вахдат).

18. **Ғиждарва [yīzdarva]** (деҳаи Шинг, ҷам.деҳоти Шинг) чузбӣ ‘дарва’-ро метавон бо чузбӣ яғн. «дарв»- «сахраи кӯҳ», «шах, шахи кӯҳ» муқоиса кард: Зиндавр (аслан Зиндарв, Деҳкалон-Яғноб), Хисокидарв (деҳа дар Яғноб) //Хисоки дарв, чузбӣ ғиж бошад, аз суғ.<yīz «садо», «овоз» иборат буда, топоними Ғиждарва маънои «сахраи кӯҳи садо» мебошад, яъне мавзеи акси садо ё сахраи кӯҳи садодардеҳ – кӯҳи акси садо аст. Мук. Ғижнова, Ворзов (Яғноб) ҳардуи ин топоним ҳам маконеанд, ки акси садо медиҳанд.

19. **Антарвин [Antarvin]**, мавзеъ дар наздикии деҳаи Ворӯ (ҷам. деҳоти Ворӯ)//Антарвен, аз шумори вожаҳои мураккаби суғдӣ буда, аз ду чузбӣ маънодор.<antar- «дарун» (умки дара, дарунтари дара дар назар аст) ва vin//ven, ки дар асл суғдӣ <men//maun буда, маънои «деҳ», «деҳа»-ро дорад, яъне «деҳаи дарунӣ», «деҳае, ки дар умки дара» воқеъ аст, мебошад. Баъди аз байн рафтани забони суғдӣ ва густариши комил ёфтани забони дари тоҷикӣ дар қаламрави билоди Панҷакент бо таъсири ғуҷиши тоҷикӣ чузбӣ суғдӣ мен//маун дар шакли тағйирёфта (метотеза шуда)-и худ ба сурати вин//вен боқӣ мондааст, ки аслан суғ.< men//maun «деҳа» мебошад: Мук. Вен, Порвен (ҷам.деҳоти Ворӯ).

Хулоса, номвожаҳои ҷуғрофӣ як ҷузъи таърихӣ фарҳанг ва тамаддуни гузаштаи мо буда, дар худ бисёре аз сирру асрори забони моро нухуфта медоранд.

Бинобар ҳамин омӯзишу ғирдоварии пурраи номвожаҳои ҷуғрофии Тоҷикистон ва берун аз он, яъне марзҳои пахнои ҷуғрофиёи таърихӣ тоҷикон вазифаи муҳими забоншиносони кишвар бояд бошад. Зеро қадимияти марзу буми моро маҳз номвожаҳои ҷуғрофии қадима муайян мекунанд.

КИТОБНОМА

1. Амид Ҳ. Фарҳанги Амид. / Ҳ. Амид. Техрон: Интиш. «Амири Кабир», 1386.- 848 сах.
2. Деххудо А. Луғатномаи Деххудо. Ҷ.12. / А. Деххудо. – Техрон: 1328. – 392 сах.
3. Лившиц В.А. Согдийские документы с горы Муг. / В.А. Лившиц. Вып.2 Юридические документы и письма. Чтение, перевод и комментарии В.А.Лившица. М: Наука, 1962.- 180 стр.
4. Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. / П.Б. Лурье. ДКН. Санкт-Петербург, нашриёт 2004.- 273 стр.
5. Муин Муҳаммад «Фарҳанги Муин». / Муҳаммад Муин, Техрон: Интишороти «Ашчаъ», нашри чорум, с. 1388.-1615 сах.
6. Народы Средней Азии и Казахстана. Том.1. –М: Наука, 1962. – 270 стр.
7. Негматов Н. Уструшана в древности и раннем средневековье. / Н. Негматов. Сталинабад, нашриёт 1957.- 198 стр.
8. Попов А.И. Географические названия. / А.И. Попов. М.:.-Л., нашриёт 1965.-290 стр.
9. Смирнова О.И. Места домусулманских культов в Средней Азии (по материалам топонимики). / О.И. Смирнова. Страны и народы Востока, вып.10. М., нашриёт 1971.- 273 стр.
10. Тӯраев Б.Б. Микротопонимияи водии Ягноб. /Б.Б. Тӯраев Душанбе: Ирфон, 2019. – 271 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷилди 2, М. Нашр. Советская энциклопедия,. 1969, с. 47.
12. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ,ҷилди 2, ҶММ “Ксерокселенд” ва Итиш. “Сухангустар”, Машҳад, Душанбе, 2008, 945 сах.
13. Хромов А.Л. Ягнобский язык. / А.Л. Хромов. М., нашриёт 1972.- 206 стр.

14.Хромов А.Л. Согдийская топонимия родины Рудаки. / А.Л. Хромов. (Дар китоби «Ёдбуди устод Рӯдакӣ»), Душанбе: Дониш, 1978.- 320 сах.

15.Lazard Gilbert. La langue des plus anciens monuments de la prose persane. / G. Lazard. Paris, 1963.-276 p.

16.Markwart J. Wehrot und Arang. / J. Markwart. Leiden, 1938.- 308p.

НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФИИ СУБСТРАТИ СУҒДӢ ДАР ҚАЛАМРАВИ ПАНҶАКЕНТИ БОСТОНӢ

Музофоти Панҷакент, яке аз минтақаҳои мебошад, ки номҳои ҷуғрофии мавзеу маҳалҳои то ба имрӯз ба таври пурра ва муназзам омӯхта нашудааст. Ба ҷуз як мақолаи хурди А.Л. Хромов, ишораҳои ҷузъии О.И. Смирнова ва П.Б. Лурье дигар таҳқиқоти бунёди он ба топонимия ва микротопонимияи Панҷакент ба назар намерасад. Ҳамчунин муҳаққиқони хориҷӣ перомони номвожаҳои ҷуғрофии қаламрави Суғди таърихӣ дар умум баъзе ишораҳо доранд, мисли Ж. Лазар, Б. Қариб, Ҷ. Майрхофер, аммо на ба таври кофӣ.

Калидвожаҳо: топонимия, ономастика, микротопонимия, субстрат, Панҷакент, этимология, решашиносӣ, номвожаҳои ҷуғрофӣ, Саразм, Ворӯ, Вен, Порвен, Заврон, Варзиканда, Роҷ, Вағаштон, Моғиён, Пагна, Шоғар, Рогич.

TOPONYMS OF SUGDIAN SUBSTRATE ON THE TERRITORY OF ANCIENT PANJAKENT

Panjakent Province is one of the regions, where geographical names have not been fully researched yet. Excluding small articles of A.L. Khromov and some other partial references of O.I. Smirnova and P.B. Lure to the whole Sughd region. Except for one small article by A.L. Khromov, have also made some references to toponyms. There are some other foreign researches like Zh. Lazar, B. Qarib and J. Mayrhofer in their scientific works made references to some the geographical names of the Sughd region as a whole.

Keywords: toponymy, onomastics, microponimony, substrate, Panjakent, etymology, rootology, geographical names, Sarazm, Voru, Wen Porven, Zavron, Varzikanda, Roj, Vagdash, Mogians, Pagna, Shogar, Rogij and etc.

ТОПОНИМЫ СОГДИЙСКОГО СУБСТРАТА НА ТЕРРИТОРИИ ДРЕВНЕГО ПЕНДЖИКЕНТА

Пенджикентский регион является одним из тех регионов, географические названия которых изучены не полностью. За исключением

небольшой статьи А.Л. Хромова по данной теме нет специальных исследований. Частично данная тема затрагивается в статьях О.И. Смирнова и П.Б. Лурье. Однако, микропонимика Пенджикента требует детального анализа. Что касается зарубежных исследователей, таких как Лазар, Б. Кариб, Дж. Майрхофер, то в их работах встречаются некоторые общие ссылки на географические названия согдийского региона. В данной статье автор рассматривает 18 топонимов согдийского происхождения.

Ключевые слова: топонимика, ономастика, микропонимия, субстрат, Пенджикент, этимология, рутология (корноведение), географические названия, Саразм, Вору, Вен, Порвен, Заврон, Варзиканда, Роч, Вагаитон, Могийн, Пагна, Шогар, Рогич.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тӯраев Бурхониддин Бузургович - номзади илмҳои филология, ходими калони илмӣи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, тел: (+992) 93-522-38-00.

Сведение об авторе: Тураев Бурхониддин Бузургович- кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ, тел: (+992) 93-522-38-00.

About the author: Turaev Burhoniddin Buzurgovich- candidate of philological sciences, leading researcher at the Institute of Language and literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, phone number: (+992) 93-522-38-00.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 891. 550-1.

АНЪАНА ВА НАВОВАРӢ ДАР ШЕЪРИ

ПАЙРАВ СУЛАЙМОНӢ

Рустам Ваҳҳобзода

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пайрав Сулаймонӣ аз шоирони насли аввали адабиёти навини тоҷик мебошад, ки бо вижагиҳои осор ва сарнавишташ (бо он ки, ба гуфти устод Айнӣ, “Дар айнӣ ҷавонӣ зи миён рафт”) ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи хос буда ва ҳаст.

Масъалаи омӯзишу таҳқиқи осору аҳволи Пайрав Сулаймонӣ ва таъйини вижагиҳову арзиши ҳунарии осори шоир ва мавқеи шахсияти адабии ӯ низ борҳо мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифтааст. Аксаран чунин ибрази назар шудааст, ки ҳанӯз ин мавзӯ ба мизони лозим ҳаллу ҷасл нагарафтааст. Аммо, аз нигоҳи дигар, воқеият ин аст, ки бо итминон метавон гуфт, Пайрав Сулаймонӣ аз зумраи адибони ҳушиқбол ва ҳушиқболест, ки дар сатҳи адабиётшиносии муосири тоҷик на камтар, балки ҳатто бештар аз адибони дигар мавриди пажӯҳиш қарор ёфта, ҷузъиёти рӯзгор ва осораш, то он ҷо ки дар ин замон дастрас буда, таҳқиқу баррасӣ шудааст ва ғолибан натиҷаҳои илмӣ ҳосила дурусту саҳеҳ мебошанд.

Албатта, ҳусни матлаи пайравшиносӣ ҳамон чанд ҷумлаи қотеи устод Садриддин Айнӣ дар “Намунаи адабиёти тоҷик” мебошад, ки дар поёни ашъори мундариҷ аз ин шоир навишта шудааст: “Пайрав соҳиби истеъдоди комил аст, бӯстони нави адабиёти тоҷик аз оби равони таъби ин ҷавон бисёр сарсабзиҳо умед дорад”[1, 144]. Гумон аст, ки устод Айнӣ саҳтгир ва саррофи воқеан гавҳаршинос таъбири “соҳиби истеъдоди комил”-ро дар мавриди нафаре дигар аз шоирони ҳамзамони Пайрав истифода карда ва моҳияти қорҳои ҳунарии дигарро дар оянда ба ин эътимод ва дақиқашиносӣ бозгӯ намуда бошад.

Дувум, дар ин мавзӯ таҳқиқоти муфасссали адабиётшиносии номвар Раҳим Ҳошим аст, ки ба нухуфтатарин зовияҳои осору

аҳволи Пайрав Сулаймонӣ партав афкандааст. Устод Раҳим Ҳошим, ки ба гуфти Бозор Собир “Гӯри Пайравро чу кӯчаш гӯй бар дӯшаш гирифта”, на танҳо дар мавриди осору аҳволи Пайрав Сулаймонӣ таълифоти мушаххасу алоҳида бар ҷой гузошта, балки дар аксари ёддоштҳо ва мақолаҳои илмӣ ӯ гуфтор ва осори Пайрав Сулаймонӣ чун санаду далел мавриди истифода қарор гирифта ва ин санадҳо баъд аз иқтибосҳо аз фармудаҳои устод Айни аз ҷиҳати шумора ва эътибор дар навиштаҳои Раҳим Ҳошим мавқеи дувумро доранд. Сарсухани муфассалу огоҳона ва донишмандонаи устод Раҳим Ҳошим бар ҷомеатарин китоби Пайрав Сулаймонӣ – Маҷмӯаи осор – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. шояд бештари назариёти илмӣ ўро дар бораи Пайрав фаро гирифтааст. Гузашта аз ин, тақрибан ҳар як номае аз мукотиботи нашршуда миёни Раҳим Ҳошим ва Пайрав Сулаймонӣ саҳифаи тозае пурмаъное дар кашфи румуз ва асрори эҷодиёти Пайрав Сулаймонӣ мебошад.

Савум, асари таҳқиқотии ҷомеаи илмӣ назарии устод Соҳиб Табаров Пайрав Сулаймонӣ (Очерки ҳаёт ва эҷодиёт). – Душанбе: Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, 1962. – 393 с. аст, ки муаллиф то охири ҷаҳони ҷаҳонии худ рӯйи он қар карда, онро бо асноди тозапайдо ва назариёти нав дар соли 2012 дар нашриёти Дониш ба ҳаҷми 540 саҳифа (яъне 150 саҳифаи илова бар нашри пешин) ба таърифи расонд, ки метавон гуфт, чунин асари ҷомеа гумон аст, дар бораи эҷодиёти шоири дигаре аз ин насли адибон ба майдон омада бошад.

Агар ба ин таҳқиқот мақолаҳои алоҳидаи ихтисосӣ, мақолаҳои обзорӣ, ёддоштҳо ва дигар навиштаҳои муҳаққиқони дигари ин давраи адабиёт, шеършиносон ва навиштаҳои фарзандону пайвандони ҳади шоирро изофа намоем, камтар ҷиҳате боқӣ мемонад, ки дар бораи Пайрав Сулаймонӣ гуфта нашуда бошад.

Бо вучуди ин ҳама осори пурарзиш ва даврони ҷаҳонии пурмӯҷарои Пайрав Сулаймонӣ заминаи таҳқиқоти боз ҳам густурдатарро фароҳам меорад, ки натиҷаҳои он на танҳо барои шинохтани моҳият ва қимати воқеии осори ӯ, балки барои ошноӣ бо падидаҳо ва назарияҳои нави адабӣ ҳунари дар марҳалаи аввали адабиёти навини тоҷик, хусусан масъалаи навоҳӣ ва ҳифзи ворисияти адабӣ, қимати зиёд хоҳад дошт.

Дар бораи чараёнҳои нави адабӣ, назариёти нави ҳунари дар замони Пайрав ва муносибати шоир ба онҳо, моҳият ва арзиши навовариҳои Пайрав Сулаймонӣ ва шинохту эътиқоди ӯ ба ин чараёнҳо дар таҳқиқоти мазкур нуктаҳои дақиқу огоҳона ҷой дорад, ки хулосаи онҳо чунин аст: Пайрав Сулаймонӣ яке аз огохтарин ва кадршиностарини адибони тоҷики замони худ аз осор ва анъанаҳои аслҳои арзишманду ҷовидони адабиёти классикии форс-тоҷик ва дар айни замон аз адабиёту фарҳанги халқҳои ҷаҳон буд. Навовариҳои худро дар поэтикаи шеър бар асоси таъмини таносуб ва тавозуни муътадил ва маъқули унсурҳои анъана ва навоари анҷом дода, дар айни ҳол мисли устодон Садриддин Айни ва Абулқосим Лоҳутӣ бар алайҳи он қаламбадастоне, ки меҳостанд ба қавли яке аз онҳо “теша бар решаи” ҳама осор ва анъанаҳои адабии гузашта бизананд, шучоёна ва бо зуҳури истеъдоди дурахшони худ мубориза мекард.

Дар ин хусус, аз ҷумла дар мавриди арӯз, Раҳим Ҳошим менависад: «Пайрав бо тақозои рӯҳи эҷодӣ аз аввали шеърҳои худ сар карда, дар ин роҳ (навоари. – Р.В.) ба ҷустуҷӯ даромада буд. Нияти ӯ дар бобати ҷавоб дода тавонистани шеър ба талаботи ҳаёт, ба масъалаҳои муҳимме, ки ҳаёт ба назди адабиёти мо мегузошт ва мазмунҳои наф ба наф, ки ҳар рӯз ба пеши шоир мебаромаданд, ба вучуд овардани навиғариҳо – мазмунҳои наф, ибораҳои наф, воситаҳои тасвири ва таъсири наф ва ниҳоят шакли наф ва тарзи баёни наф аз вай талаб мекарданд. Вале дар бобати шакли назм таъсири вазни арӯз ба вай ҷунун тасаллуте дошт, ки аз он таъсир баромада наметавонист. Вазни арӯз дар муддати асрҳо, ҳатто шояд пеш аз истилои араб ба мазоқ ва рӯҳи халқи мо ба андозаи зиёде таъсир карда ва ҳазм шудааст. Мушиқавияти забони мо ба вазни арӯз ва оҳангҳои арӯз ба забони мо, ба фикрам, таъсири дутарафа доштаанд. Бино бар ин, ин андозаро якбора вайрон карда, аз он берун баромадан шеъри худро аз хонандаи он дур кардан мешуд. Ин корро Пайрав накард, устодони назми советии мо – Лоҳутӣ, Айни ва Мирзо Турсунзода ҳам инро накарданд, имрӯз агар дар мо касоне ёфт шаванд, ки мо вазни арӯзро пушти по задем, аз он ҷастему гузаштем гуфта даъво кунанд, ин хел касон ба ҳудашон дурӯғ меғӯянд. Онҳо рӯҳи шеъриятпарвари халқи худро, завқи

хонандаи худро нағз намефаҳманд, ё доништа истода, аз ин хусусиятҳои он чашм мепӯшанд ва бо ин баҳона, кӣ медонад, балки болои сустӣ ва заифии шаклии шеърҳои худро андова кардани мешаванд» [24, 15].

Зимнан, дар ин баёни равшангарона чанд нуктаро бояд бар асоси гуфтаҳои ҳуди шоир тавзеҳ дод. Аввал ин ки Пайрав Сулаймонӣ худ ҳаргиз қасд накардааст, ки қомилан аз доираи арӯз берун барояд, балки ононро, ки қомилан арӯзро инкор мекардаанд ва барҳам додани онро меҳостаанд, шадидан танқид кардааст, ки намунааш баъдан зикр мешавад. Дувум, ҳамон гуна ки арӯз бар Пайрав тасаллут дошта, Пайрав низ бар арӯз тасаллут қомил дошта, аз он бо қомоли ҳунар ва фаровонию пурраи истифода кардааст. Савум, на ҳамаи шоироне, ки ашъори ғайриарӯзӣ гуфтаанд, дар арӯз қомилан нотавон будаанд, балки бо аҳдофи эҷодии ҳосе ин қорро анҷом додаанд ва, албатта, онҳое дар ин қор муваффақ будаанд, ки дар арӯз ҳам қудрати қомил доштаанд. Манзур баъзе қорҳои устод Лохутӣ, Ҳабиб Юсуфӣ ва чанд тани қамшумори дигар мебошад. Аммо суҳанони Раҳим Ҳошим ақсарияти қомимонда, ҳусусан ҳамзамонони арӯзситези Пайравро ба дурустӣ ва ҳаққоният фаро мегирад. Дар ҳусуси мансубияти қавмии арӯз ҳам бояд гуфт, ки ин чиз имрӯз як амри бебаҳс ва қобитшуда аст, ки танҳо номи қолабҳои ин системаи вазн арабист, аммо ҳуди ин вазн табиитарин ва сириштитарин ритму оҳанги дарунии забони модарии мо мебошад, ки бетардид пеш аз рӯи қор омадани қолабҳое чунин бо номи арабӣ дар системаи овоии забони мо вучуд дошт. Чи чора, ки имрӯз номи пардаҳои музикаии мо ва нақшаҳои он ҳам тоҷикӣ нест, вале ин чиз музикаии қор ғайритоҷикӣ накардааст.

Устод Соҳиб Табаров дар охири таҳқиқоти қомеи худ қадвали вазни ашъори Пайрав Сулаймониро қой додааст, ки ин қадвал ҳулосаҳои ӯ ва Раҳим Ҳошимро қомилан қобит месозад. Аз он маълум мегаардад, ки ба истиснои як-ду мавриди қузъӣ тамоми осори манзуми Пайрав дар қолаби арӯз буда, он мавридҳои қузъӣ ҳам ба таъбири дигари Раҳим Ҳошим: «Ба фикри ман Пайрав тамоми қомбинатсияҳои худро дар дохили вазни арӯз қарда ва ҳаргиз аз ин доира берун нарафтааст.

Пайрав дар шакли шеър бозиҳои дигаре ҳам дорад. Ӯ дар баъзе гуфтаҳои худ вазнҳои шӯхи арӯзро ба вазни ҳичо ба ҳам омехта, шакли хеле марғуб ва рехтае ба вучуд меоварад, ки порчаи лирикии «Боғбон» аз ин ҷумла аст» [24, 15].

Аз нигоҳи дигар шеърҳои чун “Боғбон” аз назари навъӣ ва жанрӣ мансуб ба тасниф мебошанд, ки мисли мелодрама миёни хунари мусиқӣ ва адабӣ як жанри муштарак мебошанд. Ин жанр бо ҳамин ном дар адабиёти форсӣ собиқае хеле куҳан дорад, вале ба чи далеле, агарчи намунаҳои он дар адабиёти навини мо, хусусан дар эҷодиёти Лоҳутӣ ва Пайрав ба вучуд омад, вале номаш иқтибос нашуд. Ҳатто гимни нахустини Тоҷикистон аз тарафи устод Лоҳутӣ бар асли жанри тасниф эҷод шудааст, ки дар он арӯз гоҳ хузур дораду гоҳ не, аммо мусиқӣ онро ҳамвору яклухт месозад. Матни тасниф танҳо дар сурати иҷрои мусиқӣ тамомият меёбад ва барои қироати одиву декламатсия мутобиқ нест, балки танҳо як тарҳи нокомил аст. Шояд ҳамин “тасниф” бошад, ки ахиран баъзеҳо ҷунин ашъорро “хусравонӣ” меноманд.

Бояд гуфт, ки дар сурати зарурати тақрир (декламатсия) дар ин омезиши вазни ҳичо ва вазни арӯз ҳам ритми шеър танҳо замоне махсус ва қобили пазириши табъ қарор мегирад, ки агар хонанда тамомии шеърро ба ҳамон ритми арӯзии дар асоси шеър қарорёфта мутолиа намояд, дар акси ҳол эҳсоси адами ритму оҳанги мавзун ба даст медиҳад.

Зимнан, бояд тазаққур дод, ки масъалаи дарҷ ва қироати дурусти ашъори Пайрав, ҳамон гуна, ки ҳуди шоир дар назар доштааст, низ бисёр муҳим аст, то на танҳо вазн, балки қофияи ашъори ӯ низ солим бошад. Дар нашри баъзе аз ашъори ӯ сарфи назар шудани ин қоида, хусусан дар қироати калимаҳои хориҷӣ, боиси харобии вазни арӯзӣ ва ҳатто қофия гардидааст. Аз ҷумла дар шеъри нотамоми “Тоҷикистон”:

Овозаи Вахшстрояи

Ҳуши ҳама ҷалб карда суяи.

Чаши капиталҳои Амрик

Аз рашк сафед ғашту торик [13, 183].

Танҳо дар сурати ба таври зайл хондани ин шеър вазну

қофияи он солим мегардад ва сурати табиӣ шеър барқарор мегардад:

*Овози Вахшиструяш
Ҳуши ҳама ҷалб кард суяш.
Ҷаими капитолҳои Амрик
Аз рашик сафед ғашту торик.*

Дар назар нагирифтани тарзи навишт ва қироати дар он замон роиҷи чунин калимаҳои хориҷӣ дар матни ашъори устод Айнӣ ва Лохутӣ ва шоирони дигари он замон ҳам боиси харобии зиёд дар вазну қофия ва ҳатто баъзан барбод рафтани санъатҳои шеърӣ гардидааст.

Соҳиб Табаров дар чадвали авзони осори манзуми Пайрав Сулаймонӣ чунин баҳрҳо ва ба ин шумор вазнҳоро сабт намудааст, ки албатта агар тамоми ашъори Пайрав ҳам набошад, аксари кулли онро дар бар мегирад:

Ҳазач – 10 вазн; Рачаз-2 вазн; Рамал – 4 вазн; Мунсарех – 2 вазн; Музореъ – 2; Мучтасс – 5 вазн; Сарех -2 вазн; Хафиф – 4 вазн; мутақориб – 3 вазн; Мутадорик – 2 вазн [14, 379].

Аз ашъори Пайрав чандин шеъри ӯ дар таркиби худ ба навъи гуногун аз навоарӣ дар вазну оҳанг ё ба таъбири мушаххастар, аз танзими хосу ҳадафманди пораҳои оҳангӣ бархурдоранд. Аз ҷумла шеърҳои чун шеъри машҳури «Навиди Вахшстрой» дар вазни мучтасси мусаммани маҳбуни мактуъ аст, мафоилун, файлотун, мафоилун фаълун; «Корвон» дар вазни мучтасси мусаммани маҳбуни мактуъи мусаббағ - мафоилун, файлотун, мафоилун, фаълон; «Асира ё худ исён» - дар вазни хафифи мусаддаси маҳбуни максур - фоилотун мафоилун файлот; «Ба боғбон» мутадорикӣ мураббаи солим - фоилун фоилун; «Боғбони гул» - фоилун фаъл; «Ба муносибати инқилоби Бухоро» - ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи мақсури мустазод мафъӯлу мафоилу мафоилу мафоил/мафъӯлу мафоил

Аз ин чадвал маълум мегардад, ки бо таваҷҷуҳ ба камияти ашъори Пайрав таркиби вазн хеле ғанӣ, гуногун, иборат аз вазнҳои нодиру хушоҳанг ва дорои ҷанбаи пурқуввати лиризм ва оҳангу мусикӣ мебошад.

Шеъри “Марши пионерон” ҳам аз ҷиҳати вазну оҳанг

мумтоз буда, мабной он бар тақтеъи фоилун, фоилун, фолун
фоилотун – яъне тақрибан вазни “Марши ҳуррият”-и устод Айнӣ
мебошад. Аммо мисли “Марши ҳуррият” вазн устувору
мушаххас нест ва ағлаб дар кироати арӯзӣ сакта эҳсос мешавад.
Яъне ин на шеърест комилан бар мабной асли арӯз, балки тасниф
аст, ки танҳо дар сурати сурудан комил мегардад. Мисраи охири
банди аввал ба навъе меҳвари вазну оҳанги онро таъйин
мекунад: “Пешрав, пешбин, пешқадам” (фоилун, фоилун,
фоилун) – ҳамон вазни “Марши ҳуррият” аст, танҳо ба ин шарт,
ки дар калимаи “пешқадам”-ҳарфи “е”-ро кашиш надихем.

Пайрав чун аксари шоирони навовари тоҷик (ки ин равиш
то Муъмин Қаноат идома пайдо мекунад), аз ибтидо ба
мустанзод, ки таркиби вижаву хоси оҳангиву мусикӣ дорад
мурочиат кардааст:

*Эй дидаи гирёишудаи бе сару сомон,
пурхун шуда чандон,
аз баҳри азизон.*

*В-эй абрисфат қатразани донаи борон,
чун гавҳари галтон,
муштоқи каримон [13, 30].*

Тавре ки аён аст, ин мустанзод ҳам ба мазмун ва ҳам дар
вазн (ҳазачи мусаммани аҳраби макфуфи мақсури мустанзод)
шабеҳи мустанзоди машҳури устод Айнӣ “Ба шарафи инқилоби
Октябр” мебошад, ки матлаъаш ин аст:

*Эй машъали раҳшони адолат зи кучой?
К-имрӯз ба мой!*

*Торикии бедод зи гетӣ бизудой!
Моно, ки зиёӣ!¹ с. 1918*

Агарчи мустанзоди Пайрав дар қиёс бо мустанзоди устод
Айнӣ шогирдона буда, ду сол баъд аз он суруда шудааст, Пайрав
бо афзудани як пораи иловаи мустанзод ва мукаррар кардани он
аз талоши худ дар роҳи ҷустуҷӯҳои навоварона дарак медиҳад.

Дигар самту сӯи ҷустуҷӯҳои навоваронаи Пайрав
ҷаҳорпора (катрен) буд, ки дар таркиби он ба фазилати фазои
боз барои баёни муфассал ва ҳикоятӣ, оҳанги табиӣ, наздик ба

¹ Садриддин Айнӣ. Кулиёт, ҷ.8. – Душанбе: Ирфон, 1981, с.287.

наср, вале бо ҳифзи комили арӯз муяссар мегардид. Намунаи бисёр муваффақи шеъри навоваронаи Пайрав дар ин қолаб ҳамоно шеъри “Баҳори Тоҷикистон ва нолаи чӯпонӣ” мебошад, ки комилан дар қолаби арӯз, аммо ҳар банд бо таркиби гуногуни қофиябандӣ мебошад ва шеър аз назари баён хеле лоқайду озод ва табиӣ сураат бастааст!

*Дашти васеъу боғи латифу ҳавои хуш,
Саҳрову ҷангалу чаману қўҳу лолазор.
Аз ҳар канор чашма равон асту обишор,
Ҳар су баланд замзамаву нолаву хурӯш... [13, 82].*

Ин навъ ашъор, ки барои иборатории муфассалу табиӣ хеле мусоид аст, хеле баъдтар аз ин даврон дар шеъри форсӣ (хусусан, навиштаҳои Фаридуни Таваллулӣ ва Нодири Нодирпур) ривоч пайдо мекунад ва дақиқан ҳуди ҳамин вазн (музореъи мусаммани аҳраби макфуфи махзуф) дар назми солҳои 70-и асри 20 ба баъди Тоҷикистон дар қолаби ҷаҳорпора ва арӯзи нав ривочи тоза меёбад.

Аммо имкониятҳои барҷастаи навоварона дар қолаби ҷаҳорпора беш аз ҳама дар достони устод Мирзо Турсунзода “Ҳасани аробакаш” рӯйи кор омадааст.

Шикастани мисраъ дар шеърҳои Пайрав Сулаймонӣ аз нигоҳи зоҳирӣ барҷастатарин намунаи корҳои навоваронаи ўро ба намоиш мегузорад. Ин навъ шикастани мисраъ ба хотири ҳидояти хонанда ва мучрии саҳнаҳо ба кироати саҳеҳи шеър ва ба ҷо овардани таъкидҳои маъноии оҳангӣ амалӣ мегардад:

*Нолаи дилхарошу савти ҳазин,
Алҳамон!
Дод!
Тавба!
Истимдод!
Гиряву лоба,
зорию фарёд... [13, 62].*

Дар ин шеър, ки дар вазни ҳафифи мусаддаси маҳбуни мактуъ мебошад ва дар аксари ашъоре аз ин қабил, бо вучуди

шикастани мисраъ, шоир вазро аз аввал то охир риоя мекунад ва маълум аст, ки пораҳои шикаста ба кадом мисраъ тааллуқ дорад. Дар ин мисраъшиканиҳо, бешубҳа Пайрав пеш аз ҳама аз ашъори Маяковский ва Абулқосим Лоҳутӣ илҳом гирифтааст, ки он ду шоири хунарманд низ бо шикастани мисраъ вазни шеърро барҳам назадаанд, балки онро барҷастатар зоҳир намудаанд.

Гузашта аз ин, дар миёни ашъори Пайрав Сулаймонӣ намунаҳои барои ин замон нодиреро низ мушоҳида метавон кард, ки дар онҳо тақсими аркони як вазн дар мисраъ гуногун сурат гирифтааст. Он чизе, ки ба навъе аз “Марши ҳуррият”-и устод Айнӣ ва баъзе ашъори қаблии устод шуруъ гардида, солҳо баъд ба меъёр даромад ва дар адабиёти форсӣ ба он унвони “нимой” дода шуд ва мо онро “арӯзи нав” мегӯем. Намунаи хуби чунин шеър “Ба милитаристони Япония” (1932) мебошад.

Ҳанӯз дуди гозу заҳр v – v – / v– v– / v

Дар бадан асар қунад. – v – / v– v–

Ҳанӯз оташи қуҳан v– v– / v– v–

Шарораву шарар қунад. v– v– / v– v–

Ҳанӯз он садои тӯпу тир v – v– / v– v– / v– v

Гӯи қар қунад. – / v– v–

Ҳанӯз қўдаки фақир v – v – / v– v– / v

Ёди он падар қунад... [13, 131]. – v – / v– v–

Вазни ин шеър ба эътибори банди тарҷеъи он: (Шумо – ба хирси молу зар, шумо – ба фикри мулку шон...) раҷази мураббаъи маҳбун сабт шудааст [14, 381]. Аммо шумори ҳиҷоҳои аркон на дар ҳамаи мисроъ баробар аст ва ончунон, ки аз пораи боло маълум мегардад, дар ҳеле аз мисраъҳо қисмате аз аркони мисрои баъдӣ дар охири мисраи аввалӣ омадааст.

Аслан, тарҳи ин шеър бар асоси раҷази мусаммани маҳбун аст ва агар чунин навишта шавад, мазмунӣ он коҳише намеёбад:

Ҳанӯз дуди гозу заҳр дар бадан асар қунад,

Ҳанӯз оташи қуҳан шарораву шарар қунад...

Аммо шоир ба хотири таъкиди оҳанг ва ба ин васила афзоиши қуввати маъноии шеър мисраъро ба ду пора ҷудо мекунад, гоҳо аз пайванди рукнҳо ва гоҳо аз миёни ҳиҷоҳо –

аркони нотаом. Ин иқдоми зоҳиран чузъи вале бисёр муҳиммест, ки уфукҳои тозае аз имконоти арӯзро пеши рӯ боз мекунад. Шоирони баъдӣ низ аз ин вазни бисёр зебову хушоҳанг камоли истифодаро карданд. Хусусан, Муъмин Қаноат дар “Мавҷҳои бародарӣ” ва Лоик Шералӣ дар шеъри “Баҳор мешавад”. Шеъри Лоик Шералӣ намунаи комили арӯзи нав (нимой) мебошад, ки аз имконоти мусиқӣ ва табиати ин вазн ба навъи аҳсан дар он истифода шудааст.

Вазни мазкур бо шеъри шоири асри 19-и Эрон Қоонӣ Шерозӣ (1807 – 1853) “Бунафша руста аз замин ба тарфи ҷӯйборҳо” шуҳрату маҳбубияти хоссае касб намуда ва бисёр шоирон ба ин шеър назираҳо ва ҷавобияҳо суруданд ва Пайрав Сулаймонӣ аз он шеъри зебо беҳабар ва беасар набуд. Албатта, ин вазн ба воситаи ашъори шоирони пешин, аз ҷумла Мирзо Бедил, ҳам ба таъби шоирон нишаста буд, аммо назирасароинҳои муқаррари шоирони Мовароуннаҳр ба мусаммати мазкури Қоонӣ воқеияти ин назарро собит месозад.

Воқеан, мутолиа ва огоҳии васеъи Пайрав Сулаймонӣ аз адабиёти классикӣ, адабиёти муосири ҳамзабонон, адабиёти ҷаҳон, ошноӣ ба забони русӣ, ҷараёнҳои сиёсии ҷаҳон ва ғайра дар муҳит ва замони худ шахсияти камназир ба изофаи қароҳа ва таъби саршори шоирӣ қодир ба навоваринҳои асилу мондагор буд. Ин огоҳиҳои Пайрав Сулаймонӣ хусусан дасти ӯро дар эҷоди осори доғи рӯз дар муҳимтарин мавзӯҳои байналмилалӣ қавӣ сохта буд ва ағлаб ашъори дар ҳамин мавзӯ сурудаи ӯ заминаи навоваринҳои ӯро фароҳам месозад, зеро табиат ва хусусияти мавзӯ ҳаминро тақозо мекунад. Он чи мо намунаи муваффақ ва олияшро баъдтар дар “Садои Осиё”-и устод Турсунзода мебинем.

Бо вучуди ин, агар ин мавзӯ тарҳ шавад, ки Пайрав Сулаймонӣ амалан ва назаран бештар барои ҳифзи суннатҳои адабӣ хидмат карда ва ё навоварӣ, посух ин аст, ки ӯ бештар барои ҳифзи асолат ва арзишҳои асили суннати адабиёт, шеър талош намудааст. Барои он ки ба ин нукта муътақид шавем, бояд муҳити Пайрав ва ҷараёнро бахсҳои он рӯзро дар назар гирем. Масъала ин аст, ки гурӯҳе аз қаламбдастони фурсатталаб бо баҳонаи навоварӣ мехостанд рӯйи ҳама аслҳо ва меъёрҳои

адабиёти классикӣ, хусусан назми устувору ғанӣ, хатти батлон бикашанд, то фориғ аз он, ки ба далели нотавонӣ ва беҳабарӣ монеаи бузурге дар сари роҳи худ медонистандаш, меҳостанд ҳар сохтаву пардохтаи худро ба унвони навоварии инқилобӣ ба майдони адабиёти нав ворид созанд. Беш аз ин, онҳо ба ин амали бепояи худ қонеъ нагардида, бо назарияпардозии ғайриилмӣ ва бебунёд меҳостанд умуман ҳама меъёрҳоро аз миён бурда, ба унвони шоирони асил ва боистеъдод ҳам муҳри қуҳнапарастӣ ва ғайриинқилобиро пахш кунанд. Ин дар ҳоле буд, ки то ин замон дурахшонтарин осори инқилобиро устодоне чун Айнӣ ва Лоҳутӣ ба майдон оварда, роҳу тариқи мутавозӣ ва маъкули навовариро ҳам боз намуда буданд.

Намояндагони маъруфи ин гуна навовариҳои ғавқулинқилобӣ Ғулом Ализода ва Бектош буданд, ки ба ҳар баҳона ба аслҳои адабиёти тоҷик ва адибони асили тоҷик ҳамлавар мешуданд. Аз ҷумла Ғулом Ализода системаи вазни шеърии арӯсро ба рӯҳиёти инқилобӣ монеъ ва бегона дониста, исрор менамуд, ки якбора теша бар решаи арӯз зада вазни хичошумурӣ қабул карда шавад.

Посуhi манзуми машҳури Пайрав Сулаймонӣ ба Ғулом Ализода ин мавзӯро ба навъи аҳсан хатм мекунад ва ба изофа нақизае, ки ба ашъори ин муддаии навоварӣ баста мешавад, пӯҷӣ ва бебунёдии талошҳои муғризонаи ӯро ба таври дурахшон ошкор месозад:

*Эй шоири шеърҳои “махсус”,
То кай бофӣ ҳавои махсус?
Аттор най, чӣ мефурӯшӣ
Беҳуда ту ин давои махсус?!
Ҳарчанд ба тору чанг бастем,
Ҳосил нашуд он навои махсус.
Ё шеър навис, ё биё, хон
Он шеър ту бо “ҳавои махсус”.
Тарсам, ки сухан кашол созам,
Бархезад моҷарои “махсус”.
Ҳоҳӣ, ки зи шеър баҳра ёбӣ,
Ё халқ барад сафои “махсус”,
Аз Лоҳутию зи санъати ӯ*

Ибрат гиру гизои “махсус” [13, 171].

Дар идома “Намунаи” шеъри Ализода “(Ба ҳавои махсус)” оварда мешавад.

*Дар майдони пахтазор
Трактор замин меронад.
Биёед, эй рафиқон,*

*Ҳой-ҳой, ҷоне! }
Ёр-ёр, ҷоне!.. } 2 бор*

*Дар қанорҳо пахтаҳоро андозем,
Пур кунед, иҷро кунед плонро.
Эй комсомолон...*

*Ҳой-ҳой, ҷоне! }
Ёр-ёр, ҷоне!.. } 2 бор [13, 172].*

Такяи Пайрав Сулаймонӣ дар ин муборизаҳо барои хифзи асолати адабиёт ба “Лоҳутиву санъати ӯ” бисёр пурмаъно ва далели қотеъ аст. Зеро навовариҳои воқеан ҳунармандона ва ба ҳар маънӣ инқилобии устодон Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ дар доираи имконоти адабиёти он рӯзгори тоҷик ҳадду ниҳояти имкони навовариҳои муассир ва муътадил буд. Мо намунаи ҳама навъҳои шеъри навро, ки, албатта, минбаъд ривочи тоза ва тарафдорону пайравони зиёд пайдо менамояд, дар осори ин ду тан саромади назми навини тоҷик мушоҳида менамоем.

Тарафи дигари масъала дар муносибат ва мавқеи Пайрав ба суннатгарой ва навоварӣ, интиқоди ҳамчунон шадиди ӯ аз ашъоре мебошад, ки муаллифон натавонистаанд натавонанд аз қолаби муҳтаво, балки фазо ва рӯҳиёти шеърҳои пешиниён берун оянд ва тавре мазмунсозӣ кардаанд, ки гӯё воқеан як суҳанвари комилан муқаллиди асрҳои пешин аз равзанае ба ҳаводиси рӯзгори худ нигоҳ мекунад ва бидуни он ки аз ин ҳаводис ва падидаҳои тоза таҷрибае ва таассуроте ҳосил карда бошад, дар бораи он ба абзорҳои лафзӣ ва қолабҳои сохтаи гузаштагон суҳан мегӯяд. Суҳанони ӯ дар ин мавзӯ гоҳо чунон тунд ва

хашминанд, ки адабиётшиноси на камтар аз ӯ қотёгугфтор Соҳиб Табаров бархе аз ин баёнотро хилофи меъёрҳои этики медонад [14, 244].

Аммо маълум аст, ки чунин бархурдҳои тунди Пайрав Сулаймонӣ олуида бо ғаразҳо ва хусуматҳои шахсӣ набуд, балки аз рӯи дилсӯзии самимона сурат мегирифт. Аз ин ҷост, ки ин адиби одил ва шеършиноси мунсиф баъзе аз ашъори шитобзадаи худро ҳам баъдан мавриди танқид ва ҳаҷву истехзо қарор медиҳад:

*Гурум, гурум, гурум, гурум,
Ба фаранҷӣ кунед ҳуҷум.
Яку дуву саду ҳазор
Капиталистро кунед торумор
Ҳон, ҳон, ҳон, ҳон!
Эй пролетари рӯи ҷаҳон.
Хун, хун, хун, хун,
Замину замон гулгун... [13, 168].*

Дар асл аз нахустин осор дар навиштаҳои Пайрав ҳеҷ гуна эҳсоси камбинӣ, безътиной ва нигилизм нисбат ба адабиёти азимушшаъни классикии форс-тоҷик ва арзишҳои ин адабу фарҳанг мушоҳида намешавад, балки комилан баръакс шефтагӣ ва дилбастагӣ, дар айни замон огоҳии комили ӯ аз ин адабиёту фарҳанг ва эҳсоси пайванди ӯ ба ин сарзамини куҳанбунёд ба таври барҷаста ошкор аст. Масалан, ба ин пора аз шеъре бо матлаи “Дилам боз аз дасти беғамгусорӣ...” (1919) таваҷҷуҳ намоед:

*Бухоро, Ватан, эй ба як қабза хокат
Фидои ҷони мискину ҷисми фигорам.
Туй маъдани ҷуду файзи улумам,
Туй маҳди осоишу эътиборам.
Ватан, ноумедӣ нашоёд кунунат,
Ки ман аз ҳаёти ту уммедворам... [13, 29].*

Ғазали “Мувашшаҳи” ӯ бо матлаи:

*Қариби моҳи Наврӯз аз қазо рафтам ба бозоре,
Бидидам лӯбате биниаста бар дӯкони атторе (1916),*

ки яке аз машхуртарин сурудҳои тоҷикӣ аст ва бӯи сабки Аҳмади

Чомӣ медиҳад, моддаҳои таърих, Сокинома, хусусан, “Тазмин ба қасидаи Файзии Файёз” бо матлаъи “Дилсӯхтаи оташу побастаи дорем, Гулбарги тару шохи гиёро нашносем” (с.1917), “Видоия ба рафикони Бухорой ҳини сафари Эрон” (1924), “Тазмин ғазали Рӯдакӣ” (Инак он номехрубон ояд ҳаме, Боз он сарви равон ояд ҳаме), “Оҳанги тор” (ба дӯстам Ғуломризо) ва боз чандин шеърӣ дигари ӯ намунаи барҷастаи пайравии шоистаи адабиёти асили форс-тоҷик мебошанд.

Аммо бештар аз ҳамаи инҳо як номаи Пайрав Сулаймонӣ ба Раҳим Ҳошим хулосаи маърифати ниҳонии ӯро дар масъалаи таносуби камоли фаннию техникӣ ва камоли фитрию маънавии инсон ба таври барҷаста намудор месозад. Дар ин нома, ки гӯё матни пурраи он маҳфуз намонда ва таърихи он ҳам мушаххас нест ва ҳадс зада мешавад, ки ба охирин рӯзҳои зиндагии шоир тааллуқ дошта бошад, аз ҷумла менависад:

“...Ман ҳамин соат ба як муаммои сарбаста пай бурдам, ки солҳои дароз ба торикӣ, балки ба зулумоти он гирифтор будам. Акнун дониستم, ки дар дунё ҳассостар аз дил ва сареътар аз ҳаёл чизи дигаре вучуд надорад. Ин телеграфи бесим ва беаппарат, ки дар дасти фанни мағрур баъд аз сад қарни дуру дароз ҳам чунин мошинаи ҳайратоваре эҷод карда наметавонад, вале дили ҳассос дар ҳазоряки он ҳаёли ҳар касеро, ки хоҳад, аз ҳазорҳо километр ба худ мекашад. Оё ин фавқулода ва ҳайратовар нест? Оё ин муаммое нест, ки то ба ҳол касе ба вай пай набурдааст? Агар фан ҳазор соли дигар ҳам хуни чигар хӯрад, ҳазорҳо дараҷа сабуктар аз эфирро ҳам пайдо кунад, боз ҳам ба дараҷаи як дили пажмурдаи хунгашта наметавонад ба ин зудӣ матлубро ба толиб пайвандад.

*Бар дари дил то ниҳодам гӯш, дониستم, туй,
Ҳарфи ғайрат роҳ мезад аз ҳуҷуми мову ман.
Муштии хоқу ин ҳама сомони ноз эҷози кист?”* [13, 216].

Чун нома нотаом аст, мисрои шеърӣ Бедил ҳам дар охири он пароканда дарҷ шуда, ки аслаш чунин мебошад:

Маҳв будам, ҳар чӣ дидам дӯш, дониستم, туй,

*Гар ҳама мижгон гушуд оғӯш, доништам, туй.
Ҳарфи ғайрат роҳ мезад аз ҳуҷуми “мову ман”,
Бар дари дил то ниҳодам гӯш, доништам, туй.
Мушти хоку ин ҳама сомони ноз – эҷози кист?!
Беи аз ин бо ман ғалат мафрӯш, доништам, туй.*

Ин номаро шоире менигорад, ки беш аз ҳар каси дигаре бо шӯру шааф пешрафтҳо ва инқилобҳои фаннию техникии қарни худро эҳсос, истиқбол ва васф намудааст, муҳолифони онро ба шадидтарин лаҳн сарзанишу маҳкум намудааст. Дар ниҳоят амиқ ва равшан эҳсос мекунад, балки он маърифати аввалӣ ва азали баъд аз муддатҳо таҷрибаи оташин ба ӯ бармегардад, ки асос ва меҳвари ҳар навъ меъёргирӣҳо дар шинохти арзиш ва асолати ҳар чизе, аз ҷумла арзишҳои фарҳангию адабӣ, созгорӣ ва таносуби ҳосилу натиҷаи онҳо бо фитрат ва маънавияти инсон аст. Ҳар чизе дар ҷаҳон, аз ҷумла дастовардҳои фаннӣ, илмӣ, техникӣ ва ҳамчунин ҳунарию адабӣ, он гоҳ дорои арзиш ва қобили эътино мешавад, ки аз як сӯ бо завқу салиқаи табии салими одамиёна созгор бошад ва аз сӯи дигар барои такмили муносиби маънавии ин тоҷи офариниш, яъне инсон мусоидат намояд. Дар акси ҳол ба сари худ, бидуни ҷунин натиҷа ё бадтар аз он, яъне натиҷаи баръакс, ҳеҷ арзише ва ҳеҷ ҳосиле ҷуз ҳарҷу марҷ ва доғу дарег надорад. Огоҳона ё нохудоӣ то замони ин таъкиди пандомӯз ҳам Пайрав Сулаймонӣ асосан ба ҳамин андеша зиста ва кор кардааст. Барои он солҳои пурошӯб ин навъ андешаи комили инсонгароёнаро ҳифз кардан кори фавқулода буд.

КИТОБНОМА

1. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик. / С. Айни. – Душанбе, 2010. – 420 с.
2. Ваҳҳоб Р. Поэтикаи вазн ва хусусиятҳои ритмии назми муосири тоҷик. / Р. Ваҳҳоб – Душанбе: Ирфон, 2009. – 200 с.
3. Ваҳҳоб Р. Адабиёт ва фарҳанги миллӣ/ Р. Ваҳҳоб – Душанбе: Адиб, 2011. – 224 с.
4. Давронов С. Вазни ашъори Абулқосим Лоҳутӣ. / С. Давронов – Душанбе: Дониш, 1974. – 163 с.
5. Зехнӣ Т. Санъати суҳан. / Т. Зехнӣ – Душанбе: Ирфон, 1978. – 302 с.
6. Комёр Т. В. Фунун ва саноеи адабӣ. / Т. В. Комёр – Душанбе: АИТ, 1993. – 52 с.
7. Кӯчаров А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик. / А. Кӯчаров –

- Душанбе: Маориф, 1994. – 140 с.
8. Лангрӯдӣ Ш. Таърихи таҳлилии шеърӣ нав. (Дар 4 ҷилд), ҷилди 1 / Ш. Лангрӯдӣ – Техрон: Нашри Марказ, 1332 – 1284 ҳ. ш. – 438 с.
9. Маяковский В.В. Как делать стихи. / В.В. Маяковский – М.: Советский писатель, 1952. – 40 с.
10. Мусулмонӣ Р. Назарияи адабиёт. / Р. Мусулмонӣ – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
11. Нодирпур Н. Кӯҳна ва нав // Садои Шарк. / Н. Нодирпур – 1968. № 2. – С. 138 – 145.
12. Сатторзода А. Такмили бадеи форсии тоҷикӣ. / А. Сатторзода – Душанбе: Адиб, 2011. – 380 с.
13. Сулаймонӣ П. Кулӣёт. / П. Сулаймонӣ – Душанбе: Адиб, 2006. – 274 с.
14. Табаров С. Пайрав С. / С. Табаров. П. Сулаймонӣ – Душанбе: ДДТ, 1962. – 395 с.
15. Табаров С. Ҳаёт адабиёт ва реализм. / С. Табаров м. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 286 – 294.
16. Тоиров У. Қомуси қофия ва арӯзи шеърӣ Аҷам. / У. Тоиров. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 512 с.
17. Тӯсӣ Н. Дар ҳадди шеър ва таҳқиқи он. – Фанни шеър. / Н. Тӯсӣ – Душанбе: Ирфон, 1985. С. 134 – 158.
18. Тӯсӣ Н. Меъёр-ул-ашъор. / Н. Тӯсӣ – Душанбе: Ориёно, 1992. – 152 с.
19. Хонларӣ П. Н. Вазни шеърӣ форсӣ. / П. Н. Хонларӣ. Техрон: Интишороти Донишгоҳ, 1337 ҳ. ш. – 303 с.
20. Хонларӣ П. Н. Таҳқиқи интиқодӣ дар арӯзи форсӣ. / П. Н. Хонларӣ – Техрон: интишороти Донишгоҳ, 1948. – 287 с.
21. Ҳақимов А. Дар қаламрави суҳан. / А. Ҳақимов – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
22. Ҳақимов А. Шеър ва замон. / А. Ҳақимов – Душанбе: Ирфон, 1978. – 252 с.
23. Ҳиравӣ М. Вазнҳои арӯз дар шеърӣ муосир / М. Ҳиравӣ // Садои Шарк. 1968. №2. – С. 100-112.
24. Ҳошим Р. Пайрав С // Маҷмӯаи осор. / Раҳим, Ҳ. Пайрав, С. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959, с. 15.
25. Ҳусейнзода Ш. Гуфтор аз ганҷи суҳан / Ш. Ҳусейнзода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
26. Ҳусейнзода Ш. Ҳабдаҳ мақола. / Ш. Ҳусейнзода. – Душанбе: Хумо, 2007. – 347 с.
27. Шақурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. / М. Шақурӣ – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
28. Шафъии К. Муסיқии шеър. / Ш. Қадқанӣ – Техрон: Оғоҳ, 1395 ҳ.ш. –

680 с.

АНЪАНА ВА НАВОВАРӢ ДАР ШЕЪРИ ПАЙРАВИ СУЛАЙМОНӢ

Муаллиф масъалаҳои ҳифзи арзишҳои муҳими бадеӣ, инчунин таъбабӯсҳои навоваронаи Пайрав Сулаймониро дар сохтори назм ва поэтикаи шеъри тоҷик мавриди баҳсу баррасӣ қарор додааст.

Муаллиф ба ҳулоае омадааст, ки навовариҳои Пайрав Сулаймонӣ бо арзишҳои асилу анъанавии адабиёти классикии тоҷик таносуби ҷибили доштаанд. Илова бар он, ин шоири боистеъдод бо фаъолияти назариявӣ ва амалии созандаи худ дар раванди рушди табиии шеъри нави тоҷик саҳми босазо гузоштааст.

Калидвожаҳо: навоварӣ, суннат, суварӣ ҳаёл, сабк, қолаб, жанр.

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ И НОВАТОРСТВО В ПОЭЗИИ ПАЙРАВА СУЛАЙМОНИ

Автор статьи уделяет внимание вопросам сохранения важных художественных ценностей, а также новаторским инициативам Пайрава Сулаймони в системе таджикского стихосложения и поэтики.

Автор приходит к выводу, что новаторство Пайрава Сулаймони имеет гармоничное соотношение с истинными и традиционными ценностями таджикского классического стихосложения. Кроме того, непосредственные теоретические и практические инициативы этого талантливого поэта оказали огромное содействие закономерному развитию новой таджикской поэзии.

Ключевые слова: инновации, традиции, образы, стиль, форма, жанр.

CONTINUITY AND NOVELTY IN THE POETRY OF PAIRAV SULAIMONI

The author of the article draws attention to the issues of preservation of important artistic values, as well as ground-breaking initiatives of Payrav Sulaimoni in the classification of Tajik poetry.

The author comes to the conclusion that the novelty of Payrav Sulaimoni is in harmony with the true and traditional values of Tajik classical versification. In addition, the direct theoretical and practical actions of this talented poet greatly contributed to the regular development of new Tajik poetry.

Ключевые слова: инновации, традиции, образы, стиль, форма, жанр.

Keywords: novelty, tradition, image, style, form, genre.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рустам Ваҳҳобзода – дотсенти кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, тел.: + 992 988062344, e-майл: rvahhob@mail.ru.

Сведения об авторе: Рустам Ваҳҳобзода – доцент Кафедры теории и новейшей таджикско-персидской литературы Таджикского национального университета, тел.: + 992 988062344, e-майл: rvahhob@mail.ru.

About the author: Rustam Vahhobzoda – Chief of Tajik Language Department of Khujand State University by name Bobojon Gafurov, Doctor of Philology Sciences. Phone: +992 92 824 25 61. E-mail: abdujamol58@mail.ru.

УДК-8И1

ДУ РИСОЛАИ НАҚДИ АДАБӢ ДАР САБКИ ҲИНДӢ

Абдуллоев Р.Х.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Нақду суҳансанҷӣ ҳамчун мизони арзёбии шеърӯ суҳан ва ҳунари волои суҳанварӣ, дар баробари фарҳангшигорию тазкиранависӣ, луғату шарҳу таърихномаҳо, дар шибҳи қораи Ҳинд доманаи васеъ пайдо кардааст. Ҳарчанд аввалин кӯшиши баррасии масоили нақду суҳансанҷӣ дар шибҳи қораи Ҳинд аз ҷониби донишманди покистонӣ Зухуриддин Аҳмад бо таълифи китоби «Нақди шеъри форсӣ дар Покистону Ҳинд» анҷом пазируфтааст, аммо масъалаи мазкур ба сифати як мавзӯи алоҳида аз ҷониби мунтақидону муҳаққиқони забон ва адабиёти форсӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Ба ҳар ҳол метавон таъкид намуд, ки дар Тоҷикистон манзараи умумии ин масоил аз омӯзиши тазкираҳо, луғату фарҳангномаҳо ва инчунин таҳияву нашри мероси суҳанварони ин хиттаи пурифтихори шеъри форсӣ рӯшан мегардад, зеро ҳамин чеҳраҳои пурфурӯғ бунёдгузори мактаби нақду суҳансанҷӣ дар шибҳи қораи Ҳинд ба шумор мераванд. Қараёни нашри рисолаҳои дар асри XV таълифшудаи нақди адабӣ бо ташаббуси донишманди эронӣ Сайид Муҳаммад Акрам дар Эрон рӯйи қор омадааст, ки тавзеҳи ин масъала ҷойи баҳси дигар аст. Баррасии масоили мазкур нишон медиҳад, ки дар баробари дигар омилҳо ба ҳамчун як

усули равишманди адабӣ табдил ёфтани масоили нақду сухансанҷӣ тазкираҳо низ таъсиргузор будаанд.

Рисолаҳои «Танбият-ул-ғофилин», «Доди сухан», «Сирочи мунир»-и Сирочиддин Алихони Орзу, «Ҷавоби шофӣ» ё «Рачим-ул-шаётин» ва «Аҳқоқ-ул-ҳақ»-и Ворастаи Малсиёлкутӣ, «Корнома»-и Мунири Лоҳурӣ, «Абтол-ул-ботил»-и Фатҳалии Гардезӣ, «Аҳқоқ-ул-ҳақ»-и номаълуммуаллиф, «Қавли файсал»-и Саҳбои Дехлавӣ, «Ибрат-ул-ғофилин»-и Мирзо Муҳаммад Рафеи Савдо, «Таҳқиқ-ус-садод фи манзалат-ил-Озод»-и Муҳаммад Сиддиқи Суханвар ва «Таъдиб-уз-зиндиқ фи тақзиб-ил-Сиддиқ»-и Абдулқодир Меҳрубони Авранғободӣ анъанаҳои дерини нақду сухансанҷиро дар ин қаламрави пурбор идомат бахшиданд. Ин рисолаҳо дар посухи якдигар доир ба ашъори Урфии Шерозӣ, Толиби Омулӣ, Зулолии Хонсорӣ, Зухурии Туршезӣ, Ҳазин, Озоди Балғиромӣ навишта шуда, дар марҳалаи навин ба унвони беҳтарин намунаҳои нақд аҳамият пайдо кардаанд. Аз мутолеаи ашъори ҳамин гуна суханварон оҳангҳои хурдагирона ба таври барҷаста ба мушоҳида мерасанд ва бояд таъкид намуд, ки дар атрофи чунин дидгоҳҳои нокидонаи шоирон рӯйи қор омадани нуктаи назарҳои мунтаққидони хирфай ба сифати рисолаҳои алоҳида сифатан ба нақду арзёбиҳо таъсири амиқ расонида, ин доираи илмиро ба як мактаби бузурги нақду сухансанҷӣ табдил додаанд. Рисолаҳои «Таҳқиқ-ус-садод фи манзалат-ил-Озод»-и Муҳаммад Сиддиқи Суханвар ва «Таъдиб-уз-зиндиқ фи тақзиб-ил-Сиддиқ»-и Абдулқодир Меҳрубони Авранғободӣ, ки дар як мучаллад таҳти унвони «Ду рисола дар нақди адабӣ» бо тасҳеҳ ва ҳавошии Саид Ҳасани Аббос соли 1998 дар шаҳри Ромпури Ҳинд ба нашр расидааанд, далели рӯшани гуфтаҳои болоянд. Бо вучуди ҳаҷман калон набудани онҳо ҳангоми мутолеа сабаб ва заминаҳои таълифашон, омилҳои рушд ва инчунин равишҳо ва василаҳои нақду сухансанҷӣ ба таври барҷаста эҳсос мегарданд. Рисолае, ки дар қисмати аввали ин маҷмӯа ҷой дода шудааст, «Таҳқиқ-ус-садод фи манзалат-ил-Озод»-и Муҳаммад Сиддиқи Суханвар мебошад, ки худудан саҳифаҳои 3-23-ро фаро мегирад. Китоби мазкур намунаи нақди шеърӣ асри XVII, бахусус шеърӣ яке аз суханварону тазкиранависони ин давра Озоди Балғиромӣ, ба шумор меравад. Андешаҳои Муҳаммад Сиддиқи Суханвар

асосан дар мавриди зовияҳои хунарии ашъори Озод ба миён омадаанд. Ҳамчунин ӯ доир ба яке аз тазкираҳои ин муаллиф, ки «Сарви Озод» унвон дорад, мулоҳизаронӣ намуда, аз ҷумла чунин навиштааст: «Сайд Ғуломалӣ Озоди Самандӣ аслан Балгиромӣ ... китобе таълиф карда, ки .. саводи хони баёзи суҳанро ҳам дар силсилаи соҳибтаъбони суҳансанҷ дохил сохта, ду–се байти бандаро, ки аз назари асотиза гузашта буданд, мутобиқи фаҳм ва истеъдоди худ тағйири бечо дода, дар таҳти тарҷумаи аҳволи фақир дарҷ намуда... Аз он ҷо, аксар ҷо тарҷумаи ҳолати шуароро мувофиқи таъби худ тарошида, ба таҳқиқи дақиқ пай набурда, дарёро таърифи кӯзаву кӯзаро тавсифи дарё намуда ва баъзе кӯрсаводони Ватанро, ки қобили дохили китоб набуданд, суҳанашонро дуруст карда, ба силки суҳанварон мунсалик сохт ва бисёре ашъори шуарои салаф ва халафро мувофиқи вуқуф ва фаҳми худ пардохт ва суҳани волорутбаро берутба намуда, саропо сақим сохт» [3,4]. Иқтибоси мазкур ҳарчанд санадҳои тозаеро дар мавриди дахлҳои муаллифи тазкира ба матни асари бадеӣ пешорӯи мо мегузорад, аммо, аз ҷониби дигар, бояд қайд кард, ки дар ин маврид дар бораи як шеваи дигари суҳансанҷӣ, ки онро шартан ин ҷо «нигоҳ доштани амонати адабӣ» унвонгузорӣ менамоем, маълумот пайдо мегардад. Ба назар мерасад, ки бо қорбасти чунин усул муаллифони тазкор на ин ки таъмини асолати матни ашъори ин ё он шоири ҳамаср ва ҳамақидаро вазифаи худ мешумориданд, балки як масъулияти бузургро, ки нигоҳ доштани амонати адабиёт аст, ба анҷом мерасониданд. Ҳарчанд ворид намудани таҳрир ба матни ашъори ин ё он шоир аз ҷониби суҳанвари дигар қобили пазириш нест, аммо дахлҳои Озоди Балгиромӣ ба ашъори Муҳаммад Сиддиқи Суҳанвар бесабаб ба вуҷуд наомада, балки аз мутолеаи мукотиботи эшон бармеояд, чандин маврид Муҳаммад Сиддиқи Суҳанвар таҳрири Озоди Балгиромиро ба шеърҳои худ пазируфтааст. Аз ин рӯ, такрор ёфтани чунин ҳолат дар тазкираи «Сарви Озод» агар аз як ҷиҳат амри табиӣ бошад, аз ҷониби дигар ҳамин тазкира, чи тавре ки ёдовар шудем, сабаби ба вуҷуд омадани рисолаи мазкур гардидааст. Бо назардошти чунин авомил метавон таъкид намуд, ки дар таҳқиқи тазкираҳову сарчашмаҳои Ҳинд ҷалби ин гуна рисолаҳо аҳамияти калон дорад. Зеро афкори танқидӣ дар баъзе маврид

боиси таҳрири баъзе қисматҳои тазкираҳо шуда, барои табдил додани мулоҳизоти муаллифони тазкор кӯмак расонидаанд, ки тавзеҳоташ дар мисоли рисолаи мазкур дар зер зикр хоҳад шуд. Манзур аз таъбири «соҳибтаъбири суҳансанҷ» суҳанварони маъруф ва шоирони номвари аср ҳастанд ва чун тазкираи «Сарви Озод» танҳо шоирону суҳанварони Балгиroomиро дар бар мегирад, далолат ба он мекунад, ки Балгиroom низ бо чунин суҳанварони овозадору маъруф ба сифати як маркази шеърӯ суҳан дар ин хиттаи адабиёти форсӣ ҷойгоҳи намоён касб карда, дар ривочи нақду суҳансанҷӣ намоёндагони ин марказ нақши сазовор гузоштаанд. Тавре ки таъкид гардид, Сайд Ғуломалӣ Озоди Самандӣ, ки худ аслан Балгиroomӣ аст, дар ин аҳд ба ҳайси шоир, мунаққид ва тазкиранавис маъруф буд. Муҳаммад Сиддиқи Суҳанвар аз як оилаи бонуфузи Балгиroom ба дунё омадааст. Эродоти Суҳанвар дар қисматҳои алоҳидаи рисола, ки «Таҳқиқи уюб ба каломи Озод аз Суҳанвари наққод», «Тадқиқи ташнагиҳо андар каломи Озод» номгузорӣ шудаанд, бо истифода аз ашъори Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Исфahонӣ, Соиби Табретӣ, Ғании Кашмирӣ, Толиби Омулӣ, Муллошоҳи Бадахшӣ, Абӯтолиб Калими Ҳамадонӣ, Мусавихони Фитрат, Мирзо Саъбо, Солики Яздӣ, Равнақи Ҳамадонӣ, Аҳмади Ёрхон, Мавлоно Абдуллоҳи Ҳотифӣ, Сирочиддин Алихони Орзу, Вола ба миён омадаанд ва дар қисмати хотима як бахши ҷудогона низ таҳти унвони «Ға-анзар-ул-ибтизол фи калом - ил Озод» ҷой гирифтааст. Қисмати эродоти Муҳаммад Сиддиқи Суҳанвар бар ашъори Озоди Балгиroomӣ дар бахши аввали рисола марбут ба зикри айбҳои ашъори шоир мебошад, ки 10 байтро дар бар мегирад. Ба андешаи ӯ, истифодаи ночои калимаву таъбироти «хона дуруст кардан», «харк», «ақиқи даҳан», «тоати марғуб», «зарфи оӣ», «навишк», «гули навҷавон», «соҳибзарф» ва монанди инҳо ба маротиб ҳусни суҳани Озоди Балгиroomиро костааст. Масалан, дар мавриди ифодаи «тоати марғуб» дар мисоли «*Сабҳаи саддоноро тартиб додан хуб нест/Сад ҷигар сӯрох кардан тоати марғуб нест*» менависад: «Тоати марғуб» наёмадааст, балки «тоати мақбул» омадааст. Чунончи ҳангоми дарси ин рисола хони соҳиб ва қиблаи устодӣ Сирочиддин Алихони Орзуи Акбарободӣ фармуда буданд, ки «тоати мақбул» омада будааст на «марғуб». Мавлоно Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ

мефармояд: *«Чӣ ҷурм кардаам, эй ҷону дил, ба ҳазрати дӯст / Ки тоати мани бедил намешавад мақбул»* [3, 8].

Тавре аз иқтибоси боло бармеояд, рисолаҳои нақди адабӣ фарогири нуқтаву назарҳое мебошанд, ки доир ба ин ё он асар, девон, китоб, тазкира, ғазал, байт рӯйи қор омадаанд. Муҳаммад Сиддиқи Суханвар, чунонки дар иқтибоси боло мушоҳида гардид, дар радди ифодаи «тоати марғуб» андешаи Сирочиддин Алихони Орзуро зикр кардааст. Инчунин бояд таъкид намуд, ки ӯ ҳамин равишро дар мавриди тазкираи «Сарви Озод» бо овардани мулоҳизаи Муҳаммад Рӯшан истифода кардааст, ки тавзеҳоти он дар ҳавсалаи ин мақола ғунҷоиш надорад. Ҳамчунин перомуни вожаи «навишк» дар байти *«Ин дили навишк ёди ҷаҳми дилбар мекунад, / Тифли навомӯз дарси сод аз бар мекунад»*, чунин қайд менамояд: «Навишк» ба назар наёмадааст, магар «навмашк»-у «навомӯз» ва «навниёз»-у «навгирифтор» ба маънии ошиқе, ки нав ишқ варзида бошад ва ба доми муҳаббат нав афтода бошад. Ва агар гӯё, ки навишк омадааст ва навишқу навмашк якест, чандон фарқ нест. Гӯем, ки дар миёни суханварон истеъмол шарт аст. Пас чизе, ки мустаъмал аст ва ҳарчанд муктазои амал ва фаҳм набошад, аммо тақаллум ба он равост. Ва ҳамчунин чизе, ки мустаъмал дар муҳовараи шуаро нест ва ҳарчанд мувофиқи амал дуруст бошад, лекин тақаллум ба он нодуруст аст, ба ҳеҷ ваҷҳ ҷоиш нест, чунончи «тифли сиришк» мегӯянд ва «кӯдаки сиришк» намегӯянд» [3, 9]. Яъне, ин ҷо ҳам сухан перомуни «муҳовараи шуаро» ё ба таъбири дигар мавқеи истифодаи таъбиру ифодаҳо меравад. Таъбири «муҳовараи шуаро» муодили истилоҳи сухани китобӣ ё навишторӣ ва ё зери мафҳуми истилоҳи «тақаллум» забони мардумӣ ва гуфтугӯиро фаҳмидан мумкин аст ва чунонки мушоҳида мегардад, муаллиф тарафдори он будааст, ки чизе, ки «дар муҳовараи шуаро», яъне навиштор вучуд надорад, истифодаи он номумкин аст ва ё баръакс. Ин матлаб дар се маврид «чизе, ки ба каломи асотиза мустаъмал аст, тақаллум ба он ҷоиш аст», «мувофиқи муҳовараи салаф буда», «сухани норивож аст» такрор шудааст. Ин назария имрӯз низ дар нақду сухансанҷӣ ва ҳам дар шеърӯ шоирӣ мавриди истифода қарор дорад. Бахши дигаре, ки дар рисола қобили мулоҳиза мебошад, таҳрири 8 байти Озоди Балғиромӣ аз ҷониби Муҳаммад Сиддиқи Суханвар ба шумор меравад. Дар ин

бахш ҳам муаллиф ба таъбиру ифодаҳои ашъори Озод таваҷҷуҳ зоҳир карда, байтҳоро таҳрир месозад, ки баррасии ин равиш низ ба сифати як падидаи муҳими нақду суҳансанҷӣ дар шибҳи қораи Ҳинд дорои аҳамият мебошад. Муҳаммад Сиддиқи Суҳанвар зери мафҳуми «ташнагиҳои шеърӣ Озод» норасоииҳои ҳунарии шоирро аз лиҳози таркибсозӣ, ибораорӣ ва дар маҷмӯъ зебоишинохтӣ бозгӯ намудааст. Масалан, бо ислоҳи таъбири «чашми ибрат даст дод» дар байти «Ҳар ки маҳви ин чаман шуд зад гули ҳайрат ба сар / Чашми ибрат даст дод аз наргиси бустон маро» мисраи дуюмро ин гуна таҳрир месозад: «Маҳфӣ намонад, ки Озодро аз гули ҳайрат ба сар задани наргиси бӯстон чашми ибрат даст дод, аммо сад ҳайф, ки боз нашуд, агар боз мешуд, байташ чун абруӣ маҳчабинон нохун ба дилҳои суҳансанҷон мезад. Пас ҳамчунин бояд гуфт: *«Чашми ибрат боз шуд аз наргиси бустон маро/ Ҳоло суҳан рутбаи дигар пайдо кард»* [3, 11]. Тавре мушоҳида гардид, чунин мубоҳисаҳо оташи нақду суҳансачиро дар шибҳи қора афрӯхта, асолати шеърӣ форсиро дар мисоли ҳамин гуна мулоҳизоти муфид таъмин сохтаанд. Ҳарчанд иқтибоси боло аз оҳанги кинояву танз ҳолӣ нест, вале бояд қайд кард, ки истифодаи чунин равиш боиси шарҳ гардидани байтҳо ва инчунин таъбиру ифодаҳо шудаанд. Аз ҳамин ҷиҳат, метавон таъкид кард, ки дар байни рисолаҳои нақди адабӣ як фишурдаи шарҳи ашъори шоирони ҳамасри мунтақидон ҷой гирифтааст, ки тавзеҳоти ин масъала ҷойи баҳси дигар аст.

Як афзалияти дигари ин баҳш ёдоварӣ аз таҳрири як байти Озоди Балғиромӣ аз ҷониби мунтақид Шайх Низомиддин Аҳмади Усмони Балғиромӣ мебошад, ки муаллиф онро аз суҳансанҷони соҳибистеъдод медонад: *«Орзу дорам, ки дар оғӯи гирам он камар / Гар расад ин неъматӣ ғайбӣ, қаноатқарданист,»* итлоқи «неъматӣ ғайбӣ» бар камари маҳбуб ба эътибори адабият дуруст аст. Аммо пардохти лафзи неъмат намешавад. Зеро ки таҳқиқи неъмат дар он миён ҳеҷ собит намегардад. Ва агар гӯӣ, ки дар оғӯш гирифтани ҳамин аст, ин маҳз иддао ва муболиғаи ғайримаъқул. Пас агар неъматӣ ғайбӣ бўсаи даҳони маъшук гуфта шавад, суҳан аз берангӣ барояд... ва лаззатеву ҳаловате ба мазоқи суҳансанҷони нуктаёби дақиқарас диҳад. Пас ин байтро Шайх Низомиддин Аҳмади Усмони Балғиромӣ

мутахаллис ба Сонеъ, ки яке аз сухансанҷони соҳибистеъдод ...аст, бад-ин гуна баргардонида, дуруст намудааст:

Орзу дорам, ки гирам аз даҳонаш бўсае,

Гар расад ин неъматӣ гайбӣ, қаноатқарданист» [3, 14].

Бояд таъкид кард, ки нисбат ба вожаи «даҳонаш» калимаи «лабонаш» агар истифода шавад, тобиши байт боз ҳам дигаргунатар мегардад. Ҳамин гуна, ӯ бо ифодаи «суханашонро дуруст карда» аз ин усул истиқбол мекунад ва инчунин зери таъбири «тағйири бечо дода» баръакс онро интиқод менамояд. Зеро ифодаи аввал ба таҳрири ашъори суханварони дигар ва ифодаи сонӣ ба таҳрири ашъори ҳуди вай тааллуқ дорад. Як сабаби ривочи таълифи рисолаҳои нақди адабӣ доман густардани баҳсҳо бо ҳамроҳ шудани шоирону мунтақидон ва посух додани онҳо ба якдигар мебошад, ки ҳамин омил, тавре ки дар боло таъкид шуд, боиси таълифи рисолаи мазкур гардидааст. Муҳаққиқон маъниҳои тақроршударо ба истилоҳи ибтизол ёд карда, бо ҷурми ибтизол аз маҷмӯи эҷодиёти ҳамасронашон камтар ашъорро меписандиданд ва ҷунонки ба мушоҳида расид, онҳоро таҳрир низ менамуданд. Чун таҳрири се байти Муҳаммад Сиддиқи Суханвар дар тазкираи «Сарви Озод» аз рӯй ҳамин меъёр сурат гирифтааст, ҳангоми баррасии шеърӣ Озоди Балғиромӣ вай ашъори ягон шоирро ҳолӣ аз ибтизол наметодонад ва ҳатто ба истилоҳи «сирқот» аз ин уюб ёд мекунад:

«Задаам бар сари ҷаҳон попӯш,

Бесабаб ин бараҳнопоӣ нест.

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ алайҳираҳмарост:

Гадои кӯйи харобот побараҳна ҷарост,

Агар на кафизда фақир ба фуқари аност?

Аллаҳ-Аллаҳ раҳмати Худо бар Мавлоно, ки мазмуни бечораи Озодро, ки бехтар аз хуни ҷигар бар рӯйи кор оварда буд ва иддао ба тозагӣ ва эҷоди худ дошт, мулоҳиза бар машаққати ӯ нафармудаду ... пеш аз таваллуди Озод, ки ба олами эҷод қадам наниҳода буд, ба сирқа бурданд ... Пас ба чӣ умед мо мардум даъвои мазмуни тоза карда бошем ва ҳудро саҳраи суханварони замон намуда бошем» [3,16].

Ҳамин тариқ, метавон таъкид намуд, ки ба шеърӣ Озоди Балғиромӣ, ки то ҳол «Девон»-и ашъораш ба таври комил дар Тоҷикистон ба ҷоп нарасидааст, аз равзанаи нигоҳи Муҳаммад

Сиддиқи Суханвар ошноӣ пайдо кардан аз аҳамият холи нест. Аз ин нуктаи назар, рисолаи «Таҳқиқ-ус-садод фи манзалат-ил-Озод»-и Муҳаммад Сиддиқи Суханвар хеле муҳим мебошад. Аз мутолеаи рисола то андозае мавзӯҳои меҳварии мубоҳисаҳо, ангеаҳо ва зиддиятҳои эҷодии намояндагони як асри адабиёт дар шибҳи қора бармало эҳсос мешаванд. Рисолаи «Таъдиб-уз-зиндиқ фи тақзиб-ил-Сиддиқ»-и Абдулқодир Меҳрубони Авранғободӣ, ки дар посухи рисолаи «Таҳқиқ-ус-садод фи манзалат-ил-Озод»-и Муҳаммад Сиддиқи Суханвар навишта шудааст, аз лиҳози бозгӯйии мавқеи Озоди Балғиромӣ ҳамчун мунтақид ва тазкиранависи маъруфи аср қобили мулоҳиза мебошад. Ин рисола дар қисмати дуюми маҷмӯа ҷой дода шуда, беш аз 63 саҳифаро дар бар мегирад. Сабаби афзун гардидани ҳаҷми рисола нисбат ба рисолаи Суханвар дар он аст, ки бо зикри далел ва мисолҳои муҳкам эродҳои ӯро посух дода, барои минбаъд пас аз мутолеаи он тағйир надодани матни рисолаи «Таҳқиқ-ус-садод фи манзалат-ил-Озод» вайро ҳатталимкон дар вусъати рисолааш забт кардааст. Мутолеаи рисола далолат ба он мекунад, ки заминаи асосии ба вучуд омадани чунин ангеа ва мубоҳисаҳо эътирози ҳуди Суханвар нисбат ба тарзи зикри тарҷумаи ҳоли ҳудаш дар тазкираи «Сарви Озод» ва боло гирифтани қадр ва шукӯҳи хеш аз он таълифи ҳали ӯ ба шумор меравад. Абдулқодир Меҳрубони Авранғободӣ чехраи воқеии Озоди Балғиромиро дар нақду суҳансанҷӣ, баҳусус арзёбии ашъору мероси муосиронаш, боз мекунад. Масалан, дар таҳрири нав ба қалам овардани тарҷумаи ҳоли Суханвар пас аз эътирозоти ӯ як ҳусни ихлоси Озоди Балғиромӣ дар нақду суҳансанҷӣ арзёбӣ шудааст. Яъне, Озоди Балғиромӣ тарҷумаи ҳоли Суханварро дар тазкираи «Сарви Озод» мувофиқи талаби ӯ қалам зада, дар нусхаҳои Дакан онро сабт кардааст. Сипас барои ба нусхаҳои Балғиром ворид намудани ин қисмат тарҷумаи ҳоли Суханварро ба вай ирсол кардааст. Дар ҳоле ки дар ин давра Озоди Балғиромӣ ба сифати як донишманди солор ва соҳибном маъруфият пайдо карда, Муҳаммад Сиддиқи Суханвар ханӯз дар мактаби шеърӯ суҳансанҷии ин ё он суҳанвари маъруф расми шогирдӣ ба ҷо меовард. Дигар масъалае, ки шахсияти Озоди Балғиромиро ҳамчун мунтақид пешорӯйи мо муаррифӣ мекунад, эҳтиром ва эътиқоди ӯ нисбат ба суҳанварони солор ба шумор

меравад. Тавре ки таъкид гардид, Суханвар, ба қавли муаллифи рисола, то «дарёфти мазоқи суханварӣ» дар хизмати Озоди Балгиромӣ қарор дошт. Ҳатто аҷдоди аълои Суханвар - Шайх Салим, Қозӣ Ҳофиз ва Шайх Рухуламинхон аз муридони тарбиятёфтагони мактаби Саид Лутфуллоҳ – ҷадди Озоди Балгиромӣ будаанд. Вале ба эътибор нагирифтани ин нақшу мақомеро, ки Озод ва падари ӯ нисбат ба Суханвар ва гузаштагонаш доштанд, Меҳрубони Аврангободӣ дар нақду сухансанҷӣ яке аз навоқиси Суханвар доништа, ин байти Озоди Балгиромиро дар ҳаққи ӯ овардааст: *«Булҳавас аз ман вафо омӯхт, охир тавба кард/Нанги устод аст шогирде, ки ноқобил бувад»* [3, 5].

Чунонки зикр шуд, Абдулқодир Меҳрубони Аврангободӣ дар баробари рисолаи Суханварро ба рисолаи мазкур илова кардан, инчунин 5 мактуби Озоди Балгиромиро ба Суханвар овардааст. Муҳаққиқ, қабл аз он ки ба эродоти Суханвар посух диҳад, иртиботи Озодро бо Суханвар дар шеърӣ ва таҳриротӣ Озодро ба шеъри Суханвар зикр кардааст, ки ҳангоми баррасӣ ба назарияи шеършиносии Озод ошноӣ пайдо кардан мумкин аст. Масалан, дар мисоли таъбири «хати ботил»: «Ё раб, чӣ ғараз буд зи эҷоди Суханвар / Дар сафҳаи имкон чу хати ботилам имрӯз» «Хати ботил» хатеро гӯянд, ки бар иборати ботил кашанд ва таркиби изофӣ ба изофати ломӣ аст на изофати тавсифӣ. Пас хат худ ботил нест, балки саҳеҳ аст ва муфид бутлони иборат. Ва агар хат худ ботил бошад, мебояд иборат саҳеҳ бошад. Ва ин ҷо ташбеҳ ба чизе бояд, ки худ ботил бошад. Ва агар мурод аз хат рақам бошад, низ шубҳа боқӣ аст. Зеро ки дар ин сурат «лафзи ботил» мегӯянд, ё «ҳарфи ботил» ва ё «иборати ботил» ва ба ҷуз он «хати ботил» намегӯянд.

Монанди ин ки агар ташбеҳ аз миён бархезад ва чунончи «сафҳаи имкон» истиора аст, рақам низ истиора бошад, калом ҳусни зиёда ба ҳам мерасонад ва сомеаро завқи дигар мебахшад. Ислоҳ бар ин ваҷҳ метавонад шуд: *«Ё раб чӣ ғараз буд зи эҷоди Суханвар/ Дар сафҳаи имкон рақами ботилам имрӯз»* [3, 11]. Яъне ба маънии «лафз», «ҳарф», «иборот» ва «рақам» омадани «хат» ва пайванди грамматикӣ пайдо кардани онҳо бо калимаи «ботил» ва ба қор рафтани он ҳамчун ташбеҳ ё истиора намунаи тафсири воҳидҳои луғавии забон дар ҳамҷоягӣ бо

бадеияти ашъори суханвар мебошад, ки чунин шеваи нақдро метавон як ҷузви шеършиносии мунаққидони Шибҳи қораи Ҳинд ба шумор овард.

Чун дар оғози рисолаи мазкур мактуботи Озод ба Суханвар ворид гардидааст, нодида гирифтани аҳамияти рисолаҳои нақди адабӣ аз лиҳози зикри иртиботи байниҳамдигарии суханварон имкон надорад. Тавре ки таъкид рафт, дар рисолаҳои нақди адабӣ доир ба тасарруфи котиб ба матни осор низ ишораҳо рафтааст. Масалан, дар рисолаи мазкур ба воситаи мактуботи Озод ба Суханвар ҳароси муллиф аз ашъори илҳокӣ, хусусан тасарруфи котибон ба осораи бармало эҳсос мешавад, ки ин ҳам як ҷанбаи дигари асарҳои нақди адабӣ дар матншиносии осори адабӣ мебошад: «Зинҳор ёрон ашъори дигар илҳок накунад ва нусхаҳои мағшӯш ва мухталиф насозанд ва эҳтимол дорад, ки шеъре, ки бе иттилои фақир дохил кунанд, сақиме дошта бошад, он сақим ба фақир оид мешавад ва дар ин сурат ситаи бар мусанниф рафта бошад» [3, 11]. Ҳамчунин дар мактуботи Озод ба Суханвар як шеваи таъкиранивисӣ, яъне интиҳоби ашъор барои таъкира шарҳу тавзеҳ ёфтааст, ки қобили мулоҳиза мебошад.

Ҳамин тариқ, тавре ба мушоҳида расид, чунин мактуботи Озод ба Суханвар бо як оҳанги маслиҳатомез ва пуртавсия ба миён омадаанд ва баъзан мактубҳои ҳам ҳастанд, ки лаҳни тунд доранд. Масалан, дар мавриди шарҳи калимаи «восӯхтан» ва таркиби «китоби сина» бо истифода аз ашъори Низомӣ, Бояндархон, Мирзочалоли Асир, Қудсии Машҳадӣ, Мирзо Соиб, Волии Бахтиёрӣ, Сайид Ҳусайни Холис, Зухурӣ ин равиш истифода шудааст, ки баррасии он ҷойи баҳси дигар аст. Яъне, тавре ба назар расид, мактуботи суханварон аз рақобатҳои эҷодии онҳо баҳраманд буда, як ҷузви рисолаҳои нақди адабиро ташкил додаанд ва бояд қайд кард, ки дар марҳилаи навин мавриди баррасӣ қарор гирифтани онҳо боиси рӯшан гардидани манзараи умумии инкишофи ҷараёни нақди адабӣ дар Ҳинд мегардад.

Дигар қисмати баҳс дар рисола ба ҷавоби эродоти Суханвар алоқаманд гардидааст, ки пас аз зикри мактубот аз ҷониби Абдулқодир Меҳрубони Авранғободӣ ба миён омада, боиси матраҳ гардидани масоили назарияи адабиёт

ва сарчашмашиносӣ шудааст. Масалан, қисмати аввали рисола нишон медиҳад, ки Абдулқодир Меҳрубони Авранғободӣ танҳо ба 10 байти эродғирифтаи Суханвар посух дода, асрори шеърӣ Озоди Балғиромиро дар доираи мисолҳо ва қоидаҳои сарфу наҳви забон боз кушодааст. Масалан, дар ҷавоби Суханвар оид ба ифодаи «зарфи оӣ» дар байти «Инондорист кори зарфи оӣ, Дар оташ рафтани парвона хомист» чунин омадааст: «дар ин ҷо зарфи оӣ тавсифӣ аст, на мураккаб. Пас маънӣ чунин тавон буд, ки ованги бузург на ба маънии олии зарф. ... ба ҳар ҳол «зарфи оӣ» ба ҷойи «олии зарф» ба ҳеҷ вачҳ дуруст нест. Ин аз ағлоти ҳисси Озод аст» чунин менигорад: «истеҳкоми тақрири Мавлавӣ [манзур Озод.– А. Р.] дар баёни қоидаи наҳв аст. Матлабе, ки қасд кардаанд, ба ҷи услуби бадеъ баён фармудаанд. ... ин қисми маҷоз дар каломӣ фусаҳо соиру доир. Чунончи ғӯянд: «ҳиммати қорҳо дорад»...» [3, 15].

Ҳамин тариқ, тавре ба мушоҳида расид, ҳарчанд истифодаи чунин қолабҳои наҳв аз ашъори суҳанварони қаламрави Ҳинд ба мушоҳида мерасад, аммо ҷоиз ба зикр аст, ки «зарфи оӣ» ба маънии «зарфи қалон» ба қор намеравад, ҳарчанд ба қавли Абдулқодир Меҳрубони Авранғободӣ ягон ғалати наҳвӣ ҳангоми сохтани ин таъбир аз лиҳози қавоиди забонӣ дида намешавад, аммо маъно нодуруст аст. Инчунин ин гуна ҳолат дар мавриди ибораи «тоати марғуб», ки ба ҷойи он Суханвар аз байти «*Субҳаи саддонро тартиб додан хуб нест/Сад ҷигар суроҳ қардан тоати марғуб нест*» «тоати мақбул»-ро меписандад ва менависад: «ин таркиб тааллуқ ба муҳовараи фурс надорад. Тоат аз ҷиҳати пазирай дар ҷониби илоҳӣ мақбул мебошад ва аз ҷиҳати рағбати қулуби убадд марғуб... дар ҳадиси шариф омада «вало тадаъ рақаъти илфачри фанофиҳмо рағоиб»... Рағоиб ҷамъи роғиба аст ба маънии марғуба» [3, 23]. Яъне, чун Озоди Балғиромӣ ба забони арабӣ бо сурудани шеърҳо соҳиби «Девон» низ ғардидааст, маълум мешавад, ки аз наҳви забони арабӣ низ бархӯрдор будааст. Аз ин ҷиҳат мисолҳои мазкур нишон медиҳанд, ки ин таассурот аз ашъории форсии ӯ дар оғози қорҳои эҷодии вай зиёд ба назар мерасидааст. Илова бар ин, чунин посухҳо доир ба шеър барои бозғӯи манбаи ба вучуд омадани андешаву афкори суҳанвар шароити мусоид фароҳам

овардааст, ки аз ин ғазилати шеършиносӣ рисолаҳои нақди адабӣ дар қанор намондаанд.

Дар баробари ин, тавре ба мушоҳида расид, мунаққидон доир ба намунаи нахустини шеърҳои эҷоднамудаи суҳанварон низ мулоҳизаҳои хешро баён кардаанд. Аз ҷумла, Абдулқодир Меҳрубони Авранғободӣ дар идомаи андешаҳои хеш дар мавриди байти болоӣ менигорад: «Ин шеър аз авоили афкори Мир [яъне Озод.– А.Р.] аст, дохили «Девон» накардаанд» [3,22]. Дигар бахши рисолаи мазкур «Тадқиқи ташнагиҳо андар каломи Озод» унвон дошта, Абдулқодир Меҳрубони Авранғободӣ ба 16 байти эродғирифтаи Суҳанвар ба каломи Озоди Балғиромӣ посух додааст. Тавре аз эроду ҷавоби овардашуда маълум мегардад, дар ин бахш ҳам суҳан дар мавриди ифодаву таркиботи ашъори шоир, аз қабилӣ «ҷашми ибрат даст дод», «ғунҷаи гул», «синои Парвиз ҳоли нома дид», «хубобӣ осмон», «остини ғайб», «нигаҳ задан», «қамонмуҳра» қарор гирифтааст, ки баъзе намунаҳои онро дар зер меоварем. Масалан, Абдулқодир Меҳрубони Авранғободӣ доир ба байти «Озод надорем сари шикваи хорӣ, Чун ғунҷаи гул пок барояд нафаси мо», ки Суҳанвар ба ҷойи «ғунҷаи гул» «нақҳати гул»-ро авлотар донистааст, менависад: «Ин тифли содалавҳ ба каломи асотиза убуру надорад ва чи алғози ношоиста нисбат ба устодон бар забон меорад. Ғунҷаро нафас натавонад Мир фармудаанд, балки Мирзо Соиб мефармояд:

*Чун ғунҷаи ин бисот, ки бар хеш чидай,
То мекашӣ нафас ҳамаро бод бурдааст.*

*Мекашад дар пардаи дил ҳамчу сайёдон нафас,
Ғунҷаи гул дар камини ғӯшаи дастори кист....?» [3, 29].*

Вобаста ба ин таркиб, дар ашъори Мирзо Соиб 5 байти дигар зикр шуда ва ҳамин тариқ тавре ба мушоҳида расид, дар сарораси рисола як усули дигари нақди ин давра, ки нақди ҷадалӣ ва таҳқиқомез мебошад, қорбаст шудааст. Ифодаҳои «ҳамадон», «аҳмақ», «ҷоҷхо», «бесавад», «бетамиз», «ҷоҳили ноҷақор», «тангҷашм», «бемаззагӯ», «қофир», «қамолӣ ноғамӣ» танҳо дар ҳамин бахши рисола барои нақӯҳиши Суҳанвар ба қор

рафтааст, ки аз овардани он ба ҳукми намуна ин ҷо худдорӣ мегардад.

Ҷойи дигар муҳаққиқон Суханварро эрод гирифта, хангоми таҳрири байт ҳамон камбудии мавриди назари худро аз нав такрор кардаанд, ки боиси ба вучуд омадани ҷаҳлу ситез шудааст. Аз ҷумла, дар мавриди «остини ғайб»-и мисраи «Остини ғайб охир интиқоме мекашад», ки Суханвар ба шакли «Дастии ғайбӣ бар сари ӯ остине мезанад» тағйир додааст, Абдулқодир Меҳрубони Аврангободӣ ин гуна эътироз менамояд: «Ин бемаззагӯ [яъне Суханвар.— А. Р.] гуфт: «остини ғайб гуфтан хунук аст», вачҳи хунукӣ баён накард. Даъвии бедалел ба чӣ кор меояд?... Турфа ин ки мисрае, ки ӯ гуфт, дар он ҳам остин оварад» [3,33]. Ҳамин муқобилиятҳо боиси ба вучуд омадани таҳқиру надоматҳо ва эродот нисбат ба таҳаллуси шоирӣ низ шудааст: «Сиддиқ ва Сонеъ ҳарду ба иттифок рисола дар мазаммати Мир ба қалам оварданд. Балки Сиддиқ ин қадар ҳайсият надорад, ба ионати Сонеъ рисола навишт. Ва Сонеъ, ки тасҳифи зоеъ аст, рӯзгори худро зоеъ сохт. Сонеъ бояд, ки таҳаллуси худро тағйир диҳад. Неъматхони Олӣ аввал Ҳаким таҳаллус мекард, барои ин ки ҳаким тасҳифи чӣ кунам аст, таҳаллусро тағйир дод ва Олӣ таҳаллус кард. Тасҳифи Сонеъ ва зоеъ саҳт қабех воқеъ шуда. Табдили таҳаллус зарур» [3,38]. Дар рисолаи мазкур доир ба вазни шеър низ маълумот оварда шудааст. Ин дар ҳолати ба инобат гирифтани ташдиди калимаҳо ба вукӯъ пайваستاаст. Масалан, дар мисоли калимаи «ҷамъийят» дар байти зер: «*Монанди гунча ҷамъияти ман ба бод дод/Субҳе, ки бо шамими ту боди сабо гузаист*». Шахсе гуфт: «ҷамъият бо ташдиди «ё» аст, ба таҳфиф масмум нашуда. Мир фармуданд: басо алфози арабӣ, ки ташдид дорад ва форсиён ба таҳфиф хонанд, чун лафзи хосу ом ва чода. Дар каломи Мирзо Соиб лафзи ҷамъият ба таҳфиф дидаам, байт аз ёд рафт ва байти Бобо Фиғонии Шерозӣ ҳозир аст, ки дар он ҷамъият ба ташдид ва таҳфиф ҳарду воқеъ шуда, мегӯяд: *Дигар ба хоб набинад ҷамоли ҷамъийят / Касе, ки ҷамъияти хешу ин парешон дид*» [3, 45].

Илова бар ин, бо «ё»-и мақсура омадани калимаи «ангуштарӣ» дар байти зер, ки вазнро костааст, чунин менависад: «*Кай зи тақлид муқаллид ба муҳаққиқ бирасад / Ки зи*

ангуштарӣ ифрит Сулаймон нашавад». Мир навиштаанд: «ангуштариро ба «ё» навиштанд ва дар ин сурат вазн меравад. Ва агар «ангуштарӣ» бе «ё» хонда шавад, вазн дуруст мешавад. Вале сактаи калимӣ ба ҳам мерасад, он ҳам бар таъби нозукписанд гарон аст. Ислоҳ чунин метавон шуд: «*Метавон маснади таҳқиқ ба тақлид гирифт/ Деви Чамбурда ангуштари Сулаймон нашавад*» [3, 58].

Дар ҳамин маврид Абдулқодир Меҳрубони Аврангободӣ барои бартараф кардани камбуди вазн дахлҳои муаллифиро низ ба матн ба қайд гирифтааст. Аз ҷумла, Суханвар барои рӯпӯш кардани ғалати байти боло ба матни навиштааш чунин тағйирот ворид кардааст: «*ӯ* [яъне Суханвар –Р.А.] дар мактубе, ки ба Мир фиристонд «ангуштарӣ»-ро бо хати худ бо «ё» навишт... Мир ба таври ислоҳ эҳтимом бароварданд, ки агар «ангуштарӣ» бе «ё» хонда шавад, вазн дуруст мешавад... баъд Сиддиқ «ё»-и «ангуштарӣ»-ро бо «фо»-и «ифрит» васл карда, «ъайн»-ро аз миён ...меандозанд» [3, 52].

Дигар роҳи вайрон шудани вазн дар шеъри Сиддиқ зикри номи ҳамасрон ба шумор рафтааст. Масалан, дар мисоли байти зер: «*Санг будем, вале лаъли Бадахшоне сохт / Партави меҳри Сирочиддин Алихон моро*». Мир навиштаанд: «бахри рамал аст ва аз тақтеъ зоҳир мешавад, ки мисраи сонӣ вазн надорад ва як ҳарф зоид меояд, магар номро қаср кунанд ва чунин хонанд: Партави меҳри Сирочид Алихон моро. Ва илоҷи овардани номи дуруст ин ки вазне ихтиёр бояд кард, ки гунҷоиши ном тавонад дошт... Сирочиддин Алихон тамом дар баҳри ҳазаҷ мегунҷад» [3, 52]. Чунин нуқси вазнро Абдулқодир Меҳрубони Аврангободӣ дар шеъри Сиддиқ як навъ беҳурматӣ нисбат ба Сирочиддин Алихони Орзӯ ҳисобидааст. Қисмати сеюм ва охирини рисола «Дар баёни ҷаҳлҳои Озод...» унвон дошта, соҳиби рисола дар ин бахш ба зикри таҳрири ду ғазали Сиддиқ аз ҷониби Озод пардохта, фикру мулоҳизоти хешро дар мавриди «сирка», «таворуд» ва инчунин шеърҳои Сонё низ баён кардааст. Масалан, дар ҷавоби фикри зерини Суханвар, ки ифодаи «забони оҳу»-и байти «*Чу оҳуе, ки аз бас ташинагӣ орад забон берун / Нигоҳи сурмаолудаи ба хунам ташина меояд*» таворуд унвон намудааст, менависад: «дар ин ҷо турфа таворуде собит карда,

ғофил аз ин ки мушобеҳ, яъне «забони оҳу» дар ҳарду байт муттаҳид аст. Аммо мушобеҳи мухталиф, ки дар байти Мир «нигоҳи сурмаолуд» аст ва дар байт як то савсан, таворуд вақте мешавад, ки мушобеҳи ҳарду байт муттаҳид мешавад. Масалан, шахсе «абрӯ»-ро ба «ҳилол» ташбеҳ кард ва дигаре «меҳробхона»-ро, инро таворуд намеғӯянд» [3,57]. Ҳамчунин бо истифода аз ашъори Калим аз «таворуд» ба танг омадани шоирони сабки ҳиндиرو таҷассум менамояд:

*Манам Калим ба таври баландии ҷиммат,
Ки истифодаи маънӣ ҷуз аз Худо накунам.*

*Ба хони файзи илоҳӣ ҷу дастрас дорам,
Назар ба косаи дарюзаи гадо накунам.*

*Вале илоҷи таворуд наметавонам кард,
Магар забон ба суҳан гуфтан ошно накунам.*

Дар баъзе ҳолат дар доираи баҳси таворуд баҳогузориҳое нисбат ба ашъори ҳамасронаш низ воқеъ шуда. Масалан, дар мисоли байти: «*Назар кун субҳи наврӯзӣ, ки афтад рӯзи ошӯро / Нишоту ғам ба ҳам дасту гиребон аст дар воқеъ*» менависад: «Ҳазрати Мир бо фақир фармуданд, ки «вақте ки ин байт гуфтам, ба хотирам расид, ки мазмуни тоза ёфта шуд, баъди чанде рӯзе «Девон»-и Калим сайр мекардам, ин мазмун ба назар даромада: «*Айи ҳам гар рӯ диҳад беталхӣ андӯҳ нест / Ҳамчу наврӯзе, ки воқеъ дар муҳаррам мешавад*» фақир мегӯяд, ки таври басти Мир беҳ аз таври басти Калим воқеъ шуда» [3, 58]. Тавре дар боло зикр гардид, дар қисмати мазкур ислоҳи се байти Сонеъ низ ба назар мерасад, ки танҳо намунаи як байти он бо таҳриротӣ сурагирифта дар мисоли байти: «*Ба як наззора чашмаи мурдагонро зинда месозад / Магар доданд эҷози Масеҳо ин фарангиро*» оварда мешавад: «Ҳазрати Мир фармуданд: «эҷози Масеҳо ба нафас буда, на ба назора» ва низ агар сифати кофир ба чашм дар мисраи аввал собит шуд, ислоҳ чунин карданд: *Ба ҳарфе куштагонро зинда созад кофири чашмаи*» [3, 60].

Ҳамин тариқ, метавон таъкид кард, ки рӯйи кор омадани чунин матлабҳои танқидӣ дар батни рисолаҳои алоҳида дар Ҳинд як мактаби муҳими суҳансанҷиро ба вуҷуд оварда, барои ривоҷи адабиёт, дурустии шеър, бознамоии костагиҳои ашъори шоирон, бартараф кардани ифодаву таъбироти ғалат ва дар

мачмӯъ барои пешрафти афкори бадеӣ нақши созгор гузоштаанд. Дар баробари Суханвар инчунин Шайх Ғуломҳусайн Симини Балғиромӣ дар китоби «Шароифи Усмонӣ» дар радди китоби «Маосир-ул-киром», Абӯтолибхон Табрзии Исфаҳонӣ дар тазкираи «Хулосат-ул-афкор» бар зиддин Озоди Балғиромӣ баромада, Мавлавӣ Муҳаммадбоқир Оғоҳи Мадросӣ рисолае таҳти унвони «Чаҳорсад эрод бар каломи Озод» таълиф намудааст, ки баррасии онҳо дар ҳавсалаи мақолаи ҳозир гунҷоиш надорад. Танҳо ҳаминро бояд қайд кард, ки ҳарчанд дар “Куллийёт”-и Озод доир ба сафарҳо ва мулоқотҳои ӯ бо ҳамасронаш, аз ҷумла бо Волаи Доғистонӣ, маълумот оварда шудааст, аммо перомони суҳбатҳои алоҳидаи вай ба баҳсу талошҳои тӯлонии ин ду намояндаи барҷастаи аср дар мавриди истифодаи калимаи нодир дар минтақаҳои аҳолинишини иттилое манзур нашуда ва метавон таъкид кард, ки чунин ҳолигоҳро метавонанд рисолаҳои мазкур пур намоянд. Аз ин ҷиҳат рисолаҳои нақди адабӣ ҳамчун сарчашмаи муҳим барои омӯзиши рӯзгору осори суҳанварон ва муносибаташон бо ҳамасрон ва мероси адабии онҳо хидмат намуда метавонанд. Инчунин баҳсҳои пурдоманаи адабӣ собит месозанд, ки нақду суҳансанҷӣ дар як давраи муайяни адабӣ дар Шибҳи Қораи Ҳинд ривож ёфта, баъдан ба як ҷузъи фаъолияти намояндагони ин минтақа табдил ёфтааст. Ба эҳтимоли баъзе муҳаққиқон Озоди Балғиромӣ аз нахустин тазкиранависоне дар Ҳинд ба шумор меравад, ки дар тазкираҳои худ ба каму костҳои суҳанварон, мазмунофарӣ, вусъат ва заъфи онҳо дар пешаи шоирӣ пардохта, шояд бо ин шева, ба андешаи ин ҷониб, боиси ба вучуд омадани чунин як майдони баҳсу назарпардозӣ низ гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Аҳмад Зухуриддин. Нақди шеърӣ форсӣ дар Покистону Ҳинд / 3. Аҳмад. –Исломобод, Маркази тадқиқоти форсии Эрон ва Покистон, 1374. –145 с.
2. Барғиромӣ Озод. Куллийёт/ Озод Барғиромӣ. Тасхех, муқаддима ва ҳавошии Саид Ҳасани Аббос. –Дехлии нав:1393. –678 с.
3. Ду рисола дар нақди адабӣ. Матни ду китоби нақди адабӣ таҳти унвонҳои «Таҳқиқ-ус-садод фи манзalat-ил-Озод»-и Муҳаммад

Сиддиқи Суханвар ва «Таъдиб-уз-зиндиқ фи тақзиб-ил-Сиддиқ»-и Абдулқодир Меҳрубони Аврангободӣ. Бо тасҳеҳ ва ҳавошии Саид Ҳасани Аббос. – Деҳлӣ: 1998. – 186 с.

4. Зарринқӯб Абдулҳусайн, Зарринқӯб Ҳамид. Нақди адабӣ: Чустучӯ дар усул ва равишҳо ва мабоҳиси наққодӣ бо баррасӣ дар таърихи нақд ва наққодон / Абдулҳусайн Зарринқӯб, Ҳамид Зарринқӯб. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 712 с.

5. Шафey Кадканӣ, Муҳамадризо Шоире дар ҳучуми мунтақидон: Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ перомунӣ шеърӣ Ҳазини Лоҳичӣ. / Муҳамадризо Шафey Кадканӣ. – Техрон: Огах, 1375. – 512 с.

ДУ РИСОЛАИ НАҚДИ АДАБӢ ДАР САБКИ ҲИНДӢ

Дар мақола перомунӣ ду рисолаи алоҳидаи нақди адабӣ дар Шибҳи Қораи Ҳинд суҳан рафтааст. Баррасии масоили мазкур нишон медиҳад, ки нақду суҳансанҷӣ ҳамчун як пешаи муҳими адабӣ дар ин сарзамин ривоҷ дошта, барои ба вуҷуд омадани як адабиёт ва бартараф кардани каму котиҳои шеър ва дар маҷмӯъ барои пешрафти афкори адабӣ хидмат намудааст. Муаллиф дар мисоли рисолаҳои нақди шеърӣ шоирон чунин асарҳои алоҳидаи танқидиро ҳамчун сарҷаиҳои муҳими рӯзгор ва осори суҳанварони ин сарзамин ба қайд овардааст. Дар баробари ин қайд мешавад, ки шоирон ва суҳанварони барҷастаи ин ҳавзаи бонуфузи адабӣ, ки дар таълифи тазкира ва сурудани ашъори ноб ҷойгоҳи шомих пайдо кардаанд, ба сифати чеҳраҳои пурфурӯғ ҳамчун бунёдгузори мактаби нақду суҳансанҷӣ дар Ҳинд ба шумор омадаанд. Таҳқиқи рисолаҳои нақди адабӣ нишон медиҳад, ки ба муқобили як суҳанвар ҳатто беи аз ҷаҳор панҷ китоби алоҳида таълиф кардаи худ шохиди нуфуз пайдо кардани чунин шеваҳо дар сарзамини Ҳинду Покистон мебошад.

Вожаҳои калидӣ: нақди адабӣ, баҳогузори, ноқид, шеършиносӣ, таҳрир, рисолаҳои нақди адабӣ, суҳансанҷӣ, ҷамасрони суҳанвар, санъатҳои бадеӣ

ДВА КРИТИЧЕСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ТРАКТАТА В ИНДИЙСКОМ СТИЛЕ

В статье рассматриваются два отдельных литературных трактата Индии. Рассмотрение этих вопросов показывает, что критика и литературоведение, являясь важным литературным направлением на этой земле, послужили основой для формирования целой литературной школы и устранения недостатков в поэзии и совишенствовании литературного мышления в целом. Автор считает

такую критику важным фактором развития творчества поэтов. В то же время отмечается, что поэты и выдающиеся литераторы этой авторитетной литературной школы, нашедшие свое значимое место в написании антологий и создании поэзии, считаются основателями критической и литературоведческой школы данного региона Индии. Изучение литературоведческих и критических работ того времени показало, что каждое литературное произведение подвергалось критике в более четырех - пяти книгах, это свидетельствует о влиятельности таких направлений на индо-пакистанской территории.

Ключевые слова: литературная критика, оценка, критик, стиховедение, редактирование, литературно - критические трактаты, литературоведение, литераторы - современники, художественные приёмы.

ABOUT TWO CRITICAL LITERARY RESEARCH IN INDIAN STYLE

The article is devoted to the investigation of two different critical literary researches in "Shibhi Qorai Hind". In the process of researching this problem, it is revealed that in this country criticism as an important way of literature is developed well. It also corresponded to the period of becoming one literature and getting rid of poetical flaw and generally to the improvement of literary thinking. The author mentions about great works of poets and writers of this country and of various critical literary works as a valuable source of the life. Here is also defined that the famous authors and prestigious writers of this land, who established the basis of point in writing poems and novels, are considered to be founders of critical literary school of "Shibhi Qorai Hind". The investigation of critical literary research gives the result that even more than four or five literary books are written in opposition of only one writer that proves the prestigious and famous literary personalities did their creative activities in India and Pakistan.

Key words: critical literary, assessment, poet, poetry study, editing, scientific works on critical literary, сухансанҷӣ, mutual thinking poets, literary arts.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Ромезжон Холмуминович – сардори раёсати илм ва инноватсияи Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров”, номзоди илми филология, дотсент, тел: **[+992]92-889-40-04**, e-mail: romizjon-84@mail.ru.

Сведения об авторе: Абдуллоев Ромезжон Холмуминович - заведующий отделом науки и инновации Государственного образовательного учреждения «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», кандидат

филологических наук, доцент тел: [+992]92-889-40-04, e-mail: romizjon-84@mail.ru.

Information about the author: Abdulloev Romezjon Kholmuminovich – the head of science and innovation department of Khujand state university named after academician Bobojon Gafurov, candidate of philological sciences, docent, tel: [+992]92-889-40-04, e-mail: romizjon-84@mail.ru.

УДК: 297

**ҚОРИХОНАҲО, ХОНАҚОҲҲО, ДАЛОИЛХОНАҲО ВА
МУАССИСАҲОИ ДИГАРИ ТАРҒИБГАРИ
МАЪРИФАТИ ИСЛОМӢ**

Эмомов А.С.

Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам

Пеш аз инқилоби Октябр (1917) дар қаламрави Хуросон ва Мовароуннаҳр ба ғайр аз мактабҳои писарона ва духтарона муассисаҳои дигаре ҳам буданд, ки ба таълиму тарбияи фарзандони мардум ва паҳн кардани маърифати исломӣ машғул буданд, ва аз макотиби умумӣ барои писарону духтарон фарқ мекарданд. Ба ин гурӯҳи муассисаҳо қорихонаҳо, хонақоҳҳо, далоилхонаҳо ва қорвонсаройҳоро дохил кардан мумкин аст.

Қорихонаҳо: Пеш аз он ки дар хусуси қорихонаҳо ва нақши онҳо дар фаро гирифтани кӯдакони нобино бо таълиму тарбия ва ба по мондани онҳо дар он замони хеле вазнин суҳан ғӯем, бояд зикр намоем, ки мавҷудияти чунин муассисаҳо, бо вучуди аз ҷониби давлат маблағгузорӣ намешуданд, қори бисёр хуб ва башардӯстона ба шумор рафта, дар фаро гирифтани маъҷубон бо таълимт шояд қадамҳои аввалин буданд. Агар чунин як иқдом барои гурӯҳҳои дигари кӯдакони имкониятхояшон маҳдуд низ анҷом дода мешуд, бешак, ҷамъияти мусулмонии ҳамонвақтаи мо дар масъалаи «Маълумот барои ҳама» аз ҷамъиятҳои пешрафтаи замони феодализм маҳсуб гардида, шояд имрӯз барои давлатҳои пешрафтаи дунё, ки барномаҳои бо таълим фаро гирифтани тамоми маъҷубонро пиёда карда истодаанд, намуна мегардид. Дар ҳар сурат, дар замони Шӯравӣ як қисми ин барномаҳо амалӣ гардиданд ва имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ «Консепсияи миллий»-и бо таълим фаро гирифтани ҳамаи

кӯдакони имкониятҳои маҳдуд барои солҳои 2011-2015 қабул шудааст ва он рӯз дер нест, ки ин нақша амалӣ гардад [1, 13].

Қорихонаҳо одатан ҳамчун паноҳгоҳ барои як гурӯҳ одамони имконияташон маҳдуд муайян шуда буданд, моҳиятан дар ин ҷо мутахассисоне тайёр карда мешуданд, ки «Қуръон»-ро дар давоми солҳои зиёд ва баъзеҳо тамоми умр аз бар менамуданд.

Вожаи «қорӣ» ба маъноҳои гуногун истифода мешавад: умуман шахсе, ки меҳонад; шахсе, ки Қуръонро аз ёд медонад; шахсе, ки нобиноост; ва нобино, ки Қуръонро аз ёд медонад. Дар мактабҳои миёнаи мусулмонӣ нафареро «қорӣ» меномиданд, ки аз ҳама хубтар меҳонд ва устод аз хидмати ӯ истифода менамуд, яъне дар синф аввал ӯ бо овози баланд меҳонд ва сипас устод ҷумлаи хондаи ӯро ба талабагон, ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам аз ҷиҳати грамматика, шарҳ меод. Устодон одатан аз миёни бачаҳо нафареро интихоб менамуданд, ки ҳам хуб хонад ва ҳам овози хуб дошта бошад. Қорӣ ҳақиқӣ ҳамоне шумурда мешуд, ки дар қорихонаҳо ин ҳунаро аз бар намуда буд. [7;50]

Бояд гуфт, ки қорихо дар ин гуна таълимгоҳҳо на танҳо Қуръонро аз ёд менамуданд, балки аз дигар илмҳои шариатӣ низ оғох мешуданд. Баъди ба анҷом расидани давраи ҳифзи Қуръон қорӣ ба кор таъмин карда намешуданд, балки ҳудашон аз пайи дарёфти ризқ ба ҳар тараф паҳн мешуданд. Онҳо каму беш аз илмҳои дигари исломӣ оғох бошанд ҳам, вазифаашон танҳо хондани Қуръон ва тарғиби ғояҳои он буд. Шугли асосии онҳо иштирок дар маросимҳои дафн ва гузаронидани русуми анъанавӣ ба он вобаста буда, дар арафа ва айёми идҳои рамазону қурбон онҳо сертараддуд мегардиданд ва рӯзгорашон асосан аз ҳамин ҳисоб таъмин мешуд.

Ҳангоми таҳсил қорихонаҳо аз ҳисоби даромади вақфи масҷидҳои амал мекарданд, ки дар назди онҳо ҷойгир шуда буданд. Таълим дар ин гуна муассисаҳо ройгон буд. Аммо чунин ҳам мешуд, ки баъзе устодон қоидаҳои шариатро вайрон карда, аз шогирдони худ як миқдор пул мегирифтанд. “Қорихонае, ки дар деҳаи Суфӣ Орифи ноҳияи Уротеппа ҷойгир буд, – менависад Н. Убайдуллоев, – дар ихтиёраш 20 даҳяк, яъне 40 таноб замин ва 3/8 ҳаққи об дошт, қорихонаи назди масҷиди Кукгумбази ҳамин ноҳия бошад, аз даромади 5 дукони савдогарӣ ва як осӣёб

истифода менамуд. Хучраҳои қорихона бошад аз хучраҳои мадраса хурдтар буд” [7;51].

Қорихонаҳо аз ҷиҳати муставои таълим ва ҳаҷми донишхое, ки ба хатмқунандагонаш меоданд, бо мадрасаҳо рақобат карда натавонанд ҳам, баъзан аз ин гуна муассисаҳои таълимӣ шахсони бомаърифате мебароманд, ки дар донишони қоидаҳои динӣ ва шарҳу тафсири ояҳои Қуръон худро аз хатмқардаҳои мадрасаҳо болотар меодистанд. Аз ин ҷиҳат қорихонаҳо муассисаҳои диние ба шумор мерафтанд, ки аз ҷиҳати меъёри маълумоти динӣ аз мактабҳо баландтар (чунки онҳо як навъ ихтисос меоданд) ва аз мадрасаҳо пасттар шумурда мешуданд [4;103].

“Шумораи хонандагони қорихона нисбат ба мактаб ва мадрасаҳо кам буда, –менависад Қ. Рустамов, –дар онҳо қозикалон «Қуръон»-ро бо овози баланд меҳонд ва қорихо аз хониши ӯ матнро порча-порча аз ёд мекарданд” [4;104].

Манзур аз ин гуфтаҳо шояд қорихонаи шаҳри Бухоро бошад, чунки дар шаҳрҳо ва марказҳои дигари фарҳангӣ низ қорихонаҳо вучуд доштанд ва ҳеҷ имкон надорад, ки дар ҳамаи онҳо маҳз қозикалон барои қориён матн Қуръон бихонад.

Ҳофизон баъди бо ин усул азбар намудани Қуръон, онро ҳамеша ва пайваста дар вақтҳои фориғии худ тақрор менамуданд, то он матн ба таври доимӣ дар хотираи онҳо боқӣ монад.

Дар қорихонаҳо натавон чавонон ва шахсони имкониятҳои ҷисмониашон маҳдуд ва аз басира маҳрум, балки баъзан чавонони солим низ ба хотири хуб аз худ қардани «Қуръон» ва сипас шомил шудан ба мадориси олий таҳсили илм менамуданд ва агар таҳсилро дар мадраса давом надиханд ҳам, аллакай соҳиби касб ё ҳофизи Қуръон мешуданд, ки барои он замон қори андак ба шумор намерафт.

Ҳамин тавр, қорихонаҳо ва хатмқунандагони онҳо дар тарғиби дини ислом ва интишори маърифати исломӣ, ки бар пояи забони арабӣ асос меёфт, нақши бузург доштанд.

Хонақоҳ: Ниҳоди дигаре, ки метавонист ҳаводорони улуми исломиро ба ҳам оварда, барои баргузори бахсу мунозараҳо дар миёни олимону донишмандон ҷазои муносиб муҳайё намояд ва дар ривочи илму маърифати исломӣ саҳм дошта бошад,

хонақоҳҳо (муарраби «хонгоҳ»-и форсист) буданд. Мусаллам аст, ки дар хонақоҳ танҳо дар мавзӯҳои махсус, мисли тасаввуф, илми фикҳу усули он, ақида ва амсоли онҳо муҳокама ва баҳсу муноқашаҳо сурат гирифта, дар он ҷо барои донишҷӯён дарсҳои динӣ ё мазҳабӣ ташкил карда намешуд, ҳарчанд дар он ҷо толибилмон низ иқомат дошта, аз чунин баҳсҳою мунозираҳо баҳраманд мегардиданд. Лекин хонақоҳ аслан ҷойи буду боши пирони сӯфия буд, пайравони ин равия пайваста ба назди шайх рафту омад мекарданд ва аз ӯ супоришу ҳидоятҳо мегирифтанд.

Хонақоҳ маконест, ки дар он ҷо сӯфиён ба хотири ибодат гӯшанишин мешуданд. Бинои он тарҳи хоссае дошт, дар он унсурҳои сохтори (нақшаи) масҷиду мадраса ба ҳам омадаанд ва илова бар он дар чунин биноҳо боз ҳучраҳое низ сохта мешуданд, ки дар иморатҳои исломӣ бо номи хилватгоҳҳо ё хилватхонаҳо маъруф буданд ва сӯфиён дар онҳо ба хотири ибодат узлат мегирифтанд. Дар асри Мамлукҳо дар Миср маҷмӯаҳои комили биноҳои диниро низ хонақоҳ меноманд, мисли хонақоҳи Султон Бибарс ал-Чашнгир (ал-Ҷаҳонгир), масҷиди Ал-Ашраф Бирисбой ва мақбараҳои болои қабрҳои мамлукҳо.

Ал-Макризӣ мафҳуми хонақоҳро чунин шарҳ додааст: «Ал-Хавониқ» шакли ҷамъи калимаи «хонақо» буда, ба хонаи хӯрокхӯрӣ мегӯянд, ки аслаш «Хунақо» (خونقا), яъне ҷое, ки дар он ҷо маликон хӯрок меҳӯранд. Дар Миср хонақоҳҳо танҳо дар асри шашуми ҳиҷрӣ ба вучуд омадаанд. [6]

Ба ақидаи В.В. Бартолд, хонақоҳҳо хеле пештар аз мадрасаҳо пайдо шуда, аз рӯйи таъйиноташон ҳатто пештар аз дини ислом ба вучуд омадаанд. Хонақоҳ дар ҳар дин ҳар хел номида шудааст. Ӯ пайдоиши хонақоҳҳои исломиро ба таъсири гӯшанишинони насронҳои Ғарб ва монавиҳо вобаста медонад. Дар таърихи пайдоиши ин ду навъи муассисаҳои исломӣ зикри нуктаи зерин аҷиб аст. Новобаста ба баромади ориёӣ доштани вожаи «хонақоҳ» ва баромади сомӣ доштани вожаи «мадраса», хонақоҳ дар Осиёи Марказӣ аз Ғарб ба Шарқ интишор ёфта, интишори мадраса аз Шарқ ба Ғарб сурат гирифтааст. Маълумоти сарчашмаҳои мусулмонӣ дар бораи қадимтарин хонақоҳ ба он далолат мекунанд, ки он дар зери таъсири гӯшанишинии насроният ва монавият ба вучуд омадааст[2;430].

Таърихи ин ду ниҳод, албатта, агар, аз як тараф, ба таърихи пайдоиши ғўшанишинии мусулмонӣ марбут бошад, аз тарафи дигар, ба таърихи омӯзиши илмҳои шариати исломӣ саҳт вобастагӣ дорад. Лекин, бояд иқрор шуд, ки аз рӯи табиати дини ислом дар миёни «даёр» (хонаи ғўшанишинон) ва мактаби олии мусулмонӣ, чунон ки дар насроният вучуд дорад, ҳеҷ гоҳ наметавонист чунин алоқаи дуру дароз ва қавӣ вучуд дошта бошад. Ин алоқа натавон ҳама дуру дароз идома ёфт, балки дар ҳамаи ҷиҳатҳо дар миёни ин ду муассиса, чунон ки дертар ба вучуд омад, фарқияти зиёдеро наметавонид. Масалан, В.В. Бартольд менависад, ки Мақдиси дар ривояти худ аз хусуси «мазҳаби зоҳидии Карромия» сухан гуфта, дар як ривоят бошишгоҳи аҳли ин мазҳабро «хонақо» номида, дар ривояти дигар «мадраса» номидааст. Чунин омехташавии истилоҳи мазкурро мо минбаъд низ мушоҳида карда метавонем. Ҳатто дар тарҷумаи ҳоли намоёндаи бузурги тасаввуфи Осиёи Марказӣ - Ҳоҷа Аҳрори Валий ҳам, на аз «хонақоҳ», балки аз хусуси мадрасаи ин шайх сухан меравад.

Аз тарафи дигар дар сарчашмаҳо ҷойҳои воҷеҳанд, ки дар миёни ҳадафҳои ин ду муассиса фарқи возеҳу равшан гузошта шудааст. Масалан, В.В. Бартольд, мегӯяд, ки аз рӯи нақли Абдурраҳмони Ҷомӣ, имоми машҳур – Имом Абӯҳомиди Ғаззоли (вафоташ 505х./ 1111м.) дар шаҳри Тӯс хонақоҳе барои сӯфиён ва мадрасе барои толибилмон бино намуд. Дар асри XV Улуғбек дар шаҳри Самарқанд «мадрасе» барои уламо ва дар муқобили он «хонақоҳе» барои шайхон бино кард [2;430].

Ҷомӣ қиссаи аҷиб, вале андак афсонавиеро овардааст, ки аз хусуси сохта шудани аввалин хонақоҳ маълумот медиҳад. Рӯзе амири тарсои шаҳри Рамаллоҳ ду нафареро дид, ки якдигарро ба оғӯш гирифта менишастанд ва хӯрок мехӯрданд. Баъди анҷоми хӯрокхӯрӣ аз ҳам чудо шуда рафтанд. Амир аз ин ҳолат мутаассир гардида, фармон дод, ки яке аз онҳоро биёранд ва дар миёни онҳо чунин суҳбат анҷом гирифт: -«Ин кӣ буд?» - «Намедонам». - «Ӯ барои ту кӣ буд?» - «Ҳеҷ кас» - «Ӯ аз кучо буд?» - «Намедонам» - «Ин чӣ дӯстӣ аст миёни шумо?» - «Ин қоидаи мост». - «Оё шумо ҷое доред, ки он ҷо ҷамъ шавед?» - «Не». - «Ман барои шумо чунин ҷой хоҳам сохт». Баъд аз ин, амир фармон дод, ки барои онҳо дар Рамаллоҳ хонақоҳе созанд.

Бо вучуди ҳузури ин қисса мо дар сарчашмаҳо истифода шудани хонақоҳро ба маънои дайри насронӣ вонаҳӯрдаем, ҳол он ки чуғрофидони асри X мелодӣ ба таври мушаххас дар бораи «хонақоҳ»-и монавиҳо дар шаҳри Самарқанд суҳан гуфтааст [2; 431].

Табиист, ки хонақоҳ ва мадрасаҳо бештар дар ҷойҳои сохта мешуданд, ки пештар ҳам зиёратгоҳи мардум буданд. Масалан, Низомулмулк мадрасаи худро дар Бағдод дар шафати мақбараи Абӯҳанифа бино намуд. Дар Самарқанд мақбараи писарамаки Пайғамбар (с) Қусома ибн Аббос зиёратгоҳи мардум буд, ки ҳоло бо номи «Шоҳи зинда» машҳур аст. Аз асри XII инҷониб ин ҷо мадраса буд. ...Дар паҳлӯи гумбази бузурги мақбараи Қусома меҳмонхонае бо номи (Зовия) вучуд дошт ва шояд ин хонақоҳ бошад [2;430-432].

Дар асари Ҷомӣ «Нафаҳот-ал-унс» аз хусуси хонақоҳи шайхе дар шаҳри Шероз суҳан меравад, ки шайх дар он 30 сол зиндагӣ намуда, дар он ҷо гӯронида шудааст, пас чунин ҳулоса кардан мумкин аст, ки ин ҷо, бешубҳа, хонақоҳ бо мадраса ҳаммаъно омадааст [2; 434].

Дар охир В.В. Бартолд дар хусуси вожаи «хонақоҳ» ба ҳулосаи қатъӣ наомада, менависад: «Масъалаи он, ки вожаи «хонақоҳ» ҳоло дар Туркистон чӣ маънӣ дорад, дуруст ҳал нашудааст. Аз рӯйи гуфтаи В.Л. Вяткин (Абӯ Тоҳирхоҷа, тарҷумаи В.Л. Вяткин, С. 246), ҳоло қисми зиёди хонақоҳҳо ба масҷидҳо табдил дода шудаанд ва дар ҷои дигари ҳамин китоб гуфта мешавад, ки ҳоло «хонақоҳ» масҷидро меноманд, ки дар дохили мадраса сохта шудааст [2; 434].

Ҳулоса, В.В. Бартолд аз хусуси хонақоҳҳо, таърихи пайдоиш ва баъзан ба маънои мадрасаю мақбара истифода шудани ин вожа баҳси тӯлоние доир намуда бошад ҳам, дар ниҳояти баҳс онро то ба охир ҳалношуда гуфтааст.

Аммо, ба назари мо, дар миёни ин ду муассисаи исломӣ, ки ҳар кадом дар алоҳидагӣ ва дар якҷоягӣ дар интишори дини ислом, улуми исломӣ ва таълимоти тасаввуфӣ нақши бузургдоранд, фарқияти возеҳу равшан вучуд дошт ва дорад. Аввал он, ки имрӯз мо аз ҳар кадом марди дорои таълимоти исломӣ суол кунем, ки хонақоҳ чӣ ҷоеро мегӯянд, ӯ ҷавоб медиҳад, ки хонақоҳ макони буду боши сӯфиён буда, дар он ҷо ҳатто баъзе пирони тариқат ё пешвоёни ин таълимот ба таври ҳамешагӣ

зиндагӣ менамоянд. Таъкиди ин нуктаро мо дар қиссаи аз «Нафаҳот-ал-унс» овардаи В.В. Бартолд низ мушоҳада намудем. Ба фикри мо, сабаби хонақоҳро мадраса ва мадрасаро хонақоҳ ном бурдан аз он иборат аст, ки дар олами исломӣ пайдоиш мадраса ва таълимоти тасаввуфӣ қариб ҳамасранд. Вақте ки мо ба таърихи сохта шудани мадрасаҳо назар мекунем, мебинем, ки қудратмандони замон, пеш аз он ки мадрасе бино намоянд, дар назди он макони буду боши мударрисӣ онро омода месохтанд ва онро мардум хонақоҳи шайх мегуфтанд. Дар бештари маврид мадрасаҳо ба хоҷаи ягон нафар аз уламои номдор сохта мешуд ва, чунон ки зикр гардид, қор аз сохтмони бинои хонақоҳ оғоз мешуд. Мардум ба ин бино нигариста мегуфтанд, ки ин хонақоҳи фалон шайх аст ва мешуд, ки бо анҷом ёфтани сохтмони бинои мадраса низ дигар ин ном тағйир намеёфт ва ҳарду қисмати ин маҷмаа бо ҳамин ном боқӣ мемонд. Аммо хонақоҳ ном гирифтани бинои иқомати шайх ё мударрис ба он хотир буд, ки дар миёни олимони ҳавзаи илмии Мовароуннаҳр кам нафаре ёфт мешуд, ки аз тасаввуф пайравӣ накунад. Агар ин тавр бошад, пас ҳатман бинои иқомати шайх дорои номи хонақоҳ буд ва дар он маҷлисҳои зикр баргузор мегардид. Бисёр руҳ меод, ки шайхон то охири умр дар он ҷо зиндагӣ карда, дар ҳамон ҷо дафн карда мешуданд. Дар миёни мардуми мусулмон расми дар хонақоҳ гӯронида шудани соҳибонашон низ ҳодисаи нав нест. Гуфтан мумкин аст, ки аксари хонақоҳҳо қисми таркибии мадрасаҳо буда, дар паҳлуи онҳо ва ё дар ҳавлияшон мардони бузург ва шахсони муътабари замон гӯронида мешуданд ва ҳамин тавр маҷмааҳо аз мабонии исломӣ дар як ҷой ҷамъ омада, бо як номи умумӣ машҳур мегардиданд. Шояд ин шарҳ на ба ҳама писанд ояд, лекин ба андешаи мо, сабаби баъзан дар миёни ин ду вожа фарқ нагузоштани муаллифон ва бо ҳамдигар омехта шудану якдигарро иваз кардани ин ду калима аз ҳамин сабаб руҳ дода бошад.

Далоилхонаҳо

Баъзе муҳаққиқон, мисли, К.Е. Бендриков, Ю. Абдуллоев, Қ.Рустамов, далоилхонаҳо низ дар қатори муассисаҳои таълимӣ ном бурдаанд. Буда боши ин муассисаҳо низ мисли қорихонаҳо аз ҳисоби амволи вақф буда, бештар дар назди мадрасаҳо ҷойгир мешуд. Бояд зикр намуд, ки чунин муассисаҳо

хеле камшумор буда, дар қисмати шарқии аморати Бухоро қариб ки набудааст, зеро аз мавҷудияти онҳо касе аз донишмандони илмҳои исломӣ хабар намедихад. К.Е. Бендриков ҳам кам будани онҳоро зикр намудааст: “Далоилхона,–менависад ӯ,– нодир буд. Дар замони хонигарӣ далоилхонаҳо дар Тошканд вучуд дошта, дертар чор-панҷтои онҳо дар водии Фарғона боқӣ монда буд, ки дутои он дар шаҳри Андичон будааст (ва аз ин яктояш дар назди мадраса). Дар далоилхонаҳо, хонандагони калонсоле, ки аксар бо забони арабӣ ошно набуданд, чамъ омада, зери роҳбарии домолло матни ба забони арабӣ навишташудаи «Далоилу-л-хайрот»-ро (Маҷмӯаи ҳадисҳо ва мадҳияҳо дар бораи Пайғамбар, ки маънои онҳоро аксарияташон намефаҳмиданд), ҳифз менамуданд” [3;48].

Мутаассифона, назари муҳаққиқони даврони Шӯравӣ, ки дар хусуси далоилхонаҳо тадқиқот бурдаанд, аз гуфтаҳои К. Е. Бендриков фарқ намекунад. Мазмун ва мундариҷаи далоилхонаҳо,– менависад Қ.Рустамов,– аз омӯхтани (аз ёд кардани) «Далоили хайрот» (маҷмӯаи ҳадисҳо оид ба ҳаёти Муҳаммад, қасидаҳои динӣ, наътҳо) иборат буд. Насрулло Убайдуллоев ҳам аини гуфтаҳои Қ. Рустамовро такрор намуда, хатоҳои содирнамудаи ду муҳаққиқи аввалро такрор кардааст. Бояд гуфт, ки ин китоб на маҷмӯи ҳадисҳои Пайғамбар аст, на қасидаҳо дар мадҳу ситоиши ӯ. Китоби «Далоилу-л-хайрот» маҷмӯи дурудҳо ва дуоҳоест, ки ба равони поки ӯ (с) фиристода мешавад. Худи муаллиф дар қисмати муқаддимавии китоби мазкур ҳадаф аз чамъоварӣ ва ба шакли китоб мураттаб сохтани дурудҳои мазкурро ба забони арабӣ оварда, дар зераш тарҷумаи таҳтуллафзии онро ба забони форсӣ ҷой додааст. ӯ менависад: «Мақсуду хости ман дар ин китоб ёд кардани ман аст дурудро ба Пайғамбар (дуруд фириштад Худо бар ӯ) ва фазилятҳои ӯро (дурудро) ёд хоҳам кард дурудро, дар ҳолате ки андохта шудааст аснодҳо (санадҳои партофта шудааст), то ки осон шавад ёд гирифтани он бар хонандаи он ва он дуруд(ҳо) аз ҷумлаи мақсудтарин қорҳои зарурист мар касеро, ки мехоҳад қурбу наздикӣ аз даргоҳи Парвардигор»[9; 13].

Чи хеле ки гуфтем, далоилхонаҳо дар қисмати шарқии Амورات набудаанд, аммо далоилхонҳо хеле зиёд буданд ва имрӯз ҳам ҳастанд. Аз рӯйи нақли баъзе уламо, ки дар назди

хатмкардаҳои мадориси Бухоро таҳсил кардаанд, уламои Бухоро ба шогирдоне, ки мадрасаро хатм карда, меҳостанд аз устодашон дуо гирифта ба ватан баргарданд, хондани «Далоил ал-хайрот»-ро супориш медоданд. «Далоил-ал-хайрот» маҷмуаи дурудхоест, ки ба хоҳири пок намудани нафс хонда ва тавсия дода мешуд. Имрӯз ҳам ҳастанд нафароне, ки баъд аз хатми давраи маъмулии таълим боз дар назди шайхони бузург хоҳиши шогирдӣ пайдо менамоянд ва ин пешвоёни дин ба онҳо хондани «Далоил ал-хайрот»-ро тавсия мекунанд. Агар ин тавр бошад, пас «Далоил» ва далоилхонӣ зинаи пасти таълим дар макотибу мадорис набуда, балки зинаи хеле баланди таҳсилот ба шумор мерафтааст. Вақте К.Е. Бендриков менависад, ки аз далоилхонаҳо баъзе маддохон, қиссагӯёни кӯчагӣ мебаромаданд, ки дар мавзӯҳои динӣ баромад мекарданд, бовари кас намеояд, ки инҳо хатмкардаҳои мадрасаҳо бошанд. Ў боз илова менамояд, ки дар замони қадим пешаи маддохӣ меросӣ буда, аз насл ба насл дода мешуд. Дар Намангон маҳаллаи маддохон буд ва онҳо аз он ҷо ба сафар мебаромаданд [3; 48].

Шояд он далоилхонаҳо ва хатмкардаҳои онҳо, ки К.Е. Бендриков, Қ. Рустамов ва Н. Убайдуллоев зикр кардаанд ва он далоилхонхое, ки дар қисмати шарқии Бухоро буданду то имрӯз вучуд доранд, ду чизи гуногун бошанд, зеро аз миёни ин далоилхонҳо то ҳол ягон маддох ва қиссагӯ набаромада будааст, агар мебуд, ҳатман ягон кас аз ӯ ёд мекард. Дар таърихи навишта шудани ин китоб низ К.Е. Бендриков ва Н. Убайдуллоев ихтилоф доранд, ба ақидаи яке, он дар асри XV ва ба ақидаи дуюмин, он дар асри XIV таълиф шудааст [3; 48, 7; 51]. Аммо муаллифи нусхаи дастрас ба мо, ки аз нусхаи асл нусхабардорӣ шудааст, аз хусуси табъи китоби мазкур чунин менависад: «Табъи ин «Далоил-ал-хайрот» дар вилояти Тошканд дар матбааи Каменский, дар таърихи 1312 ҳ. анҷом ёфт». Аммо дар саҳифаи аввали китоб омадааст, ки сензураи Сан-Петербург барои ҷоп шуданаш дар матбааи литографии Барон Каменскийи ш. Тошканд 20-уми майи соли 1893 иҷозат додаст [9 ;1 ва 241]. Китоб аз ҳашт қисм иборат буда, хонанда ҳар қисмати онро як рӯз меҳонад, аммо ин тартиб ҳатмӣ набуда, мучтаҳидон метавонанд дар як рӯз ду-се ва ҳатто тамоми китобро хатм намоянд. Вобаста ба он ки хонанда онро дар чанд рӯз хатм

мекунад, ачру савоби мувофиқ муайян карда шудааст ва ҳамаи ин шартҳо дар аввали китоб зери унвони «Қоидаҳои хондани далоил» оварда шудааст. Аз рӯи тақсимбандӣ китоби «Далоил»-ро К.Е. Бендриков ба китоби «Часослов»-и насрониҳо монанд кардааст, ки матнҳои он мувофиқи соатҳои рӯз хонда мешуданд.

Корвонсароиҳо

Бар зами ҳамаи ин муассисаҳо Н.Убайдуллоев боз аз хусуси муассисае маълумот додааст, ки дар зоҳир аслан ба илму маориф гӯе иртиботе надорад, аммо муаллиф дар ин соҳа сахм доштани ин муассисаҳоро бо далелҳо исбот менамояд, ки ҷолиб аст. “Корвонсаройҳо, – менависад Н. Убайдуллоев, –дар нашри – маърифати илмӣ ва умуман маориф аҳамияти андак надоштанд” [7; 52]. Чӣ хеле ки ба ҳама маълум аст, корвонсаройҳо дар ҳамаи шахрҳои бузург мавҷуд буда, дар тӯли асрҳои миёна дар ҳаёти иқтисодӣ ва ба хусус тижоратию фарҳангии мардуми мусулмон нақши бузург доштанд. Аз замони қадим ба кишварҳои дуру наздики мусулмонӣ ба хоҳири шиносӣ, огоҳӣ ва баҳравар гардидан аз илму таҷрибаи яқдигар сафар кардани баъзе бузургони илмҳои замона ва кишваршиносону сайёҳон ба ҳукми анъана даромада буд. Чунин сафарҳо одатан дар ҳаёти корвонҳои тижоратӣ сураи мегирифт, зеро сафарҳои инфиродӣ ҳатроҳо дошта, амнияташ на ҳамеша таъмин буда метавонист. Онҳо ҳатто дар ин корвонсаройҳо чанд муддат мемонданд, то ки шогирдон ва мухлисон барояшон ҷойи муайяне барои иқомати муваққатӣ ва ё доимӣ пайдо намоёнд.

Албатта, овозаи ташриф овардани чунин абармардони илм ва донишмандон тез дар гирду атроф паҳн мешуд. Нафароне, ки ташнаи илм буданд ва ё меҳостанд аз суҳбати онҳо баҳра бардоранд, дар атрофи онҳо ҷамъ мешуданд, то аз илму донишашон баҳра бигиранд ва ё дар атрофи баъзе масоили илмӣ суҳбатҳои мунозираҳо дошта бошанд.

“Мутаассифона, – менависад Н. Убайдуллоев, –нақши – корвонсаройҳо дар интишори илму фарҳанг то ҳол мавриди омӯзиши махсус қарор нагирифтааст. Ҳол он ки чунин як кор метавонист паҳлӯҳои нави раванди фарҳангикунони мардумро дар Осиёи Марказӣ ва умуман дар кулли кишварҳои мусулмонӣ боз намояд: Корвонсаройҳо дар шаҳри Бухоро, дар пойтахтҳо ва

шахрҳои бузурги хонигарӣ то барқароршавии ҳукумати Шӯравӣ амал мекарданд”[7; 52].

Лекин, новобаста ба мавҷудияти баъзе муассисаҳои фаръӣ ва то андозае дорои хусусияти соҳавӣ, ки онҳо низ дар паҳн кардани маорифи исломӣ ва омӯзиши забони арабӣ нақши муайян доштанд, таълими мардуми мусулмон дар аморати Бухоро ва хонигарию бекигарии тобеи он, мисли мамлакатҳои дигари мусулмонӣ, асосан дар ду зинаи маъмулӣ, - мактабҳои миёнаи мусулмонӣ ва мадрасаҳо, ки нақши донишқадаю донишгоҳхоро мебозиданд, амалӣ мегардид. Ва ин ҳолат то аввалҳои асри XX, то инқилоби Октябр ва ташкил ёфтани ҷумҳуриҳои Шӯравӣ дар қаламрави Осиёи Марказӣ идома меёфт.

КИТОБНОМА

1. Байзоев Азим. Инклюзивное образование: Передовой опыт и проблемы его внедрения в условиях Таджикистана. / Азим Байзоев – Душанбе: ЭР-граф, 2016. -С. 13. 110 с.
2. Бартольд В. В. О погребении Тимура / В.В. Бартольд // Соч. т. II, -Ч. 2. - М.; Наука, 1964. -С. 430.
3. Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане. / К. Е. Бендриков . -Москва, 1960, -248 с.
4. Рустамов Қодир. Таърихи методикаи таълими забони тоҷикӣ дар мактаб. / Қодир Рустамов. - Душанбе, 2011. - С.103, - 280 с.
5. Аш-Шарнаӣ Абдулмачид. Шарҳу далоили-л-хайроти ва шавориқи –л– анвори фи зикри-с-салоти ала-н-Набийи-л-Мухтор./ Абдулмачид аш-Шарнаӣ. –ал-Қоҳира: Мактабату-л-одоб, майдон Убино, 1414 х. / 1994 м. -78 с.
6. Хутут ал-Макризӣ. [Сомонаи интернетӣ], (санаи истифодабарӣ: 25.10.20017)
7. Убайдуллоев Н. История народного образования Таджикистана (второй половны XIX- начала XX вв). / Н. Убайдуллоев. -Душанбе: Ирфон, 2005. -С.52.-176 с.
8. Убайдуллоев Н. Таърихи мактабу мадраса дар осори академик В. В. Бартольд // Научное наследие В.В. Бартольда и современная историческая наука. Материалы Республиканской научной конференции . –Душанбе, 27 ноября.- С. 24-32.
9. Ҷазули Абӯ Абдуллоҳ ибни Сулаймон. Далоилу-л-хайрот. / Абӯ Абдуллоҳ ибни Сулаймон Ҷазули. -Тошканд, 1312 х.-143 с.
10. Ҷазули Абӯ Абдуллоҳ ибни Сулаймон. Далоилу-л-хайрот. / Абӯ Абдуллоҳ ибни Сулаймон Ҷазули. - Миср: Кушайда, 2017. -112 с.

11. Чазули, Абӯ Абдуллоҳ ибни Сулаймон. Далоилу-л-хайрот. / Абӯ Абдуллоҳ ибни Сулаймон Чазули. - Бейрут: Дор ал-фикр, - 264 с.

**КОРИХОНАҲО, ХОНАҚОҲҲО, ДАЛОИЛХОНАҲО ВА
МУАССИСАҲОИ ДИГАРИ ТАРҒИБГАРИ МАОРИФИ ИСЛОМӢ**

Дар Хуросони асримиёнагӣ ва билоди Мовароуннаҳр аз қадим ин ҷониб адади калони муассисаҳои таълимии гуногуне амал менамуданд, ки дар онҳо мардумони синну соли мухталиф метавонистанд таълим бигиранд ва ё донишҳои худро такмил бидиҳанд. Дар ин минтақа дар баробари мактабҳои бачагона ва духтарона мадрасаҳои бешуморе вуҷуд доштанд, ки аз ҷиҳати мутаво ва барномаҳои таълимӣ камтар аз мактабҳои миёна ва ҳатто олиии имрӯза набуданд. Мусаллам аст, ки дар ҳамаи ин муассисаҳои таълимӣ ба омӯзиши фанҳои исломӣ аҳамияти аввалиндараҷа дода мешуд.

Аз рӯйи хусусият ва дараҷаи муассисаҳои таълимии Хуросону Мовароуннаҳрро ҷунин тасниф кардан мумкин аст: мадраса, мактаб, қорихона, хонақоҳ, далоилхона, қорвонсарой ва ғайраҳо. Ҳар кадоми он вазифа ва ҳадафҳои худро дошт.

Вожаҳои калидӣ: қорихонаҳо, хонақоҳҳо, муассисаҳои таълимӣ, Хуросон, Мовароуннаҳр, таълим, низоми илмӣ-таълимӣ.

**ШКОЛЫ ЧТЕЦОВ КОРАНА, КЕЛЬИ ОТШЕЛЬНИКОВ,
ДАЛАИЛХАНА, КРУЖКИ МУХАДДИСОВ И ДРУГИЕ УЧЕБНЫЕ
УЧРЕЖДЕНИЯ, ГДЕ ИЗУЧАЛИСЬ МНОГООБРАЗНЫЕ ИСЛАМСКИЕ НАУКИ**

В средневековом Хорасане и Мавераннахре непрерывно функционировало большое число разнообразных учебных учреждений, где люди разных возрастов имели возможность получать соответствующее образование, пополнить или совершенствовать его. Наряду с начальными школами для мальчиков и девочек, существовали многочисленные медресе, уровень которых равнялся нынешним средним и даже высшим учебным заведениям. Конечно же, огромное внимание во всех этих заведениях уделялось преподаванию исламских наук.

По своей специфике и уровню образовательные учреждения Хорасана и Мавераннахра делились на следующие: медресе, мактаб, қорихана, ханака, далаилхана, қаравансарай и прочие. Каждое из них имело своё предназначение и обладало особым статусом.

Ключевые слова: школы чтецов Корана, кельи отшельников, учебные учреждения, Хорасан, Мавераннахр, образование, научно-образовательная система.

***SCHOOLS OF READERS OF THE KORAN, CELLS OF HERMITS,
DALAILKHANA, MUHADDIS CIRCLES AND OTHER EDUCATIONAL
INSTITUTIONS WHERE DIVERSE ISLAMIC SCIENCES WERE STUDIED***

In medieval Khorasan and Maverannahr, a large number of various educational institutions functioned continuously, where people of different ages had the opportunity to receive an appropriate education, to replenish or improve it. Along with primary schools for boys and girls, there were numerous madrassas, the level of which was equal to the current secondary and even higher educational institutions. Of course, there is great attention in all these institutions was paid to the teaching of Islamic sciences.

According to their specificity and level, the educational institutions of Khorasan and Maverannahr were divided into the following: madrasah, maktab, karikhan, khanaka, dalailhan, caravanserai and others. Each of them had its own mission and had a special status.

Keywords: *schools of readers, cells of hermits, educational institutions, Khorasan, Maverannahr, education, scientific and educational.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Эмомов А.С. – дотсенти кафедраи забон ва адабиёти араби Донишқадаи илҳои Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам Абӯханифа, н.и.ф. Тел.: (+992) 915 25 74 75. E-mail: islamtaj @ mail.ru.

Сведения об авторе: А.С. Эмомов – к.ф.н., доцент кафедры арабского языка и литературы Таджикского исламского института им. Имама Аъзама Абуханифы. **Адрес:** Таджикистан, Душанбе, ул. Шодмонӣ -58/1. Телефон: (+992) 915 25 74 75. Факс: 221-96-88. E-mail: islamtaj @ mail.ru.

Information about the author: Emomov Asroridin – Dr. of sciens (Philological Sciece). Department of Arabic language and Literature of Tajik Islamic Institute by name Imami Azam Abuhanifa. **Address:** Tajikistan, Dushanbe, Shodmoni Str. 58/1. Telefon: (+992) 915 25 74 75. Fax: 221-96-88. E-mail: islamtaj @ mail.ru.

БОЗТОБИ МАВЗУИ ВАТАН ДАР НАЗМИ АРАБИЗАБОНИ
САДАҲОИ XI-XII

Раҷабова Марҳабо

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҷассуми мавзуи Ватан ва тараннуми он ҳанӯз аз аҳди кадим дар адабиёти араб ва адабиёти форсӣ-тоҷикӣ барҷаста ба мушоҳида мерасад. Дар робита ба ин, бисёре аз шоирони арабизабони садаҳои XI-XII низ вобаста ба омилҳои мухталиф тарки меҳан намудаву дур аз ёру диёр иқомат ихтиёр мекарданд. Аз ин хотир, ёди ватан, пазмонӣ бар марзу буми он ва пайвандону ақраба дар шеъри онҳо возеҳ таҷаллий ёфтааст. Аз ҷумла, қисмати муқаддимавии қасидаи “Ломият-ул-Аҷам”-и Туғроии Исфаҳонӣ ба ҳамин мавзӯ бахшида шуда, шоир дар Бағдод худро дур аз ёру диёр ва пайвандон танҳову бемуттако мешумораду аз пазмони ватани маҳбубаш суҳан мекунад:

ناء عن ألهل صفر ألكف منفرد

كالسيف عرى متناه عن الخل.

فلا صديق اليه مشتكى حزني

و لا انيس اليه منتهى جذلي.

Ман зи ёрон дур мондам дастхолӣ, мунфарид,

Ҳамчу шамиере, ки монад аз зару зевар ари.

Ҳамдаме ку, то бад-ӯ аз ғам шикоятҳо барам,

Мӯнисе ку, то бигӯям шодиямро бар саре [1, 65; 3, 54].

Ҳамин хусусият дар 2 байт ғоияи Ҷамолуддин Ҳасан ибни Адиб Салмон низ равшан ба зӯҳур омадааст. Шоир дар Бағдод аз ғироқи ватан суҳан кардаву ҳолати хешро чунин ба силки тасвир қашидааст:

إذا استنفر الدَّمْعُ ماءَ الشُّوْنِ لأَهْلِي الْعِرَاقِ وَ الْأَفْهِهَا

بَكَيْتُ الدَّمَاءَ عَلَى الْقَاطِنِينَ بِأَطْرَافِ جَيٍّ وَ أَكْنَافِهَا

Ғар ашк равон бишуд ҳамонанди селани об,

Ба сӯи аҳли Ироқу ҳам дӯстонаш,

Пас хун бигиристам бар он сокинон,

Ки ҳастанд дар канори Ҷайи, ҳам гӯшаҳои он [1, 202].

Афзун бар ин, бархе аз шоирон тарки ватани худ намуданро ба хоитири даст ёфтан ба сарвату боигарӣ қобили қабул намедонистанд. Чунончи, Салмон ибни Фато ба фарзандонаш панд медиҳад, ки дар ватан будан шарафи бузург асту дар он манзалати воло пайдо намуданашон имконпазир аст. Сипас чунин мурочиат менамояд, ки:

فَلَوْ كُنْتُ الْخَلِيلَ وَ سَيِّبَوِيهِ أَوْ الْفَرَّاءَ أَوْ كُنْتُ الْمُبَرَّدَ
لَمَا سَاوَيْتُ فِي جِيٍّ رَغِيْفًا وَلَا تُبْتَاعَ بِالمَاءِ الْمُبَرَّدَ
*Гар ту Халил ва ё Сибавайҳ бошӣ,
Ё ин ки Фарроъ ё худ Мубаррад бошӣ,
Вақте дар Ҷайи ҳастӣ, баробари нон боқадрӣ,
Дар ҳоле ки Мубаррад нотавон бошад дар об [1, 200].*

Дар 2 байт боияш низ шоири мавсуф хоки ватанро аз чоизаву атоҳои вазири шаҳри дигар болотар мегузорад:

أَتَرَكَ جِيَّ كَالْفَرْدَوْسِ طَيِّبًا وَ أَقْصَدَ أَرْضَ كَرْمَانَ الْخَرَابِ
لِيُعْطِيَنِي الْوَزِيرُ إِذَا تَنَاهَى وَ يَحْبِلَنِي جَرَابًا مِنْ ثَرَابِ
*Оё тарк бинмоям Ҷайро, ки чу фирдавси барин аст,
Пас нияти сафар ба сарзамини Кирмони харобазор бинмоям.
Гар вазир бахшишиҳои волотаринро бароям ато бинмоям,
Ва ҳатто баҳрам зи хок ҷӯроб бофад ҳам, нахоҳам рафт [1, 200].
Ёди Ҷайи ва муҳаббати он дар 2 байт қофияи Муҳаммад
ибни Масъуди Қассом тавассути баёни орзуи расидан ба ватан ва
иқомат гузидан дар он ҷо равшан таҷассум гардидааст:*

حَلَفْتُ لَمَّا رَأَيْتُ الرِّيَّ صَادِقَةً إِنِّي إِذَا جِئْتُ جِيًّا لَا أَفَارُقُهَا
*Қасам хӯрдам, ки чун сарзамини Райро зи ростӣ бубинам,
Ҳамоно чун ба Ҷайи бирасам, хоки он тарк нахоҳам кард [1, 265].*

Дар қасидаи нунияи шоири мавсуф низ муҳаббат ба ватан ва фироқи он дар мисоли пазмонӣ аз Ҳамадон бозтоб гардидааст:

نَسِيمُ الصَّبَا عَرَّجَ عَلَى هَمْدَانَ وَ حَيَّ أَجْلَانِي بِأَلْفِ لِسَانٍ
وَ قُلْ لَهُمْ مَذُنُكُمْ نَارُ صَيَوْتِي وَ دَمْعِي فِي وَقْدٍ وَ فِي هَمْدَانَ
*Насими сабо биваз ҷониби Ҳамадон,
Пас бедор бисоз дӯстонам бо сад забон.*

Пас бигӯй ҷониби онҳо, ки будӣ қаблан шоҳиди оташи пазмониам,

Ки ашқи дидаҳоям дар сӯзиши зи ёди Ҳамадон аст [1, 278].

5 байт долияи Мисбоҳи Шорақӣ дар ёди ватани худ Ҳирот ва ҳасрат аз дурии он [2, 17-18], 5 байт тоияи (ت) Ҳамидуддини Балхӣ дар васфи Балх, ки бино ба қавли шоир “Ҳар кучо, хоҳ дар Яман ва хоҳ дар Шом ва ё дигар акнофи олам буд, ҳамеша ба сараш ҳавои Балх буд” [2, 117].

Дар 3 байт долияи Абулҳасан Алӣ ибни Муҳаммад ибни Арслон ибни Муҳаммади Котиб низ мавзӯи ватан ва тараннуми он дар мисоли васфи Хуросон ва марзу буми он равшан ба зухур омадааст:

خراسانُ يا أرضَ الأحبةِ و المني و يا ساكنيها، يا حلولَ فؤادي
ر عاكُمُ ضمانُ اللهِ في و حصَّكُم روائحَ من الطافهِ و غوادي
فَأنتُم و إن طالَ الفراقُ أعزَّتني و أنتُم و إن شطَّ المزارِ بلادي

Хуросон, эй сарзамини муҳибтарину макони орзуҳои ман,

Мардумони он, эй ҷойгузинони қалби ман.

Худованд маҳфуз карда дар ниҳодам меҳри онро,

Ҳам вижаи Шумо намуда нақҳати меҳрубониву муҳаббатширо.

Ҳарчанд ба дур кашад фироқ, Шумоён бароям азизтаринед,

Пас Шумоён азизони ман ҳастед, ҳарчанд ба дур бияфтад зиёрати ватанам [Харида 2, 122].

Ҳамчунин 36 байт қофияи Абулқосими Замахшарӣ низ аз ёди ватан ва пазмониву дарди фироқ қисса мекунад:

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ أَدْمَعِي قَلَّ مَا تَرَقَّا إِذَا شِمْتُ مِنْ تَلْقَاءِ أَرْضِكُمْ بَرَقًا
و مِنْ عَجَبِ أَنِّي إِذَا لَاحَ بَارِقٌ بِأَرْضِكُمْ اسْتَمَطَرْتُ أَجْفَانِي الْوَدَقَا
و مَا خِلْتُ هَذَا الْبَرَقَ إِلَّا ابْتِسَامَةً لِسُعْدَى أَضَاءَتْ عِنْدَ أَيْمَاضِهَا الْأَفَقَا
و لَوْ ضَحِكْتَ جُنَحَ الظَّلَامِ لَنُورَتْ بِتِلْكَ الثَّنَايَا الْوَاضِحِ الْغَرْبِ وَ الشَّرْقَا

Дуруд бар шумоён, ки ашқҳои резонам чӣ кам гашта равон,

Чун эҳсос бинишам зи лиқои марзи шумо дурахшери.

Аҷаб аст маро, ки гар бидурахшад барқ бар сарзамини шумо,

Биборад борон аз дидаҳояму ҳосил шавад кӯлмаке аз он.

Холӣ насозам ин барқро ҷуз ба табассуме,

Ба бахтам уфуқи он нур бипошад ҳама.

Оё барқ медурахшад ва ё бахти ман табассум дорад,

*Пас чӣ донанд ду дидаҳо, ки миёнашон ҷудоист.
Гар бихандидам бар торикии шабҳо равшан бишудӣ,
Бо он саноҳои сареҳу аён ҳам гарбу ҳам шарқ [2, 167-168].*

Аз 3 байт боияи Муаййадулмулк Абӯбакр Убайдуллоҳ ибни Низомулмулк андӯҳи гарони шоир аз ғарибиву пазмони меҳанаш равшан ошкор аст, ки ҳатто иду сурури он низ ба дилаш ғунҷоиш надорад:

قالوا أتى العيدُ مُفْتَرِ الثُّغُورِ فَخَذَ خَطَّ السُّرُورِ فَهَذَا مَوْسِمُ الطَّرِبِ
فَقُلْتُ وَ الْقَلْبُ فِي أَيْدِي الْفِرَاقِ لَقِيَ وَ مَقْلَةُ الْعَيْنِ تَبْكِي مِنْ دَمٍ سَرِبِ
كَيْفَ السُّرُورُ لِنَائِي الدَّارَ مَكْتَنِبٍ صَبَّ بَعِيدٍ عَنِ الْوَطَانِ مُعْتَرِبِ
Гӯянд ид омаду бӯстонро гармӣ бахшид,
Пас бигир ҳаловати сурур, ки ин мавсими тараб аст.
Пас гуфтам, ки қалб гирифтори фироқ асту
Косаи чаши аз гиря рангин гардида.
Чӣ сон хушнудӣ созем, ки аз ватан дур афтода,
Ки ошиқи дур аз ватан афтода ғариб аст [2, 61].

Дар 2 байт долияи Зиёуддини Бастомӣ низ омадааст, ки бо вазиши бод аз ҷониби ватанаш меҳри ёру диёр дар дилаш туғён мекунад [2, 109]. 2 байт боияи Рашидуддини Ватвот инъикосгари ҳасрату андӯҳи шоир аз ҳичрони ватан мебошад:

سَقَى بَلْخَ سَفِيًّا نَاقِعًا كُلَّ بُكْرَةٍ وَ مَنْ بِخَوَالِي بَلْخَ أُنْدَى سَحَابِهَا
جُفُونِي يَذْكُرِي مَاؤُهَا نَارَ حَسْرَتِي إِذَا الرِّيحُ جَاءَتْتَنِي بِرِيٍّ تَرَابِهَا
Обишор гардида Балх бо серобӣ ҳар саҳаргаҳ,
Пас кист анқариби Балх, ки тараи бисозад абрҳояш.
Чун бод ба машиомиш нақхати хокашро биёрад,
Дидаҳояш месӯзаду обҳояш оташи ҳасрати ўст [2, 207].

Бархе аз шоирон аз рӯйи зарурат ба сафар мебаромаданд. Аз ин лиҳоз тарки ёру диёр барояшон вазнин буд. Дар 2 байти нунияи худ Зайнулислом Ҳаравӣ фироку дуриро аз пайвандонаш гарчанд гарон аст, ҳукми замон медонад:

أَوْدَعُكُمْ، فَأَوْدَعُكُمْ جِنَانِي وَ أَنْتَرُ دَمْعَتِي نَتْرَ الْجُمَانِ
وَ أَنِّي لَا أَحِبُّ لَكُمْ فِرَاقًا وَ لَكِنْ هَكَذَا حُكْمُ الزَّمَانِ
Бароятон хайрбод мегӯяму қалбамро бо шумо мегузoram,
Пас ашкҳоямро ҳамчун гавҳар нисоратон месозам.
Ман ҳаргиз фироқи шуморо нахоҳам,
Валекин ин ҳамоно ҳукми замон аст [2, 23].

Дар радифи бозтоби эҳсосоти гарму ҷӯшон ва изҳори пазмонӣ аз меҳани аҷдодӣ абёте ба мушоҳида мерасанд, ки баръакс дар онҳо дилгириву дилмондагӣ аз ватан ва ташвиқи сафар ба соири кишварҳо инъикос ёфтааст. 2 байт боияи Абулфазл Музаффарӣ Яздӣ [1, 154], 1 мисраъ ломияи Абулфатҳи Натанзӣ [1, 284] ҳамин маъниро пайгирӣ намудааст.

Дар 10 байт қасидаи нунияи Абӯсаъди Бушанҷӣ шоир аз меҳану зодгоҳи хеш изҳори ноумедӣ намудаду аз залиливу хориаш шикоят намудааст. Ҳамзамон дар муқобили он худро ташвиқ ба сафар намудааст, то саодати хешро дар он пайдо намояд:

و في المقام لعمري كلُّ منقصةٍ و العزُّ أجمعٌ موقوفٌ على الظعن
بُوشَنُج داري، و لكنّي الغريبُ بها إمّا غريبٌ، غريبٌ ماتَ في الوطن...
مدينتي هي، لكنّي الشَّقِيُّ بها إنّ الأكارمَ قد يُشَقُّونَ بالمُدن.

Қасам ба ҳаётам, ки дар қадру қимат ҳама нуқсу камбудист,

Ҳам иззату иқром ҳамагӣ маҳбус аст бар маҳмил.

Бушанҷ манзили ман аст, валекин ғарибам дар он,

Ғариби ҷӣ, ғарибе, ки мурда дар ватан.

Он шаҳри ман асту вале дар он бадбахтам,

Ки бузургон сӯи шаҳрҳои азим хонанд маро [2, 37].

Бо таваҷҷӯҳ ба мавзӯи мазкур метавон чунин натиҷагирӣ намуд, ки дар эҷодиёти шоирони давраи мавриди назар мавзӯи ватан ва тараннуми он, бозтоби эҳсоси гарму ҷӯшон ба ватани аҷдодӣ, изҳори андӯҳи гарон аз ғарибӣ хеле барҷаста ба зухур омадааст. Бештари ин ашъор ба шоироне мансуб мебошад, ки бо сабабе тарки ватан намудаду дар ғурбат қарор доштанд. Дар қанори ин, ашъоре низ ба мушоҳида мерасанд, ки дар он шоирон аз беқадру қимати худ дар ватан суҳан намудаду орзу қардаанд, ки тарки диёр бинмоянд.

КИТОБНОМА

1. Ал-Исфahонӣ, Имоdуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва чаридат-ул-аср фи зикр фузало аҳл Исфahон / Ал-Исфahонӣ, Имоdуддин ал-Котиб. Тақдим ва таҳқиқ ад-дуктур Аднон Муҳаммад Ол Туъма. – Техрон: дафтари наشري мероси мактуб, Оинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999, –366 с.
2. Ал-Исфahонӣ, Имоdуддин ал-Котиб. Харидат-ул-қаср ва чаридат-ул-аср фи зикр фузало аҳл Хуросон ва Ҳарот / Ал-Исфahонӣ, Имоdуддин ал-Котиб. Тақдим ва таҳқиқ ад-дуктур Аднон Муҳаммад

Ол Туъма. – Техрон: дафтари нашри мероси мактуб, Оинаи мерос (Миръот-ут-турос), 1419/1999, – 406 с.

3. Ал-Туғрой, Абӯисмоил. Дивон ат-Туғрой / Ал-Туғрой, Абӯисмоил. – ал-Кустантиния: Матбаъат ал-Чавоиб, 1300/1881, –145 с.

4. Ал-Рофеъӣ, Мустафо Содик. Таърих одоб ал-араб / Ал-Рофеъӣ, Мустафо Содик. – Байрут-Лубнон: Дор ал-кутуб ал-илмийя, ат-табъат-ул-увло 1421/2000. Адад-ул-аҷзоъ-3, ал-ҷузъ ас-сонӣ –280 с.

5. Ал-Фохурӣ, Ҳанно. Ал-Ҷомиъ фи таърих ал-адаб ал-арабӣ. Ал-Адаб-ул-кадим / Ал-Фохурӣ, Ҳанно. – Лубнон-Байрут: Дор ал-Чил, ат-табъат-ул-увло 1986, –1096 с.

6. Бертельс Е.Э. Персидская поэзия в Бухаре X в. / Е.Э.Бертельс. – Избранные труды. Москва: Наука, 1988, –с.382-428.

7. Умар Мусо Пошо. ал-Адаб фи билод аш-Шом усур аз-Зангийя ва-л-Аййубиййин ва-л-Мамолик / Умар Мусо Пошо. – Димашқ: Ал-Мактабат-ул-Аббосийя, 1963. –864 с.

БОЗТОБИ МАВЗУИ ВАТАН ДАР НАЗМИ АРАБИЗАБОНИ САДАҲОИ XI-XII

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаҳои марбут ба бозтоби мавзӯи ватанро дар назми арабизабони садаҳои XI-XII дар заминаи таърихи “Ҳаридат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср”-и Имоҷуддини Исфаҳонӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Муҳаққиқ дар пайғирӣ аз ҳадафи пешгузоштаи ҳеҷ намунаи ашъори ба ин мавзӯ бахшидашударо, ки дар таърихи мазкур сабт гардидаанд, таҳлил намудаву хусусиятҳои мавзӯи онҳоро муайян сохтааст.

Вожаҳои калидӣ: Туғрои Исфаҳонӣ, Абулқосими Замаҳшарӣ, Рашидуддини Ватвот, Ҳамидуддини Балхӣ, Зиёуддини Бастомӣ.

ВЫРАЖЕНИЕ ТЕМЫ РОДИНЫ В АРАБОЯЗЫЧНОЙ ПОЭЗИИ XI-XII ВЕКОВ

В данной статье автор рассматривает вопросы, касающиеся воплощения темы родины в арабоязычной поэзии XI-XII веков на основе антологии “Жемчужина дворца и свиток современников” Имаҷуддина ал-Исфахани. Для достижения своих поставленных задач исследователь провела анализ стихотворений, посвященных данной теме, которые включены в вышеуказанную антологию и определила их тематические особенности.

Ключевые слова: Туғраи ал-Исфахани, Рашидуддин Ватвот, Абулқасым ал-Замаҳшари, Ҳамидуддин ал-Балхи, Зиёуддин ал-Бастами.

**EXPRESSION OF THEME OF MOTHERLAND IN THE POETRY
OF XI-XII CENTURIES**

The author of the article reflects the matters concerning embodiment of the theme of motherland in the poetry of XI-XII cc. based on Imaduddin Isfahani's anthology "Pearl of Palace and Scroll of Contemporaries". In order to achieve the goal the researcher has analyzed poems, which are included in the mentioned anthology and their peculiarities is defined.

Key words: *Tugrai al-Isfahani, Rashiduddin Vatvat, Abdulqasim al-Zamakhshari, Khamiduddin al-Balkhi, Ziyauzuddin al-Bastami.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ражабова Мархабо Тӯхтасуновна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи филологияи араб. Телефон: (+992) 987509968. E-mail: rajabova.marhabo@mail.ru

Сведения об авторе: *Раджабова Мархабо Тухтасуновна* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии. Телефон: (+992) 987509968. E-mail: rajabova.marhabo@mail.ru

Information about the author: *Rajabova Markhabo Tukhtasunovna* – Tajik National University, the candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Arabic Philology. Phone: (+992) 987509968. E-mail: rajabova.marhabo@mail.ru

УДК:891.550.092

**МЕРОСИ АДАБИИ НАЗИРИИ НИШОПУРӢ ВА
ТАВСИФИ АНВОИ АШӢОРИ Ӯ**

*Маҳмудзода Обидҷон
ДДОТ ба номи С.Айнӣ*

Баҳсу баррасии мероси адабии Назирии Нишопурӣ ва омӯзиши таркиби эҷодиёти ӯ муайян месозад, ки он чӣ аз ӯ то замони мо омада расида, маҷмӯан як девонест, ки аз ғазалиёт, қасоид, тарҷеъбанду таркиббанд ва рубоӣёт иборат мебошад. Бар асоси маълумоти тазкираҳо ва манбаъҳои мавҷудаи адабӣ маълум мешавад, ки девони ашъори Назирии Нишопурӣ дар охири умри ӯ дар ҳаҷми 12 ҳазор байт мураббаъ гардидааст. Аммо нависандаи тазкираи «Рӯзи Рӯшан» микдори умумии абёти Девони шоирро нӯҳ ҳазор доништа, навиштааст: «Девонаш нӯҳ ҳазор шеър дорад, ки ёдгор аст ӯст» [10, 747].

Аммо назари муаллифи тазкираи «Майхона» Абдуннабии Қазвинӣ қобили истикбол мебошад, зеро ӯ девони шоирро ба

чашми хеш дидаву мавриди мутолеа қарор додааст ва шумори абёти онро 12 ҳазор мешуморад. Аз ҷумла, вай менависад: «девони он нуктапарвари беназир аз аввал то ба охир ба назари ин ҳақир расида 12 ҳазор байт аст ва «Соқинома» надорад, на ба равиши тарҷеъу на ба тарзи маснавӣ» [4, 784-796].

Фаротар аз ин, метавон нуктаи дигареро низ таъкид дошт, ки худи Назирӣ дар замони зиндагониаш як Девонеро таҳия ва ба муаллифи тазкираи «Хулосат-ул-ашъор» Тақиуддини Кошӣ ирсол намудааст, ки ин матлабро Забехулло Сафо бар асоси маводи ин тазкира чунин тазаккур додааст: «Назирӣ ба соли 992 ҳ./1584 м. дар Кошон буд ва чанд байт аз ғазалҳои худро бад-ӯ (яъне Тақиуддини Кошӣ – М.О) дод. Назирӣ ин корро дар соли 1001 ҳ./1593 м. бо фиристодани чанд қасида аз Ҳинд ва дар соли 1013 ҳ./1603 м. бо ирсоли Девоне муштамил бар аксоми шеърӣ наздик ба ҳаҷз ҳазор байт барои соҳиби «Хулосат -ул ашъор» такрор кард [12, 898]. Ин ҷо маълум мешавад, ки ба эҳтимоли зиёд Назирӣ чанд бор Девонашро худ таҳия намудааст, чун суҳан аз он меравад, ки нусхаи ба Тақиуддини Кошӣ фиристодаи вай шомили чор ҳазор байт мебошад. Чунонки таъкид шуд муаллифи тазкираи «Рӯзи рӯшан» навиштааст, ки «Девонаш, ки нух ҳазор шеър дорад, ёдгор аз ӯст [10, 747]. Ба эҳтимоли зиёд манзур аз шеър гуфтани нависандаи ин тазкира ҳамоно абёт бояд дар назар бошад, чун бад-ин миқдор будани теъдоди ашъори шоир дар гумон аст ва агар ҳам чунин аст, ин масъала таҳқиқоти бештареро хостар аст.

Андешаи дигаре низ мавҷуд аст, ки мутобиқи он теъдоди байтҳои Девони Назирӣ Нишопурӣ даҳ ҳазор доништа шудааст. Забехуллоҳи Сафо бо тақя бар дидгоҳи гурӯҳи дигари тазкиранависон, аз ҷумла «Маосири Раҳимӣ» дар китоби худ «Шоирони порсигӯӣ» чунин менависад: «Девонаш, ки худ дар соли 1020 ҳ./1610 м., яъне як сол пеш аз вафоташ танзим кардаву ба китобхонаи Хониҳонон тақдим намуда буд, шомили қасида, таркиббанд, ғазал, қитъа ва рубоист. Қасидаҳо ва таркибҳояш маъмулан дар ситоиши Худованд, наъти пайамбар, мунаққибӣ имомони шиъа, мадҳи Хониҳонон ва Акбару Ҷаҳонгир...ва шохзодагону марсияҳост. Маҷмӯи байтҳои кулӣёт ӯ ба даҳ ҳазор мерасад, ки панҷ ҳазор аз онҳо маҷмӯаи ғазалҳоро падида меоварад. Девонаш ба тамоми дар Ҳинду Эрон ба таъб расидаву

мачмӯаи ғазалҳояш ҳам ҷудогона дар Ҳинд чоп шудаву аз куллияташ нусхаҳои матааддид мулоҳиза шуд» [12, 907].

Дар навбати аввал маълум мешавад, ки шумораи абёти ғазалиёти шоирро бо таъя бар ин сарчашмаҳо ин донишманди номвар панҷ ҳазор муқаррар намудааст. Вале баробари ин маълум мегардад, ки сарчашмаи аслии ҳамаи нусхаҳои хаттии Девони шоир, ки баъдан дар манотиқи мухталиф китобат шудаанд ва нашрҳои анҷомёфтаи он дар Эрон ва Ҳинд ва Покистон ҳамоно нусхаи хаттӣ мебошад, ки дар замони зиндагонии шоир китобат шуда, гӯё ҳуди муаллиф онро дидааст. Ин нуктаро мусахҳеҳи Девони Назирии Нишопурӣ Муҳаммадризои Тоҳирӣ низ зимни муаррифии яке аз нусхаҳои нодири Девони шоир – нусхаи махфӯз дар Китобхонаи миллии Табреш таъкид доштааст. Аз ҷумла, ӯ менависад: «Ин нусха, ки бо хатти хуш нигориш ёфта, гарчи ағлоти фаровоне дорад, ки ҳокӣ аз камсаводии котиби он аст, аммо бо ду вачҳ ҳоизи аҳамият аст; Нахуст он, ки ин нусха ё дар замони ҳуди шоир навишта шуда ё аз рӯи нусхае, ки дар замони шоир ва бо назорати мустақими ӯ китобат шудааст, истинсоҳ гардида, зеро тарзи нигориши ановини қасидаҳову таркиббандҳо ва... низ замоире, ки дар онҳо ба қор рафта, ин назарро тақвият мекунад, ки ин ановин тавассути ҳуди шоир навишта шудааст» [7, Мим].

Зимни муаррифии нусхаҳои хаттии мавриди истифода дар қараёни тасҳеҳи ин девон маълум гардид, ки Муҳаммадризо Тоҳирӣ асосан аз рӯи ду нусхаи хаттии махфӯз дар китобхонаҳои Эрон ва нашри дар Лоҳур суратгирифтаи Девони шоир қори худро анҷом додааст. Ҳол он ки нусхаҳои хаттии зиёде дар китобхонаҳои Ҳинду Покистон ва ҳатто Тоҷикистон ҳифз мешаванд, ки арзиш ва аҳамияти ҷудогонае барои тасҳеҳи нашри қомили Девони Назирии Нишопурӣ дорои аҳамияти муҳим мебошанд. Аз ҷумла, як нусхаи хаттии Девони Назирии Нишопурӣ, ки бо № 823 дар китобхонаи Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон махфӯз аст, низ аз ҷумлаи нусхаҳои аришманде ба шумор меравад, ки баҳсу баррасӣ ва муаррифии он мавзӯи баҳси ҷудогона аст. Баробари ин, ба андешаи мо, агарчӣ нусхаи хаттии Девони ба Тақиуддини Қошӣ фиристодаи Назирӣ дар дастрас нест, аммо имкон дорад, ки аз намунаҳои ашъори шоир, ки ин муаллиф дар тазкирааш овардааст, дар қараёни қори тасҳеҳи Девони Назирӣ

бояд истифода шавад, чун ҳаройина ин намунахоро Кошӣ аз рӯи ҳамон нусха ва матнҳое, ки барояш ҳуди шоир додааст, дар китобаш сабт кардааст.

Таъкиди як нуктаи дигаре муҳим аст, ки ҳарчанд нусхаи аввалини Девони Назирии Нишопурӣ дар замони зиндагонии вай китобат шудааст, аммо зимни мутолеаи ашъори шоир маълум мешавад, ки ҳуди шоир ба он чандон эътимоде надошта, чун он дорои ғалатҳо ва саҳву иштибоҳоти зиёде будааст. Ин байти шоир баёнгари ҳақиқати ин амр аст: *“Қалам даркаш ба девони Назирӣ, / Зи бас саҳваи нишон нагӯн ниҳодан”* [7, 275].

Шояд дар нисбати нусхаи ҳаттии Девони Назирӣ, ки дар Китобхонаи миллии Табреш аст, дорои ғалатҳои фаровон аст гуфтани тасҳеҳкунандаи Девони шоир Муҳаммадризо Тоҳирӣ дар асл пайванд ба он ҳам дошта бошад, ки ин нусха шояд аз рӯи нусхаи дар замони шоир китобатшуда рӯйнавис шуда бошад.

Аммо нуктаи дигаре аз муқаддимаи нигоштаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ маълум нашуд, ки ӯ чаро дар бораи нусхаи ҳуди Назирӣ ба Тақиуддини Кошӣ фиристода иттилое надода, танҳо нусхаи Табрешро баррасӣ мекунад. Албатта, ба эҳтимоли зиёд чун ин нусха дар дастрас нест, шояд ба ин хотир аз баррасиҳои мусахҳеҳи Девон берун мондааст. Дар баробари ин, ба назар мерасад, ки ӯ нусхаи ҳаттиро аз тазкираи Кошӣ дар ихтиёр доштааст ва дар чараёни қораш истифода намудааст.

Дар умум, ҳарчанд роҷеъ ба теъдоди қулли абёти Девони Назирӣ диду назароти мухталиф баён шудааст, аммо таҳқиқ дар нусхаҳои дастрас ва нашрҳои анҷомёфтаи Девони шоир муқаррар месозад, ки маҷмӯан мероси адабии ин суҳанварро ҳамин девони бозмонда аз вай ба вуҷуд овардааст, ки он аз ғазал, қасида, таркиббанду тарҷеъбанд, қитъа ва рубоӣ таркиб ёфтааст.

Тавре қаблан ишора рафт, дар таркиби Девони Назирии Нишопурӣ мавқеи асосии ғазал ишғол менамояд, ки миқдори умумии абёти он аз панҷ ҳазор байт бештар аст, ки ин нукта бар афзун будани шумораи ғазалиёти шоир низ далалат мекунад. Баробари ин, зиёд будани миқдори умумии абёти ғазалиёти шоир нисбат ба дигар анвои ашъори ӯ ба мо имконият медиҳад, ки Назирро ҳамчун шоири ғазалсаро муаррифӣ намоем.

Теъдоди муайяни ғазалиёти Назирӣ ба истикболи ғазалҳои шоирони қабл аз ӯ, чун Саъдиву Ҳофиз, Камолу Қомӣ ва дигарон суруда шудаанд, аммо бахши муҳими сурудаҳои вай

ҳамчун ғазалиёти мустақили маҳсули тафаккур ва ҳунари шоирии вай ба шумор меояд. Ибтикори Назирӣ дар таҳаввули вежагиҳои сабки ҳиндӣ ва нуфузи ҷанбаҳои ҳунарии каломи вай сабаб шудааст, ки ҳанӯз аз замони зиндагонии хеш ва баъдан тазкиранависон ӯро яке аз асосгузори тарзи тоза унвон намудаанд, ки ин масъала мавзӯи тадқиқи алоҳида аст. Ҳатто муаллифи «Калимот -уш -шуаро» дар мавриди мақоми ҳунари ва шеваи нигориши Назирӣ чунин навиштааст: «Гӯи ғасоҳат ва балоғат аз ақрони замон мерабуд» [11, 183]. Ишорати Сархуш худ гувоҳи он аст, ки Назирӣ дар аҳди хеш аз суҳанварони мумтоз ва пештози сабки ҳиндӣ будааст, ки ин матлаб дар шеъри шоирони ҳамасари вай низ таъкид мешавад. Ҳатто Соибӣ Табрэзӣ барин суҳанвари мумтоз дар эътирофи мақоми Назирии Нишопурӣ чунин навиштааст: “Соиб чи ҳаёлест шавад ҳамчу Назирӣ, / Урфӣ ба Назирӣ нарасонид суҳанро” [7, қоф].

Намунае аз ғазалиёти Назирии Нишопурӣ ба ҷаззобияти сабки суҳани вай ва балоғати каломаш, ки нуфуз ва пештозии шоирро бар ин асос ҳамзамонону пасовандони ӯ ишорат фармудаанд, таъкид мекунад:

*Соқӣ, салом ом аст, коре ба ком гардон,
Домони ғам фарох аст, давре тамом гардон.
Мову вафо дар ин шаҳр чун ҳусни ту ғарибем,
Ҷро азиз кардӣ, моро гулом гардон.
Озодахотиронро фикре инон нагирад,
Ғар ғам ғаронрикоб аст, дил тезгом гардон.
Бе кимиёи мастӣ табдили ғам маҳол аст,
Ё май ҳалол фармо, ё ғам ҳаром гардон...
Ҳукми шаробу шоҳид, тинҳон макун Назирӣ,
Пайгоми хоси худро дастури ом гардон [7, 271-272].*

Танҳо рӯҷӯ аз шеваи шинохти сабкшиносии ғазал ин нуктаро хувайдо мекунад, ки баробари ҷаззобияти баёни шоир сохтмони таркибҳои шоиронаи «коре ба ком», «давре тамом», «гарди дом», «дил тезгом гардонидан», «ғаи гаронрикоб», «бо шодмонӣ як рӯз ба шом бурдан» ва соддагиву равонии ин ибораҳои тасвирбор ба забони хоси суҳанвари вай таъкид мекунад, ки баҳсу баррасии ин вежагиҳо мавзӯи алоҳида ва ҷудогона аст.

Дар баробари ин дар таркиби Девони Назирии Нишопурӣ 8 таркиббанду 2 тарҷеъбанд мавҷуданд, ки дар умум дар ҳаҷми 93 банд ҷой гирифтанд. Бархе аз таркиббандҳои шоир аз 7 то 12 бандро дар бар мегиранд, ки ҳар яки онро як шохбайти шоир аз ҳамдигар чудо месозанд. Суханвари мумтоз дар мавзӯҳои гуногун ва дар замонҳои мухталиф ин намуди навъи шериро эҷод намудааст, ки то ҷое баъзе пахлуҳои норавшани рӯзгори шоирро ҷилвагар месозанд. Ҳатто мавҷудияти таркиббандҳои марсиявӣ, ки дар марғи шахсони наздик ва пайвандони ӯ суруда шудааст лаҳзаҳои ҳузнангези ҳаёти шоирро шарҳу тафсир мекунанд. Хоса, таркиббанде, ки дар сӯғи фарзанди дилбанди шоир ба қалам омадааст, хеле сӯзнок буда, ҳатто ба ҷои унвони он чунин навиштааст: «Ин таркиббанд марсияе аст, ки дар ғавти валади дилбандам Нуриддин Муҳаммад, ки дувоздаҳ рӯз дар фазои дунё буд, гуфта шуда...» ва он бо байтҳои зерин оғоз меёбад:

*Дӯш он замон, ки тири шаҳоб аз камон ғитод,
Моро ситораи халаф аз осмон ғитод.
Ҳамчун ҳилоли ид тулӯъу гуруб кард,
Фарзанди ман ба толеъи ман ҳам қирон ғитод.
Дурдонаам, ки ҷо ба канори касе накард,
Омад аз он ҷаҳону бурун з-ин ҷаҳон ғитод.
Гуфтам баланд бонги иқомат ба гӯиши ӯ,
Сокин нашуд ба борагиши хушинон ғитод [7, 501].*

Ин матлаб таъкид бар он дорад, ки Назирӣ дар гунонунрангии мавзӯии ин навъи шеър тавассути ворид намудани ҳиссиёти шахсии хеш дигаргуниҳое ворид намудааст, ки намунаи он эҷоди таркиббанди марсия ва сугнома ба шумор меравад.

Яке аз хусусиятҳои аслии таркиббандҳои Назирӣ дар он ба зухур мерасад, ки дар унвони онҳо сабаби таълифи он таъкид мешавад ва аз рӯи он муҳтаво ва макони навишта шуданаш дақиқ мегардад. Масалан, дар таркиббанди дигар шоир чунин унвон гузоштааст: «Ин таркиббанди муваҳхидона дар Доруссалтанаи Лоҳур дар фасли гулу баҳор дар авони мастихо дар таърихи хуррамии олами музил ба номи номии соҳибӣ Абулфутуҳ Баҳодур Абдурахими Хонихонон дар истидҳои суҳбати эшон гуфта шуда». Байти матлаби он чунин аст: “Он

чилва, ки дар парда равишҳои ниҳон дошт,/ Аз парда баромад равише беҳтар аз он дошт» [7, 473].

Ишораи унвони таркиббанди шоир баёнгари он аст, ки ин шеъри вай дар айёми ҷавонӣ ва фасли баҳор, дар шаҳри Лохур ба шарафи мамдуҳи вай Абдурахими Хонихонон суруда шудааст ва қисмати оғози таркиббанд ин ҳақиқатро ифшо мекунад.

Тарҷеъбанд низ аз ҷумлаи анвои дигари шеърӣ ба шумор меравад, ки ҳарчанд дар девони шоир шумораи он зиёд нест, аммо мавҷудияти шумораи ками он ҳам ба мақоми шоир дар эҷод ва ташаккули чунин шакли шеърӣ дар замони худ таъкид дорад. Яке аз ду таркиббанди мавҷуд дар Девони шоир ки якеи он дар истиқболи тарҷеъбанди Саъдии Шерозӣ, дар мадҳи Абдуррахими Хонихонон гуфта шудааст, ки тарҷеаш ин аст:

Назирӣ:

*Бинишине му по кашем ба домон,
То кори вафо шавад ба сомон [7, 511]*

Саъдӣ:

*Бинишине му сабр пеш гирем,
Дунболаи кори хеш гирем.
З-ин кори дақиқу фикри борик,
Моро дилу дида ғашт борик.
Шуд ғайрати қору бори ишқат,
Зуннор миёни турку тоҷик...
Бинишине му по кашам ба домон,
То кори вафо шавад ба сомон [7, 519].*

Аз диди сохторшиносӣ ва сабки баён ин тарҷеъбанди Назирӣ сода, раван, фаҳмрас буда, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки шоир дар аксари ашъори хеш як сабки хосро ба кор мегирад. Мавҷудияти оҳанги мадҳӣ мисли сурудаҳои шоирони асрҳои дигар, ё ҳатто суҳанварони қасидасаро каломи ўро мураккаб нагардонидаанд, балки ба назар мерасад, ки дар ин навъ ашъор низ раванӣ салосатро нигоҳ доштааст. Ҳамин як байт метавонад ҳақиқати ин амрро бозгӯӣ кунад: «*Як лаҳза зи саркашӣ фуруд ой,/ То дар ту расад ниёзманде*» [7, 511].

Мутолеаи девони ашъори Назирӣ рубоӣ мавқеи хоса дорад. Дар рубоӣҳои шоир асосан шарҳу тафсири масоили иҷтимоӣ, ҳикмату андарз, фалсафа, ирфон ва дигар матолиби хос дар

шеваи баёни ин навъи адабӣ ба чашм мерасад. Аммо бо ин ҳама ҷойгоҳи ишқ ва муомилоти ошиқона сабки баён ва шеваи сухани ўро мисли ғазалҳояш ҷаззоб гардонидааст. Ин рубоии хеле шево ин матлабро собит мекунад:

*Дар ҳаҷри ту марғ ҳамнишинам бодо,
Манзури ду дида остинам бодо.
Гар бе ту ба коми дил барорам нафасе,
Ё Раб, нафаси бознасинам бодо [7, 533].*

Нуфузи рубой дар Девони Назирии Нишопурӣ аз он ҳикоят мекунад, ки баъд аз ғазал дар ҳақиқат дар миёни мероси адабии шоир ин навъи адабӣ бештар ба назар мерасад. Афзунии ин ду навъи адабӣ ҳикоят аз он дорад, ки қасида ва тарҷеъбанду таркиббандҳои шоир асосан ба хоҳири баровардани ниёзҳои шахсӣ, шарҳу тафсири ҳолу ҳавои зиндагонӣ, сафарҳо, ғайриятиҳои ҳоси шахсонӣ наздик ва ҷудогонаи шоир мебошанд, вале сарфи назар аз ин ҷанбаҳои адабии осор зиёд буда, маҳорати ҳунарии суханвар низ дида мешавад. Бо он ки ҳаҷми бештари Девони Назирии Нишопуриро баъд аз ғазал рубоӣ ба вуҷуд овардааст, ин нукта ҳикоят аз он мекунад, ки дар ин навъи шеърӣ низ суханвар ба шарҳу тафсири масоили фаровоне даст ёфтааст, ки ҳамагӣ ба гуногунрангии мавзӯии рубоӣҳои шоир таъкид меварзанд. Аз ҷумла, мавзӯи нозу ниёз, ки пайванд ба масоили ирфонӣ мегирад, дар шарҳи каломи шоир ҷаззоб сурат гирифтааст:

*Бечизи эҳтиёҷ аз кӯи ман аст,
Лабташинагии ниёз аз ҷӯи ман аст.
Нозуктарам аз мизочӣ гул сохтаанд,
Бегонагӣ офаридаи хӯи ман аст [7, 535].*

Нуктаи қобили таваҷҷуҳ он аст, ки ҳарчанд осори мансур аз Назирии Нишопурӣ дар даст нест, аммо мутолиаи девони Назирӣ маълум месозад, ки шояд шоир ба ғайр аз осори манзум, таълифоти мансур низ ба қалам овардааст. Ин ду байти ў гувоҳ бар ҳақиқати ин ҳол аст:

*Авроқи назму наср Назирӣ бигӯ бисанҷ,
Баҳре ба каф сафинаи гавҳар ниҳодаӣ [7, 312] .
Ҳама масеҳдамон гӯш бар калом тавонад,
Ки назму наср ба ҳусни баён биёрой [7, 318].*

Таъкиди шоир бар авроқи назму насри Назирӣ худ далели равшани он аст, ки шояд навиштаҳое аз ӯ дар ин замина боқӣ монда бошад, ки албатта мавзӯи муҳим дар пажӯҳиши ин масъала ба шумор меравад.

Ба таври куллӣ метавон изҳор дошт, ки то кунун як нашри нисбатан мукаммали шоир бар асоси ду нусхаи хаттӣ ва ду нусхаи чопӣ бо тасҳеҳ ва таҳияи Муҳаммадриззои Тоҳирӣ соли 1379 дар Табрез нашр гардидааст. Агар аз рӯи ин нашр муқаррар намоем, маълум мешавад, ки мероси абадии мавҷуд дар таркиби ин девони шоир аз 564 ғазал, 3 қитъа, 138 рубой, 41 қасида, 2 тарҷеъбанд ва 8 таркиббанд иборат аст. Ҳарчанд муҳаққиқон таъкид намудаанд, ки дар таркиби осори Назирӣ маснавӣ ва соқинома мавҷуд нест, аммо ахирин дар ҳазинаи нусхаҳои хаттии Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нусхаи хаттии маснавие пайдо гардид, ки таҳти шумораи 745 бо номи «Маснавии Назирӣ» маҳфуз аст. Китобати он дар соли 1292 сурат гирифтааст. Ҳатто аксари қисматҳои ин маснавии ирфонӣ бо байти зерин анҷом меёбанд, ки дар он таҳаллуси шоирии Назирӣ мазкур аст: «*Хӯр Назирӣ ҷуръае аз дасти ёр, То қиёмат бош маҳву масти ёр*» [Нусхаи хаттии шумораи 745,6].

Бо ошноӣ ба маълумоти тазкираҳо равшан мешавад, ки ханӯз Девони таҳиянамудаи Муҳаммадризо Тоҳириро наметавон матни комили маҷмӯи ашъори шоир ва нашри илмӣ-интиқодӣ унвон кард, чун нукоти қобили баҳс ҷой доранд, ки ба бархеи онон ишорат рафт.

Аммо он чӣ то ҳол дар дасти мо қарор дорад, бозгӯи он аст, ки ҳарчанд мероси адабии Назирӣ танҳо ба сурати як девони фарогири анвои мухталифи шеърӣ то мо расидааст, аммо ҳақиқати амр он аст, ки шумораи зиёди абёти анвои мухталифи он ба таҷрибаҳои ҳунарии шоир дар навъҳои гуногуни шеърӣ таъкид меварзад, ки баррасии ҷудогонаи ҳар яке аз ин навъҳои

каломи мавзун дар эҷодиёти шоир имкон медиҳад, ки саҳми ӯро дар густириши адабиёти тоҷикзабони Ҳинд муқаррар созем.

КИТОБНОМА

1. Азимободӣ Ҳусайнкулиҳон. Наштари ишқ, чилди 5. Бо тасҳеҳу муқаддимаи Асғар Ҷонфидо, зери назари Аълоҳон Афсаҳзод ва Ҷобулқо Додалишоев.-Душанбе, «Дониш», 1988. -1497-1827 с.
2. Гаффорова Замира. Тазкираҳои Сархуш ва Хушгӯ ҳамчун сарчашмаи нақду сухансанҷӣ. - Хучанд: Нури маърифат, 2001.- 205 с.
3. Доғистонӣ Вола. Риёз-уш-шуаро. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот профессор Мисбӯҳиддини Нарзикул ва Бобоева Озода Имомқуловна. -Душанбе: Паёми ошно. 2019. – 752 с.
4. Қазвинӣ Мулло Абдуннабӣ Фаҳруззамонӣ. Тазкираи Майхона. Бо эҳтимоми Аҳмад Гулчини Маъонӣ. – Техрон, ширкати насабии Ҳоч Муҳаммад Ҳусайни Иқбол. – 1340. – 1107 с.
5. Қосимободӣ, Муҳаммад. Урафои Нишобур.- Машҳад: Наванд, 1375.- 112 с.
6. Маъонӣ Аҳмад Гулчин. Корвони Ҳинд. Ҷ.2. – Машҳад, муассисаи чоп ва интишороти Остони Қудси Разаӣ, 1369.-862 с.
7. Нишобурӣ, Назирӣ. Девон. Тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Тоҳирӣ.- Техрон: Нигоҳ, 1389.- 672 с.
8. Нӯъмонӣ, Шиблӣ Шеърӯлаҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон, чилди 3: тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақии Фаҳри Доии Гелонӣ. - Техрон, 1368.- 204 с.
9. Орзу Сирочуддин Алиҳон. Маҷмау-н-нафоис. - Ҷ.3/Ба кӯшиши доктор Муҳаммад Сарфароз Зафар. – Исломобод, 2006. – С. 1346-1348.
10. Сабо Муҳаммадмузаффарӣ Ҳусайн. Тазкираи «Рӯзи равшан». Ба тасҳеҳу таҳияи Муҳаммадҳусайн Рукнзодаи Одамият. -Техрон, 1343.- 976 с.
11. Сархуш Муҳаммадафзал. Каламот- уш-шуаро. Тасҳеҳи Алиризо Қазва. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди исломӣ, 1389-313 с.
12. Сафо Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёти дар Эрон. Ҷ.5. Баҳши дувум. Техрон: интишороти Фирдавс, 1369.- 807 с.

13. Субҳонӣ Тавфиқ. Нигоҳе ба таърихи адабиёти форсӣ дар Ҳинд.-
Техрон: Интишороти дабирхонаи Шӯрои густариши забон ва
адабиёти форсӣ, 1377. - 766 с.

**МЕРОСИ АДАБИИ НАЗИРИИ НИШОПУРӢ ВА
ТАВСИФИ АНВОӢИ АШӢОРИ Ӯ**

Дар мақола масъалаи мероси адабии Назирии Нишопурӣ ва тавсифи таркиби девони ӯ, анвои ашъори шоир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар ҷараёни баррасиҳои ҳеҷ, ҷустуҷӯҳои анҷомдода оид ба мероси адабии шоир муқаррар намудааст, ки ҳанӯз нахустин нусхаи хаттии Девони шоир дар замони ҳуди ӯ китобат шудааст. Баъдан, нусхаҳои мухталифи девони шоирро пайравону мухлисони вай китобат намудаанд, ки теъдоди умумии абёти он аз даҳ ҳазор мегузарад. Дар ниҳояти баррасиҳо муаллиф ба натиҷае расидааст, ки ҳарчанд газал дар эҷодиёти Назирӣ нақши муҳим дорад, аммо ӯ ҳунари шоирӣ ҳеҷро дар сурудани қасида, тарҷеъбанду таркиббанд ва рубоӣ низ таҷриба кардааст.

Вожаҳои калидӣ: Назирӣ, мероси адабӣ, анвои ашъор, тазкира, ҷустуҷӯ, муҳаққиқон, осор, девон, газал, қасида, рубоӣ.

**ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ НАЗИРИ НИШОПУРИ
И ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ЕГО ПОЭЗИИ**

В статье предметом исследования стали вопросы о литературном наследии Назири Нишопури, характеристика содержания его дивана, а также форм его стихотворений. В ходе своего анализа и проведенных поисков в литературном наследии поэта автором установлен, что первая рукопись дивана поэта была составлена еще при его жизни. Впоследствии его приверженцами и поклонниками были составлены различные рукописи его дивана, который состоит из более десяти тысяч бейтов. В результате своих исследований автор статьи приходит к выводу, что хотя в творчестве поэта Назири основное место занимает жанр газели, однако он испытывал свое поэтическое мастерство и в создании касиды, тарджеббанда, таркиббанда и рубаи.

Ключевые слова: Назири, литературное наследие, формы стихотворений, тезкире, поиск, исследователи, наследие, диван, газель, касида, рубаи.

**NAZIRI NISHOPURI'S LITERARY HERITAGE AND A
REVIEW OF THE FORMS OF HIS POETRY**

The article is talking about the questions about the literary heritage of Naziri Nishopuri, an overview of the composition of his poetry collection, as well as the forms of his poems. In the course of his analysis and searches in the literary heritage of the poet, the author established that a copy of the first manuscript of the poet's poetry collection was written down during his lifetime. Subsequently, his adherents and admirers recorded various copies of his poetry collection, which is more than ten thousand couplets. As a result of his research, the author of the article comes to the conclusion that although the gazelle genre occupies the main place in the work of the poet Naziri, he also tested his poetic skill in the creation of qaside, poem form with a repeating refrain, quatrain.

Key words: Naziri Nishopuri, literary heritage, forms of poetry, chronicle, search, researchers, heritage, poetry collection, gazelle, kaside, quatrain.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмудзода Обидҷон, номзади илмҳои филология, муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С.Айнӣ. E-mail: mirobid-26@mail.ru

Сведение об авторе: Махмудзаде Обиджон, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы ТГПУ им. С.Айни. E-mail: mirobid-26@mail.ru

Information about the author: Mahmudzoda Obidjoni - Candidate of Philological Sciences, lecturer of Department of theory and history of literature of the Tajik state pedagogical University named after S. Ayni. E-mail: mirobid-26@mail.ru

УДК: 891,550

Фахрияҳои Носиралии Сарҳиндӣ

Аҳрорҷон Убайдуллоев

Донишгоҳи Давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Носиралии Сарҳиндӣ, тавре ки аз гузориши тазкираҳо ва дағар сарчашмаҳои адабии замони ӯ бармеояд, шоири тавоно, маънишинос ва дорои таъби салим будааст. Бинобар ин монанди дигар шоирони пешқадами замони худ дар байни аҳли адаб шуҳрату эътибор дошта, зимомдорони давр ҳунару истеъдоди ӯро хуш пазируфтаанд. Суханвари мохир бо тарзу усули ҷадид, ки баъдан ба таҳқиқи он мепардозем, кӯшиш намудааст, ки асарҳои қобили таваҷҷуҳе офарад ва ба табиату моҳияти ҳаёт эҷодкорона назар андозад ва онро дар либоси назм ба

ҳаводорону алоқамондони каломи бадеъ пешниҳод кунад. Ин нишонаи саҳтгирии шоир нисбат ба ҳуди ӯст.

Носиралии Сарҳиндӣ ҳамчун як шахсияти нодири эҷодӣ кадрӣ манзалат ва мақоми ҳунари шоирии худро некӯ медонист, дар ашъораш бар ин маънӣ ишораҳо мекунад. Ӯ суҳанваронеро, ки бозёфтҳои дигаронро, ба истилоҳи ҳуди шоир, «аз они худ» мекунад, зеро тозиёнаи танқид гирифта, онҳоро «дузд»-у «маънирабо» меномад: *“Сустии алфози дуздон маъниям беоб кард,/ Аз назокат гавҳарам дар пунба ҳукми об дошт”* [7, 110-112]. Ифодаи «маъниҳои обдор» ба маънии мазмунҳои тоза, тасвирҳои ҷадид ва тобишҳои шоирона омада, аз он шаҳодат медиҳад, ки Носиралии Сарҳиндӣ ба тозагӣ ва асолати суҳан таваҷҷуҳи зиёд доштааст. Дар байти мазкур, аз як ҷиҳат, қаллобӣ ба маънидӯзии баъзе суҳансароён маззамат шуда, аз ҷиҳати дигар, таваҷҷуҳи шоир нисбат ба ашъори ҳамасрони худ ошкор мегардад. Ин мазмун дар байти зер чунин оварда шудааст: *«Алӣ, ман мешиносам ин қуҳандуздони ҳикматро,/ Фалотун, оҳ, агар медид Юноне, ки ман дорам»* [7, 113-114].

Шоир чунин ақида дорад, ки маъниофарӣ кори ҳунарманди асил буда, ба завқу қобилияти фитрии аҳли Ҳунар иртибот дорад. Шоир бидуни доштани ин гуна фазилатҳо наметавонад ба арсаи адабиёт вуруд шавад ва дар ин роҳ муваффақ гардад. Носиралӣ шеърро маҳсули илму ҳикмат медонад. Вай таъкид менамояд, ки бидуни фарогирии ин ду гавҳари қиматбаҳо наметавон қаламрави маъниро афзоиш дод.

Носиралии Сарҳиндӣ чун дигар шоирони соҳибноми адабиёти тоҷик Унсурӣ, Анварии Абевардӣ ва Ҳоконии Шарвонӣ ба ситоиши инсонҳои сазовори қарни худ: аҳли қалам ва дӯстону наздикон пардохтааст: *“Аз суҳан ҳаргиз, Алӣ, дар мадҳи кас нагрехтам,/ Ихтиёри мо ба дастӣ ҳиммати мардона буд»* [8, 124-125]. Ифодаи «дар мадҳи кас нагрехтан» ҳаргиз маънии ба мадҳу маддоҳӣ рӯ овардани шоирро надорад. Мадаҳ ин ҷо ҳамсанги таъбири «васф кардан» буда, барои таърифу ситоиши инсонҳои наҷиб омадааст. Ин амал дар доираи ҳиммат ва оини ҷавонмардии шоир ба вуқӯъ мепайвандад. Пеш аз ҳама, ӯро ба ин қор на ҷоҳу ҷалол ва пояи мансаби ашхоси мадаҳшуда ном ташвиқ намудааст, балки ӯ ин амалро аз сари меҳрубонӣ, дилбастагӣ, ҳиммату ҷавонмардӣ анҷом медиҳад.

Шоир дар мисраи “Қабули хоџи мӯсокаломон кун баёнамо” гуфтаи меҳонад, ки суҳан бояд ҷойгоҳи баланде дошта бошад, то қабули таъби инсонҳои маънишинос (мӯсокаломон) гардад. Ӯ пойгоҳи суҳанро рафеу воло медонад ва касе, ки ба қадри калому ҳикмат мерасад, сазовори мадҳу ситоиш аст. Бо истифода аз сифати фахрияе, ки дар мисраи боло ифода ёфтааст, шоир аҳли адаб ва маъниро дар мақоми боло қарор медиҳад.

Шоир равиши суҳансанҷӣ ва суҳанофариниро кори саҳлу сода намедонад. Ба андешаи ӯ, камингоҳи суҳан ҳазорон суҳансанҷро аз пой даровардааст: *“Камингоҳи суҳан оғиз қунад маънинигоронро, Хаси ин беша паҳлу медарад оташсаворонро”* [8, 130-133].

Адиб ба воситаи таъбирҳои «камингоҳи суҳан», «паҳлу даронидани хаси ин беша оташсаворонро» мушкilotи ҷодаи суҳанро дар либоси бадеъ бо шеваи тоза баён мекунад.

Мавзӯи ифтихор доштан ба суҳану шеър асил дар эҷодиёти ҳар шоир ҷой дорад. Баъзан чунин фахрияҳо ба ҳадди ғулув расида, суҳанро аз доираи воқеят берун мекунад. Носиралии Сарҳиндӣ кӯшиш мекунад, ки дар ин росто аз ҳадди инсофу ҳиммат берун наравад. Дар ашъори ӯ ифтихорияҳо хусусияти тарҷумаиҳолӣ доранд. Чунин шеваи адабӣ нав набуда, қариб дар ашъори ҳар шоири соҳибдевон ба назар мерасад. Бахусус, ин масъала дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ муассир тасвир шудааст.

Абулқосим Фирдавӣ низ дар «Шоҳнома»-и безаволи худ аз заҳмати сисолаш, ки дар роҳи инкишофи забони форсӣ ва зинда нигоҳ доштани рӯҳи Аҷам сарф кардааст, бо ифтихор ёд мекунад: *«Басе ранҷ бурдам дар ин соли сӣ, / Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ»* [8, 35].

Ҳоҷа Камоли Хучандӣ шоири ғазалсарои қарни XIII ба ин масъала таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, роҷеъ ба зебои калом ва рафъати фикр, суҳандонӣ ва суҳаншиносии хеш фахрияҳои зиёде сурудааст. Намунаҳои зеро метавон “муште аз хирвор” ин адиби ширинсуҳан донист:

*Дар суҳан лутфи илоҳӣ ба ту ёр аст Камол,
В-арна сад сол ба фикр ин суҳанон нагир сохт.*

*То ба васфи ту кушодем забон пеши Камол,
Қудсиён бар фалак аз гуфтаи мо мегӯянд.*

*Камол, бар ту хатм шуд бад –ин хубӣ,
Ки ҳадди ҳусн ҳамин бошаду ниҳояти лутф* [5, 113-11].

Фахрия дар шеъри Анварии Абевардӣ, ки дар радифи баъзе аз шоирони забардасти адабиёти форсии тоҷикӣ ба мақоми ифтихории «паямбари назм» сазовор гардидааст, зиёд ба назар мерасад. Алоқамандони шеър бо ифтихор маҳорати шоирӣ ўро васф кардаанд. Масалан, Қозӣ Ҳамидаддини Балхӣ меоварад: *“Авҳадиддин Анварӣ, эй, ман гуломи табъи ту,/ Эй, ҳавои шиқу меҳри ту муроди табъи ман”* [7, 25].

Давлатшоҳи Самарқандӣ дар шарҳи ҳоли Анварии Абевардӣ чунин байтро овардааст: *«Сӯфи софӣ чу Султони тариқат, Бӯсаид,/ Шоир қодир чу машҳури Хуросон Анварӣ»* [3, 24].

Бояд иқрор шуд, ки абёти фахрияро наметавон ба масобаи мадҳу таърифи касе ё шахсияти ҳуди шоир қабул кард, балки он дар аксар вақт ҳамчун равзанаи шинохти шахс ва маънавиёти шоир ва суҳанвар шинохта мешавад. Мирзо Соиб ҳам дар байте бо мисраъҳои пурмазмунӣ ашъораш ифтихор намуда, чунин навиштааст: *“Шохи гул бар хок бандад нақш, Соиб, з-инфиол / В-ар чу кӯҳ қомат фарозад мисраи мавзунӣ ман”* [7, 48].

Дар ин байт шоир ба камоли эҷодӣ, мавзунӣ калом ва табъу завқи шоирона ишорат кардааст ва дар чунин абёти фахрия назари адабии шоир нисбат ба суҳани худ баён мешавад. Мирзо Абдулқодири Бедил низ дар бораи зебоии баён ва маҳорати худ фахрияҳои ҷолибе эҷод намудааст. Байти зер маъноӣ ба пояи ҳунари асил расидани Абдулқодири Бедилро дорад: *«Сайри парвози фаноро эътибори дигар аст/ Рафт гарди мо ба ҷое, к-аз фалак боло нишаст* [3, 14].

Носиралӣ Сарҳиндӣ дар баробари эҷоди навъҳои гуногуни адабӣ ва маъниҳои баланди бадеӣ анъанаи фахриясароиро дар адабиёти форсии тоҷикии асри XVII идома дода, дар ин ҷода ба тозақорӣ ва офаридани тасвирҳои нодир даст меёбад. Шоир дар фахрияҳои худ ба бозгӯии масъалаҳои умдаи адабии замонаш пардохта, дар заминаи риояи беҳтарин анъанаи деринаи адабӣ аз мавқеи суҳан ва суҳанвар ғимоят мекунад. Ў дар байни аҳли адаб ҳамчун як шахсияти ҳунарий

эътироф шуда, сифати ифтихории «обрӯи Ҳиндустон»-ро сазовор гардида, дар инкишофи адабиёти замони худ саҳми арзанда гузоштааст:

*Хомӯшии гунча гайри нафаси рози ман аст,
Чӣ қадар парда ки пӯшед, дар овози ман аст.
Он шаҳидам, ки ниёзаи ба тағофул хеш аст,
Натапидан зи хаданги ту ба хун нози ман аст.
Каъбаву дайр гузидам, нарисандид, гузошт,
Чӣ қадар дар пайи мо хонабарандози ман аст.
Душманиҳост, ки дар кишвари ман маъшуқист,
Ахгарам, гарди нафас оинапардозии ман аст [7, 136-137].*

Носиралии Сарҳиндӣ дар фахрияҳои худ меъёри баҳрабардорӣ аз ашъори шоирони дигарро нишон медиҳад. Ба андешаи ӯ, бардошт аз шеъри шоирони дигар аз чаҳорчӯбаи назирасарой бояд берун наравад. Зеро зухури ҳар падидаи адабӣ дар асоси чорчӯбаи маъмулу мушаххаси адабӣ, яъне тибқи қоидаҳои анъанавӣ бояд сурат бигирад. Дар фахрияҳои шоир бисёр масъалаҳои муҳими адабию иҷтимоӣ, аз қабилӣ қадриносии, ҳудӯгоҳӣ, ҳимоят аз ҷӯйгоҳи суҳан мавқеи суҳанвар дар ҷомеа ва гайра ифода шудаанд, ки барои хонандаи имрӯз ҳам арзишманд ва ибратпазиранд.

КИТОБНОМА

1. Баёзҳо, дастнависҳои рақамҳои 6, 4096, 3746, 393, 789, 813, 1280, 938, 340, 1356, 1468, 1681, 1706, 1886, 1870 ва 1420. Китобхонаи давлатии ба номи Фирдавсӣ.
2. Мирзоев А. Мулҳами Бухорӣ /А Мирзоев. –Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1948. -125 саҳ.
3. Мирсолеҳонӣ Баёз Сухробча/ Сухробчаи Баёз Мирсолеҳонӣ - Китобхонаи давлатии ба номи Фирдавсӣ. Дастнависи рақами 409, - 88 саҳ.
4. Муллоабдулаҳад ибни Зухуриддин. Китобхонаи давлатии ба номи Фирдавсӣ. Баёзи Заҳурӣ,/ Зухуриддин ибни Муллоабдулаҳад - дастнависи рақами 268, - 250 саҳ
5. Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик/ А. Мирзоев.– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1948. – 132 саҳ.

6. Сарҳиндӣ Носиралӣ. Девони Алӣ. – Нашри ҳинди , 1878. Носиралӣ. Девон/ Носиралии Сарҳиндӣ – Чопи ҳинд, 1892(Китобхонаи давлатии ба номи Фирдавсӣ, таҳти №951). –87 сах.
7. Сарҳиндӣ Носиралӣ. Мусаввирзодаи ишқ /Носиралии Сарҳиндӣ/ Бо таҳия ва пешгуфтори А. Сабоҳзод // “ Садои Шарқ”, 1992, №5. – С. 27
8. Ҳодизода Р., Каримов, У. Саъдиев, С. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX / Р. Ҳодизода. –Душанбе: Маориф, 1988. – 45 сах.

ФАҲРИЯҲОИ НОСИРАЛИИ САРҲИНДӢ

Носиралии Сарҳиндӣ яке аз чеҳраҳои дурахшони адабиёти форсии тоҷикӣ буда, дар баробари эҷоди навъҳои гуногуни адабӣ ва маъниҳои баланди бадеӣ анъанаи фаҳриясароиро идома дода, дар ин ҳода ба тозақорӣ ва офаридани тасвирҳои нодир даст меёбад. Шоир ба табиату моҳияти ҳаёт эҷодкорона назар андохта, онро дар либоси назм ба ҳаводорону алоқамандони калони бадеъ пешниҳод мекунад. Ӯ чун шоирони соҳиб номи адабиёти тоҷик Анвари Абеварди, Унсурӣ ва Ҳокони Шервонӣ ба ситоиши инсонҳои сазовори қарни худ, аҳли қалам ва дӯстону наздиконаш пардорхтааст.

Носиралии Сарҳиндӣ шеърро маҳсули илму ҳикмат медонад вай таъкид менамояд, ки бидуни фароғирии ин ду гавҳари нуқуммат наметавон доираи маънавиёти инсонро афзоиш дод.

Вожаҳои калидӣ: Фаҳрия, суҳанвар, шеър, маъниофарӣ, ситоиш, ашъор, илму ҳикмат.

САМОВОСХВАЛЕНИЯ НОСИРАЛИ САРХИНДИ

В данной статье рассматриваются жизнь и творчество выдающейся и яркой личности в истории персидско-таджикской литературы – Носирали Сархинди. Яркий представитель персидско-таджикской литературы в своих поэтических произведениях через слово представил своё видение жизни, описал её в своих художественных произведениях, представив на суд читателей свои литературные произведения. Носирали Сархинди, наряду со знаменитыми представителями поэтического слова, как Анвари Абеварди, Унсур и Хокони Шервони, в своих поэтических произведениях прославлял известных представителей общества XVII века.

Носирали Сархинди считает поэзию источником и сущностью науки и мудрости, подчеркивает, что, не обладая ею, мы не можем говорить о нравственном развитии.

Ключевые слова: восхваление, литератор, стихотворение, значение, творчество, наука, мудрость.

PRAISE OF NOSIRALI SARHINDI

This article discusses the life and work of the outstanding and bright personalities in the history of Persian-Tajik literature Nosirali Sarhindi. The brightest representative of the Persian-Tajik literature in his poetic works presented his vision of life through the word, described it in his artistic works, and presented his literary works to the court of admirers. Nosirali Sarhindi along with famous representatives of poetry of that period as: Anvari Abarvardi, Unsuriani and Hakoni Sherwoni in their poetic works praising famous representatives of the XVII century.

Nosirali Sarhindi considers poetry to be the source of the essence of science and wisdom and emphasizes that without these two pearls, which are priceless, we cannot talk about moral development.

Keywords: praise, writer, poem, meaning, praising, creativity, science, wisdom.

Маълумот дар бораи муаллиф: Убайдуллоев Ахрорҷон – Сармуаллими кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи умумии Донишгоҳи Давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров. Е-майл: ahrorjon.1964@mail.ru

Сведения об авторе: Убайдуллоев Ахрорҷон - старший преподаватель кафедры общей педагогики Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова. е-майл: ahrorjon.1964@mail.ru

Information about the author: Ubaidulloev Ahrorjon Tohirovich – senior lecturer of the department of general pedagogy of Khujand State University named after Academician Bobodzhon Gafurov. e-mail: ahrorjon.1964@mail.ru

УДК: 891.575.5.

САЙРИ ТАЪРИХИИ ПАЙДОИШИ ТАСАВВУФ

Сидиқӣ Шамс

Донишгоҳи Кобул

То маъмул шудани равиши таҷзия ва таҳлил дар таърих, маъмулан казоватҳо дар бораи асос ва решаи тасаввуф дар ислом бисёр сода ва сатҳӣ буд. Ва ағлаб онро монанди соири мазоҳиби исломӣ як тарзи фикри хос ва мазҳаби махсуси исломӣ

мепиндоштанд ва бидуни он ки мутолеаи дақиқ дар чигунагии пайдоиши ин падидаи таърихӣ ва авомили дахил дар таҳаввулотӣ он ба амал оваранд ва ба решаҳои таърихӣ он таваҷҷуҳе дошта бошанд, танҳо ба баррасии ақоид ва мабонии он иктифо кардаанд. Ва аз тараф дигар, тарафдорон ва сарони сӯфия низ бидуни кӯчактарин таваҷҷуҳ ва эътино ба ҳақоик таърихӣ, маслаки тасаввуфро ба унвони ҳастаи марказӣ ва ботини ислом муаррифӣ менамуданд ва муддаӣ буданд, ки ҳақиқати рӯҳи ислом ҳамон мазҳаби тасаввуф аст ва бақия ҳама кишр ва зохир. Вале пас аз он ки шеваи таҳқиқ, таҷзияву таҳлил дар таърихи умумӣ ва таърихи улуму адён маъмул гардид, билохира ин тарзи мутолеа ба маслаки тасаввуф низ қашида шуд. Кам-кам таърихи тасаввуф низ монанд соири намудҳои иҷтимоӣ ва мазҳабии таърих мавриди баррасиву таҳқиқ қарор гирифт ва равшан гардид, ки силсилаи авомиле дар таквину нумуви сайри таҳаввули он сахим будааст.

Вачҳи номгузории тасаввуф

Калимаи *тасаввуф* аз назари луғавӣ масдари боби «тафаул» аз абвоби салосии мазиди забони арабӣ аст ва аз исм сохта шудааст. Мисли *тақаммус* (пероҳан пӯшидан), ки аз *қамис* ба маънои пероҳан гирифта шудааст. Аммо дар мавриди исме, ки тасаввуф аз он гирифта шуда, ақоиду ақвол бисёр аст, ки, албатта, баъзе аз лиҳози луғавӣ ва баъзе аз лиҳози маънавӣ то ҳудуде бо калимаи тасаввуф беиртибот нестанд. Вале ҳеҷ як аз ақвол ба танҳои ба таври ҷомеъ ва монетъ далолати том бар маънои истилоҳии он надорад. Ногузир дар ин гуфтор ақволеро, ки бузургони аҳли тасаввуфу маърифат дар бораи вачҳи тасмийи он зикр кардаанд, баррасӣ мекунем.

Қушайрӣ дар рисолаи «Қушайрия» муътақид аст, ки сӯфӣ лақаб ва исми алам аст, монанди лақабҳо ва асомии аъломи дигар, ки ба тоифае итлоқ мешавад ва дар забони арабӣ вачҳи иштиқоқие барои он наметавон ёфт. Сӯфӣ мансуб ба сӯф (пашм гӯсфанд) аст ва тасаввуф пашминапушӣ аст, ҳамон тавр ки тақаммус «пероҳан пӯшидан» аст. Аммо Қушайрӣ ин қавлро таъйиф шумурда ва дар нақди он гуфтааст, ки «ин қавм ба сӯф пӯшидан ихтисос надоранд». Бо ин ҳол Ибни Халдун иштиқоқи калимаи сӯфиро аз вожаи «сӯф» ба маънои пашм бар дигар вучух

тарҷеҳ дода ва муътақид аст, ки ин тоифа ба пашминапушӣ одат доштанд. Абулҳасани Ҳучвирии Ғазнавӣ низ дар китоби «Кашфулмахҷуб» баён кардааст, ки байни сӯфӣ ва сӯф аз назари маъно ҳамбастагӣ вучуд надорад ва дар иштиқоқи шайъ аз шайъ навъе ҳамбастагӣ лозим аст [10, 62].

Аммо он чӣ мавриди иттифоқи назари аксари муҳаққиқон аст, ин аст, ки пашминапӯшӣ аз дер боз нишонаи зӯҳд, порсой, тарки дунё, тазохур ба ғафр, ҳокӣ аз тавозӯъ ва қаноат буда, сӯфиён низ ҳамин либосро ихтиёр кардаанд. Вале Қушайрӣ гуфтааст, ки пашминапӯшӣ ихтисос ба фирқаи сӯфия надорад, яъне қабл аз сӯфия пашминапушӣ дар миёни порсоён ва зоҳидон ривоч доштааст [9, 468].

Ҳумоӣ ҳам дар мавриди вачҳи тасмаи сӯфӣ мӯътақид аст, ки ҷомеъият ва монеъият шарт нест, яъне мумкин аст, калимае ба хоҳири вачҳе хос ба кор гирифта шавад, ҳол он ки аз лиҳози маъно бо он мавриди хос муносибате надошта бошад ва ҳарчанд ин назар ҳам маваҷҷаҳ аст, вале пашминапӯшӣ қабл аз зухури тасаввуф ва пайдоиши калимаи сӯфӣ миёни зухҳод ва дунёгурезон вучуд доштааст. Нуктае, ки назари хоси Ҳумоӣ аст, ин аст, ки дар забони арабӣ собиқа надорад, ки «ё»-и нисбат ба шакл, ҳайат ва либоси мунтасаб шавад ва калимоте чун «қутнӣ», яъне касе, ки либос пахтагӣ бар тан мекунад ва «атласӣ», яъне касе, ки атласпӯш аст, дар забони ғасеҳи арабӣ саҳеҳ нест, вале дар форсӣ ин навъи истеъмол мутадовил аст.

Дар забони арабӣ сӯфиро бояд тоҷири пашм ё тоҷири либоси пашмина гуфт ва номи сӯфӣ дар исми Абдурахмони Сӯфӣ, мунаҷҷими маъруфи қарни панҷум ҳам, ба муносибати шуғли пашмфурӯшии ўст, на пашминапӯшӣ, ки шиори тоифаи сӯфия шудааст. Ба назар мерасад, аввалин бор форсизабонон калимаи сӯфиро сохтаанд ва дар мавриди зухҳод ба кор бурдаанд. Ҳамон тавр ки дар ҷойи дигар гуфта шуд, ин калима вачҳи иштиқоқи арабӣ надорад ва аз калимоте аст, ки аз забони форсӣ ворид арабӣ шуда ва монанди калимоте ҳамчун манҷаниқ ва ҳандаса ва таърих ҷузъи калимоти даҳили арабӣ аст ва тасаввур меравад, ин лақабро форсизабонони муқими Басра ва Куфа вазъ карда бошанд ва аз он ҷо ба дигар сарзаминҳо сироят карда бошад [10, 81-82].

Бинобар ин, пашминапӯшӣ аз хасоиси сӯфӣ ва ба маънои истилоҳӣ нест. Пашминапӯшӣ ва хашинопӯшӣ дар зухдгарой монанди жандапӯшӣ дар ҷаҳру масканат бо ҳар қавму миллат, одату табиат созгор аст ва миёни зоҳидони масеҳӣ низ мутадовил будааст:

Ҳаст сӯфӣ он, ки шуд сафватталаб,

На либоси сӯфу хайётӣю даб.

Бархе калимаи сӯфиро мансуб ба суффа ва муштақ аз он донистаанд. Аҳли суффа дар таърихи садри ислом муҳочирони ҷаҳире буданд, ки бо ҳулуסי ният дар суффаи масҷиди паёмбари ақрам (с) иҷтимоъ карда ва он маконро ба унвони маъбаду хобгоҳ ва маҳалли сукувати худ баргузида буданд. Ҳазрати расул (с) эшонро барои ҳурдани ғизо миёни асҳоби худ, ки аз тамаккуни молӣ бархӯрдор буданд, тақсим мефармуд [ниг.: 5, 128].

Ҳамон тавр ки Абулқосими Қушайрӣ ва Сухравардӣ бар иштиқоқи сӯфӣ аз суффа эрод гирифтаанд, бар ин вачҳ низ эродоте ворид аст. Аз ҷумла он ки ба зоҳир исми мансуб ба суффа, суфӣ мешавад, на сӯфӣ [9, 468]. Замахшарӣ дар «Асос-ул-балог» ва ҳамчунин муаллифи «Тоҷ-ул-арӯс» барои рафъи ин ишқол тавҷеҳе овардаанд бо ин мазмун, ки аз боби таҳфиф яке аз ду «фо»-ро ба «вов» табдил карда ва ба ҷой суффия, сӯфия гуфтаанд.

Баъзе муътақиданд, ки сӯфӣ мансуб ба «саф» ба маънӣ роҳ ва даста аст. Таъвили ин вачҳ аз назари нависандаи китоби «Авориғ-ул-маориғ» ин аст, ки сӯфиён ба хотири ҳиммати воло ва тақаррубашон ба Худованд ҳузӯву ҳушӯъашон дар пешгоҳи илоҳӣ ва сафои ботинашон дар баробари азамати ҳақ дар сафи аввали аҳли тавҳид ва дар пешгоҳи худованд ҷой доранд. Ин тавҷеҳ низ аз назар луғавӣ саҳеҳ нест, зеро мансуб ба саф, сафӣ (ба фатҳи сод) аст на сӯфӣ, магар ин ки дар тағйири он ба тақаллуф суҳан бигӯем.

Сухравардӣ дар «Авориғ-ул-маориғ» ин эҳтимолро матраҳ карда, ки сӯфии мансуб ба «суффа» ба маънои пурз ва пораҳои пашм аст, ки дур мерезанд ва гуфтааст: «Сӯфия ин интисобро нишон ҳорӣ ва тавозуъ барои худ донистаанд». Ин эҳтимол аз назари иштиқоқи зоҳирӣ ва луғавӣ беиртибот нест, вале аз лиҳози маъно номарбут аст.

Бархе, монанди Абӯнаим, гуфтаанд, ки сӯфӣ мансуб ба «сӯфона» аст, ба маънои гиёҳи кӯтоҳу ночиз. Ва сӯфия онро киноя аз фурутанӣ ва хори худ донистаанд. Чун онҳо аз фаровардаҳои табиӣ, монанди гиёҳон ва барги дарахтон тағзия мекунанд ва аз маснуоти халқ то ҳадди имкон эҳтироз менамоянд. Аммо бояд гуфт, ки калимаи мансуб ба сӯфона бинобар қавоиди иштиқоқ «сӯфонӣ» мешавад, на сӯфӣ [2, 39].

Абӯрайҳони Берунӣ (в. 440 ҳ.к) муътақид аст, ки калимаи сӯфӣ аз калимаи юнонӣ *sophia* ба маънои ҳикмат ва дониш гирифта шудааст ва чун гурӯҳе дар ислом зухур карданд, ки дар ақида мушобеҳи донишмандони юнонӣ, яъне суфистҳо буданд, суфия хонда шуданд. Ва чун маншаи иштиқоқи онро намедонистанд, ба иштибоҳ онро ба сӯф ба маънои пашм нисбат додаанд. Ин ақида аз лиҳози луғавӣ ва аз лиҳози маъноӣ саҳеҳ ба назар намерасад, зеро мароми суфистҳои юнонӣ бо назари мутасаввифа ҳеҷ иштироке надорад, балки мутазодд менамояд. Суфистоиён аҳли чадалу қилу қол буданд, дар ҳоле ки тариқати мутасаввифаро бо қилу қол ва ҷидол нисбате нест [3, 31].

3. Хостагоҳ ва заминаҳои пайдоиши тасаввуф

Абулқосими Кушайрӣ бар ин ақида аст, ки «авохири қарни дувуми ҳиҷрӣ, иддае дар миёни мусулмонон дида шуданд, ки зиндагии аҷиб ва хоссе доштанд. Рафтору завоҳири ҳолати онҳо шабоҳате бо мусулмонон надошт ва қаҳран исми махсусе мебоист ба онҳо дода шавад. Ва он номи сӯфӣ буд, ба муносибати он ки ин мардум ба либоси пашминаи деҳоти хашин мулаббас буданд» [9, 7].

Пас аз он ки вазъи иқтисоди мусулмонон дар асари футухот ва ба даст овардани ғаноими саршори ҷангӣ беҳбуд ёфт ва мазаи фиребандаи «ҷоҳу мол» дар коми иддае аз махрумину аносири сустимону мунофиқ ба ҳубӣ инъикос ёфт, заминаи мусоиде барои парваришу пайдоиши як инҳирофи махуф падид омад.

Аксуламал дар муқобили инҳирофи ҷомеаи исломӣ ба сӯи ҷоҳталабӣ ва сарватандӯзи ин буд, ки иддае ҳам ба ҳаёли худ, барои ин ки ҳештанро аз олудгиҳову фасоду дунёпарастӣ ва ихтилофоте, ки домангири аксарияти мусулмонон шуда буд, ҳифз кунанд, аз авзоъ канора гирифта, ба зухду тарки дунё паноҳ бурданд [8, 62]. Амсоли Абдуллоҳ ибни Умр ва Ҳасан Басарӣ,

барои ин ки ба байъати касе тан надиханд ва аз ранчу табаоти он дар осоиш бошанд.

Бинобар ин таъсиреро, ки метавон барои таълимоти исломӣ дар пайдоиши тасаввуф қоил шуд, ҳамин омода намудани муҳит ва мусоид кардани он барои инъикоди нутфаи тасаввуф аст, дар ин ҷо, барои ин ки иштибоҳу суътафоҳуме аз баёноти ғавқ сураат нагирад, ногузир бори дигар ба таври сарех такрор мешавад, ки зухд ва дигар таълимоти исломӣ, он тавр ки дар мантиқи Қуръону суннат тафсир ва баён шуда буд, ба ҳеҷ вачҳ чунин иқтизое надошт, балки ин инҳироф ва ифротӣ иддаи маъдуде буд, ки ин чунин омодагӣ ва иқтизоеро ба вучуд овард. Аз ин ҷост, ки баъзе ба иштибоҳ афтода ва чунин пиндоштаанд, ки таълимоти ислом дар заминаи зухду нопойдорӣ дунё, саодату роҳати дунё, аҳамият додан ба ҳаёти ухравӣ, саодати он ҷаҳон ва ғайра худ заминаи тасаввуфро аз ибтидо омода карда буд.

Дар ҳар сураат наметавон ин матлабро инкор кард, ки таълимоти ислом дар заминаи зухду аҳамияти ғавқульода ба ҳаёти ухравӣ додан ва нопойдорӣ ин ҷаҳон дар пайдоиши фирқаи сӯфия бидуни таъсир набуд. Ҷуз ин ки пас аз муддати кӯтоҳе ҳам дар маслаки ҷадид (тасаввуф) зухди исломӣ бо зухду ғавқу риёзаткшии ҳиндӣ ва равиши раҳбоният омехта гардид, дар айни ҳол асоси кор дар асари ҳамон инҳирофу тундравӣ дар поре аз таълимоти исломӣ сураат гирифт. Ба иборати дигар, ҳамон тасаввуфе, ки дар қарнҳои собиқ бар ислом низ дар қолабҳои мухталиф (буддӣ, тоуизм, раҳбоният, макотиби гуногун) зухур намуда буд, инак дар ислом ҳам ба шакли зухд ва дар қолаби тарки дунё зоҳир гардид. Дар ҳақиқат, зухди исломӣ ва поре аз таълимоти ислом, махсусан ифрот дар онҳо, заминаро барои пайдоиши сӯфигарӣ ва равиши сӯфиёна омода сохт. Дар асари мусоидати авомили дигар низ ин омодагӣ ба марҳалаи камол ва феълият расид. Бад-ин васила дар муҳити ислом низ реша давонид ва дар ин қолаби ҷадид ба рушду нумув оғоз кард.

Вале бо вучуд ин бояд эътироф кард, ки ҷонибдорони сӯфия билохира натавонистаанд дар манзури худ сад дар сад муваффақият ҳосил кунанду тавофуқи комиле байни ду равиш ва тарзи фикр (ислом ва тасаввуф) бидиҳанд. Ба ҳар ҳол, ҳамин мушобеҳати суварӣ байни зухди исломӣ ва равиши сӯфиёна

нақши муассире дар рушди рӯҳи тасаввуф ва пешрафти он дар миёни муслимин доштааст. Ибни Ҷавзӣ дар ин бора минависад: «Иллати иқболи мардум ба тасаввуф ин аст, ки мадҳи зухд дар азҳони мусалламӣ аз ибтидо нақш баста будааст ва умуми муслимин порсоиро бузургтарин ва боарзиштарини чизҳо шумурдаанд ва аз он ҷо ки сурати зоҳири сӯфиёно мувофиқи зухд ёфтанд ва низ гуфтори ононо латифу мувофиқи завқ диданд, гурӯҳе ба онҳо гаравиданд, ҳол он ки равиши кудамо бар хилоф равиӣ сӯфия ҳолӣ аз хушунату хушкӣ набудааст. Бар илова, тасаввуф ҳам зоҳиран ораста ба покизагиву тааббуди зухд аст, ҳам ботинан роҳатдиҳандаву тасалобахш мебошад ва он хушкӣ ва хушунатро низ надорад, ки монё аз самоъ ва умури завқӣ гардад [1, 176].

Авомили мусоиди иҷтимоӣ ва сиёсӣ. Дар баҳси чигунагии пайдоиши тасаввуф бояд ҷиҳоту авомилу муқтазиёти нимаи охири қарни аввал ва авоили қарни дувуми ҳиҷриро дар назар гирифт ва рӯи он мутолиаи кофӣ кард ва ба диққат муносиботи наздику иртиботи он ду ро ба даст овард. Дар мабохиси қабл равшан шуд, ки бештари мусулмонон дар ибтидо нодору факир буданд ва зиндагии содае доштанд, вале пас аз муддати кӯтоҳ ҳамин мусулмонони фокид соҳиби сарвату дорой, амлоку мазореву симу зари анбуҳе шуданд.

Ақсуламле, ки дар муқобили ин вазъ дар байни мусулмонон рух дод, ин буд, ки иддае ҳам аз он тараф ба роҳи тафрит афтода, аз иҷтимоъ ва лазоизу хушиҳои дунё ва шуни моддӣ канора гирифтанд ва ба тарки дунёю порсоиву тазаҳҳуду тааббуди гиравиданд ва ба тадриҷ шолудай сӯфигарӣ рехта ва тасаввуф падидор шуд.

Рӯи ҳамин асл буд, ки зухҳод ва пешравони аввалияи сӯфия дар миёни оммаи мардум мавриди таъзиму эҳтиром қарор мегирифтанд. Бинобар ин метавон сӯфигарӣ ва равиши сӯфиёноро ақсуламале аз вазъи зиндагӣ ва тамоюли муслимин ба дунёву масолеҳи моддиву таҷаммулу сарватандӯзӣ (дар он аср) донист.

Хулосаи матлаб он, ки пайдоиш зухҳоду ибоду сипас фиркаи сӯфия дар авоили қарни дувум иртиботи комиле бо авзоъи иҷтимоиву сиёсии он аср дошт ва усулан тамоюл ба зухду

тарки дунё дар он ҳангом бештар чанбаи эътироз бар ҳукумату авзоъи фосиди аср ба худ гирифта буд.

Таъсирпазири аз раҳбонияти масеҳӣ

Бояд донист, ки он чи аз илали пайдоиши тасаввуф дар ислом дар қисмати қабл матраҳ шуд, дар ҳақиқат марбут ба чихоте мешуд, ки ба шароити дохилии ҷомеаи ислом марбут мегашт, аммо авомили дигаре низ хориҷ аз ҷаҳони ислом дар пайдоиши тасаввуф дахил аст, ки тавонистанд тасаввуфро дар қарни дувуми ҳиҷрӣ ба сураат як маслаки мушаххас ва мумтоз дароваранд. Ин авомил иборат аз як силсила одобу одоту мумайизоти зоҳирӣ буд, ки ба тадриҷ аз манобеъу маохизи ғайриисломӣ ва милалу мазоҳиби дигар вом гирифта шуд ва дар ниҳоят пас аз муддати кӯтоҳе ҷузъи усули асосӣ ва ҳақиқату моҳияти мактаби тасаввуф гардид.

Дар миён ин манобеъ ва маохизи ғайриисломӣ, раҳбонияти масеҳиро метавон аввалин маъҳази маслаке донист, ки қабл аз ҳама чиз дар ташкили тасаввуф таъсири басазое дошт. Дини масеҳ аз ҷамлаи адёни қадими араб буд ва пас аз зуҳури ислом ва интишори он низ мусулмонон бо масеҳиёну раҳбонон муносиботу равобити наздиқе доштанд ва теъдоди зиёде аз муртозону роҳибони масеҳӣ дар ағлаби нуқоти сарзаминҳои исломӣ проканда буданд, ҳамвора дар миёни мусалмонон ба даврагардӣ ва саёҳат машғул буданд. Бад-ин тартиб равиши зухдгароёнаи роҳибони масеҳӣ таваҷҷуҳи як идда аз мусулмонони зоҳиду мутасаввифро ба худ ҷалб намуд. Одобу русуму равиёи онҳо ранги тозае ба тазаҳҳуду тасаввуфу тариқаи тарки дунёи онҳо бахшид. Намунаҳои таъсирпазирии тасаввуф аз рӯҳбоният масеҳӣ ба ин шарҳ аст:

Пашминапӯшӣ. Пашминапӯшӣ яке аз хусусиёту мумайизоти роҳибони масеҳӣ буд, ки барои худ либос зухду тарки дунё иттихоз менамуданд. Мавзӯи пашминапӯшӣ, чи дар бораи роҳибон масеҳӣ ва чи дар бораи сӯфия қобили инкор нест ва ҳатто дар поре аз ашъори давраи ҷоҳилият аз роҳибони дайрнишин ба номи «сӯфи» ва «сӯфия» ёд шуда, дар поре аз аҳодисе, ки дар заминаи накӯҳиши раҳбоният ворид шуда, аз пашминапӯшӣ наҳӣ ба амал омадааст. Ин навъи либос дар миёни донишмандону муташаррифони муқайяд ба шариат низ

ҳамвора ба унвони аломати раҳбоният мавриди интиқод воқеъ мешудааст. Ибни Ҷавзӣ нақл мекунд: «Шахси пашминапӯше назди Ҳамод, ки яке аз маъруфтарин аҳли дониш ва ҳадис ба шумор мерафт, омад. Ҳамод ишора ба либоси ӯ намуд ва гуфт: «Ин насрониятро аз худ дур кун» [1]. Низ Абулҳолия ба шахси пашминапӯше гуфт: «Ин, ки пӯшидаӣ либоси раҳбоният аст» [1]. Мутолиаи ин чараёнот ба ҳубӣ мерсонанд, ки пашминапӯшии, ки сӯфия онро барои худ шиор медонистанд, ибтидо аз хусусиёту аломоти раҳбоният мебошад.

Имтиноъ аз хӯрданиҳои ҳайвонӣ. Худдорӣ аз хӯрдани гӯшт низ аз одоби раҳбоният маҳсуб шуда. Чунонки вақте Усмон Ибни Мазъун хост чунин кунад, мавриди интиқод қарор гирифт ва паёмбар (с) фармуд: «Ин матлаб аз оини ман нест ва ҳар кас аз суннати ман сарпечӣ намояд аз ман маҳсуб намешавад». Ҳамин мавзӯе яке аз риёзатҳо ва одоби сӯфигарӣ шуд ва машоихи сӯфия ҳамвора бад-он амал ва тавсия менамуданд. Молик Динор, ки яке аз зухҳоди тундрав аст ва дар кутуби сӯфия аз бузургони ин фирқа ба шумор рафта, зимни эътироз ба ҳадисе, ки дар бораи тарки хӯрдани гӯшт нақл шуда, мегӯяд: «Надонам, ки он чӣ маънӣ аст он суханро, ҳар кӣ чихил рӯз гӯшт нахӯрад, ақли ӯ нуқсон гирад. Ман бист сол аст, ки нахӯрдам ва ақли ман ҳар рӯз зиёдат аст» [6, 85].

Таваккулу парҳез аз қору талош. Мутасаввифа ба қадре дар таваккул ифрот мекарданд, ки ҳатто қор қардан барои касби рӯзӣ ва муолиҷаи беморию муҳолиф бо таваккул мешумурданд. Ва ин гуна қорхоро аз заъфи имон ва яқин мепиндоштанд. Лозим ба тавзеҳ нест, ки таваккул бад-ин маъно дар ислом асл ва асосе надорад ва таваккуле, ки ислом таълим медиҳад, ҳеҷ гуна мунофоте бо қор, касбу муолиҷа надорад. Ниҳоят ин, ки васоилро бояд ба дидаи восита нигарист, на ба дидаи истиқлол.

Асли ин фикр аз таолими раҳбоният ва Инҷиле, ки дар дастрас буд, сарчашма мигирад, чунонки Инҷили Мато, ояҳои 17-25, аз қисмати ҷаҳорум, аз боби шашум, чунин мигуяд: «Бинобар ин ба шумо мегӯем, аз баҳри нафси хеш андеша мақунед, ки чӣ бихӯреду чӣ биёшомеду на барои бадани худ, ки чӣ бипӯшед. Оё нафс аз хӯроку бадан аз пӯшок афзал нест? Мурғони ҳаворо назар қунед, ки на мекоранду на медараванд, на

дар анборҳо захира мекунанд ва падари осмонии шумо онҳоро мепарваронанд, оё шумо ба маротиб аз онҳо афзал нестед».

Аввалин касе, ки аз машоихи аввалияи сӯфия масъалаи таваккуло ба унвони як поиаи асосӣ барои маслаки тасаввуф унвон намуд, Ҳорис Муҳосибӣ буд, ки дар китобҳои вай, ғуфтаҳои Инҷил ва тарзи фикри раҳбоният ба ҳубӣ мунъакис аст. Вай ба масъалаи таваккул аҳамияти зиёде қоил шуда ва онро аз ҷумлаи «ҳолот» сулук тариқаи тасаввуф ба шумор овардааст. Ҳорис Муҳосибӣ рӯйи ҳамин асл дар тасаввуф мактаб ҳоссе ба вучуд оварда, ки пайравони он ба номи муҳосибӣён номида мешаванд. Ба ҳар ҳол равиши ифротии роҳибон аз як тараф ва навиштаҳову ғуфтаҳои Ҳорис Муҳосибӣ аз тараф дигар мӯҷиб шуд, ки таваккул ба ин маъно, ки дар миёни роҳибон маъмул буд, дар тасаввуф русух пайдо карда, аз мабонии он гардад.

Тарки издивоч ва таҷаррудбодарӣ. Заношуй ва издивоч дар оини ислом аз ҷамлаи сунани «лозим-ул-атбоъ» шумурда шуда, дар муқобили узубат (танҳо будан)-у мучаррад зистан ба саҳтӣ мавриди нақӯҳиш қарор гирифтааст. Вале машоихи аввалияи сӯфия ин мавридро низ писандида шумурданд ва амалан аз суннат эъроз карданд. Баъдҳо ин мавзӯ аз ҷумлаи одоби сӯфия гардид ва ағлаби сӯфӣён ба таври мучаррад дар хонақоҳҳо ба сар мебуданд. Иддаи зиёде аз машоихи сӯфия ҳатто то охири умр низ ба ҳамон ҳолати таҷарруд мемонданд. Бо таваҷҷуҳ ба мавзӯоти матраҳшуда метавон ба ин натиҷа расид, ки ранги тасаввуфи қарни дувуми сеюм ба наҳви қобили таваҷҷуҳе таҳти таъсири нуфузи раҳбонияти масеҳӣ буда ва ин омил ба ҳамроҳи авомили дигар усули асоси тасаввуфро ташкил додааст.

Таъсирпазирии тасаввуф аз макотиби шарқӣ

Мутолиаи таърихи ислом нишон медҳад, ки дар асри ҳукумати Бани Умайя қаламрави ислом аз Синд гузашта ва то сарҳадоти Чин густариш ёфта буд, муносиботи тичоратӣ ва иқтисодӣ байн муслимин ва ақвому милале, ки таҳти ҳукумати муслимин даромада буданд, аз ҷумла ҳиндҳо, тавсеа ёфт. Ихтилоту тараддуу иртибот байни онҳо барқарор гардид. Пайдост, ки ин гуна муносиботу таомулот, ҳамон тавр ки дар афкори ҳиндҳо таъсири басазое дошт ва ҷамоати зиёде аз ҳиндҳоро ба оини ислом мутамоил кард, дар муқобили таолиму

одоби зоҳидона ва сӯфимаобонаи мазоҳиби ҳиндӣ низ дар афкори мусулмонон таъсир гузошт, махсусан ин, ки як силсила чараёнот ва иттифоқоте рух дод, ки ин иртибот ва нуфузи фикриро ба мизони ғавқолъода қувват бахшид. Аз он ҷумла интиқоли мазомини кутубу осори ҳиндӣ буд, ки аз қарни дувум ба баъд бо кӯшиши фаровон оғоз гардид ва қисмате аз одобу маорифи мазоҳиби ҳиндӣ ва буддой тавассути ҷамъе аз мутарҷимон ба арабӣ баргардонда шуд ва дар дастраси муслимин қарор гирифт. Дар зимн аз қарни дувуми ҳиҷрӣ теъдоди зиёде аз муртозони буддоии торқи дунё ва даврагарди ҳиндӣ дар мамолики исломӣ, махсусан Шому Ироқ пароканда буданд, ки ҳикоеъе аз онҳо дар кутуби қадими исломӣ мондааст [13, 98].

Шиори ғакр. Бо вучуди ин ки ғакри ихтиёрӣ аз назар ислом мазмун шумурда шуда буд, сӯфия ба он аҳамияти зиёд медоданд ва онро барои худ ва маслаку тариқай худ имтиёз ва шиор муқаддас медонистанд. Бо тавачҷуҳ ба вучуди ашъори ғакр дар таолими ҳиндӣ метавон гуфт, ки мавзӯи ғакре, ки дар кодр (ҷаҳорҷӯб, меъёр)-и сӯфигарии ислом ҷилвагар буд, ҷанбаи тақлиду иқтибос аз ғакри ҳиндӣ дорад.

Албатта, набояд аз назар дур дошт, ки шиори ғакр на танҳо дар таолиму сираи ислом собиқа надошт, балки усулан дар ҷунбишҳои аввалии сӯфигарӣ низ суҳане аз он дар миён набуд ва аз авоҳири қарни дувум ва авоили қарни сеюми ҳиҷрӣ, муқорин бо сарозер шудани теъдоди зиёде аз ғуқаро ва муртозони даврагарди ҳиндӣ дар ғӯшаву қанори мамолики исломӣ дар миёни сарони сӯфия мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст.

Риёзатқашӣ ва ҳонабадӯшӣ. Дар миёни таолими буддой ва ҳиндӣ он ҷӣ бештар аҳамият дорад ва дар ҳақиқат меҳвари асосӣ ва мақсади сайру сулук махсуб мешавад, қуштани нафс ва ҳомӯш намудани оташи шаҳавоту тамоюлоту нафсонӣ ва ҳавою ҳавас аст. Солику муртози буддой ва ҳиндӣ ба манзури расидан ба ин мақом бояд худро бо анвои муҷоҳидоту риёзатҳои тоқатфарсо таъдиб кунад то битавонад бад-ин васила ба «нирвоно» ноил ояд.

Дар ҳар ҳол сӯфия, риёзату муҷоҳидатро лозиму зарурӣ медонистанд ва дар миёни сӯфиёни ҳуросонӣ ва шарқи Эрон, ин мавзӯ шиддати бештаре доштааст. Боязиди Бастомӣ меғӯяд:

«Дувоздах сол оҳангари нафси худ будам ва дар кӯраи риёзат мениҳодаму ба оташи муҷоҳида метофтам ва бар сандони мазаммат мениҳодаму путки маломат бар ӯ мездам то аз нафси хеш оинае кардам, панҷ сол оинаи худ будам, ба анвои ибодату тоат он оинаро мезудудам...» [6, 133].

Дарюзагӣ ва гадоӣ. Яке аз туруқи дигари риёзату одоби муҷоҳидати ҳиндӣ, ки дар тасаввуф инъикос ёфтааст, дарюзагӣ ва гадоӣ аст, ки машоихи сӯфия ба манзури шикастани нафс муридхоро бад-он дастур меоданд, чунонки нақл аст. Чунайд ду мартаба Абубакри Шиблиро амр ба гадоӣ кард ва дар ҳар мартаба вай як сол дарюзагӣ мекард. Мегӯяд: «ҳар рӯз гадоӣ мекардам ва ба ӯ (Чунайд) мебудам ва ӯ онро ба дарвешон меод ва шаб маро гурусна ҳамедошт» [6, 137].

Нирвоно. Нирвоно дар макотиби шарқӣ ба маънӣ истехлоку фаноӣ шахсияту иттиҳоду иттисол бо рӯҳи кулӣ аст, ки тибқи таълимоти ҳиндӣ метавон ба василаи риёзатҳои шок (душвор) ва сулук ба он даст ёфт. Сӯфия аз ин маъно ва марҳала ба «фаноӣ фи-Аллоҳ» таъбир мекунанд ва фано яке аз аркони асоси тасаввуф махсуб мешавад.

Бо мутолаъи сӯфигарии қарни дувуму сеюми ҳиҷрӣ ин матлаб равшан мешавад, ки дар ҷунбишҳои аввалии сӯфигарӣ дар ислом асаре аз ин мавзӯ дар миён набуд ва сӯфигарӣ дар ҷорҷӯби тазаҳҳуду тааббуди ифротӣ ва тарки дунё ва поре аз одоб раҳбоният маҳдуд буд, танҳо аз қарн сеум ҳиҷрӣ ба баъд, яъне пас аз ним қарн аз оғоз пайдоиш сӯфигарӣ дар ислом, замзамаи «фано фи-Аллоҳ» ба роҳ афтод ва дар асоси ин маслак аҳамияти ғавқолӯда ёфт ва сарони сӯфия, ҳар кадом бо ибороти мухталиф аз он ба тафсил суҳан ронданд.

Дар ҳақиқат бояд гуфт, ки бо пайдоиши ақидаи «фано» аввалин таҳаввули асосӣ дар кодр (ҷорҷуб)-и сӯфигарӣ сурат гирифт, ба тавре ки аз он пас сарони сӯфия ба ҷой тундравӣ дар зухду тарки дунё ба афкори завқӣ ва ирфонӣ пардохтанд.

НАТИҶА

Аз муҳтавои гузориш метавон натиҷа гирифт, ки гароиш ба сӯфигарӣ ва тасаввуф алорағми он ҷӣ ҳуди сӯфиён иддао мекунанд, дар қарни дуюм сеюми ҳиҷрӣ дар ҷомеаи исломӣ намоён шудааст ва дар асл аксуламле буд ба рӯҳияи дунёзадагӣ,

ки пас аз реҳлати расули Худо дар байни мусулмонон ривоч ёфта буд. Зимни ин, ки рушду тавсеаи ин тафаккур вомдор ва мутаассир аз тафаккуроти воридотӣ, аз чумла раҳбонияти масеҳӣ ва шаойр (одоб)-у фарҳанги макотиби шарқӣ мебошад.

کتابنامه

1. ابن جوزی، عبد الرحمن. تلبیس ابلیس / عبد الرحمن ابن جوزی، بیروت، انتشارات دارالقلم. - 1403 ق.
2. ابو نعیم، احمد بن عبد الله حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء/ احمد بن عبد الله ابو نعیم، القاهرة، بیجا. 1357 ش.
3. بیرونی، ابوریحان. تحقیق ماللهند / ابوریحان بیرونی/ترجمه اکبر دانا سرشت. - تهران، انتشارات ابن سینا. - 1352 ش.
4. خاوری، اسد الله. ذهبیه (تصوف عملی، آثار ادبی)/ اسد الله خاوری. - تهران، انتشارات دانشگاه تهران. - 1362 ش.
5. زرین کوب، عبدالحسین. جستجو در تصوف ایران/ عبدالحسین زرین کوب. - تهران، انتشارات امیر کبیر. - 1363 ش.
6. عطار، فرید الدین. تذکرة الاولیاء/ فرید الدین عطار. - تهران، انتشارات زوار. - 1360 ش.
7. غنی، قاسم. بحثی در تصوف/ قاسم غنی. - تهران، انتشارات زوار. - 1369 ش.
8. غنی، رقاسم. تاریخ تصوف در اسلام/ غنی، رقاسم. - تهران، انتشارات زوار. - 1369 ش.
9. قشیری، عبدالحکیم. ترجمه رساله قشیریه، ابوعلی حسن بن احمد عثمانی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی. - 1361 ش.
10. کاشانی، عبدالرزاق. فرهنگ اصطلاحات عرفان و تصوف/ عبدالرزاق کاشانی. - تهران، انتشارات مولی. - 1377.
11. کاشانی، عز الدین. مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه/ عز الدین کاشانی. - تهران، انتشارات هما. - 1367 ش.
12. مهینی، محمد بن منور. اسرار التوحید فی مقامات الشیخ ابی سعید/ محمد بن منور مهینی. - تهران، انتشارات آگاه. - 1367 ش.
13. هجویری، علی بن عثمان. کشف المحجوب/ علی بن عثمان هجویری. - تهران، انتشارات کتابخانه طهوری. - 1358 ش.

САЙРИ ТАҒРИХИИ ПАЙДОИШИ ТАСАВВУФ

Наҳваи пайдоиши ва асил будани чараёни тасаввуф аз ҷамлаи масоиле аст, ки ҷамеаи мавриди баҳс буда ва ҳаст. Аҳли тасаввуф тағрихи худро ба садри ислом бармегардонанд ва боварҳои худро баргирифта аз таолими набавӣ медонанд. Тағрихиносон бо баррасии шавоҳид ва қароини тағрихӣ

пайдоиши онро чандин қарн пас аз зуҳури ислом муқаррар кардаанд. Муллиф дар пай он аст, то бо баррасии ғароииҳо ва фазои фикрии ҳоким бар ҷомеаи исломӣ дар қуруни аввалияи ҳиҷрӣ, хостагоҳ ва авомили муассир дар пайдоиши тасаввуфро таҳқиқ кунад.

Вожаҳои калидӣ: тасаввуф, ирфон, зӯҳд, ислом, ғушанишинӣ, таърих.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА ПРОИСХОЖДЕНИЕ МИСТИКИ

Происхождение и подлинность течения мистицизма – это одна из проблем, которая всегда была и до сих пор находится в центре дискуссий. Мистики датируют свою историю началом ислама и черпают свои убеждения из учения Пророка. Историки установили его происхождение на несколько веков после появления ислама. Автор, исследуя тенденции и интеллектуальную среду первых веков ислама, пытается доказать, какие факторы оказали влияние и способствовали возникновению суфизма.

Ключевые слова: мистицизм, гнозис, аскетизм, ислам, уединение, история.

HISTORICAL VIEW OF THE ORIGIN OF MYSTICISM

The origin and authenticity of the mysticism process is one of the problems that has always been and still is in the center of discussions. Mystics date their history to the beginning of Islam and draw their beliefs from the teachings of the Prophet. Historians have traced its origin centuries after the advent of Islam. The author, exploring the trends and the intellectual environment of the first centuries of Islam, tries to prove what factors influenced and contributed to the emergence of Sufism.

Keywords: mysticism, gnosis, asceticism, Islam, solitude, history.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сиддиқӣ Шамс, устои забон ва адабиёти арабии Донишгоҳи Кобул, тел.: 93777131320, email: naweedsediqi33@gmail.com

Сведения об авторе: Сиддики Шамс – преподаватель кафедры арабского языка и литературы Кабульского университета. тел.: 93777131320, email: naweedsediqi33@gmail.com

About the author: Siddiqi Shams – teacher of arabic language and literature of Kabul University, teleph.: 93777131320, email: naweedsediqi33@gmail.com

ОРОЯҲОИ АДАБӢ ДАР ШЕЪРИ ШОИРОНИ БАЛҲИ

ДАВРАИ ҒАЗНАВИЁН

Шайхзода Абдул Чаббор

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар давраи Ғазнавиён низ, ба монанди аҳди Сомониён дар Балх шоирони бузургу забардаст бархостаанд. Ин шоирон иборатанд аз: Насирии Балхӣ, Ҳаддодии Балхӣ, Шаҳриёри Балхӣ, Ҷаъфар Абдулазизи Балхӣ, Мушфикии Балхӣ, Начҷори Балхӣ, Бадоеии Балхӣ, Аҳмад ибни Манучехри Балхӣ, Парвардаи Балхӣ, Ибни Синои Балхӣ ва Унсурии Балхӣ. Ин шоирони чирадаст дар Балх зода шуда ва дар даврони Ғазнавиён зиндагӣ мекарданд. Баъзе аз онҳо дар ҳамин шаҳр ба сар бурда ва бархе дигар ба марказҳои адабии дигар, аз ҷумла доираи адабии Ғазнин, пайваста, дар қаламрави Ғазнавиён ва баъд Салҷуқиён зиндагӣ ва эҷод кардаанд. Дар миёни ин шоирон ягона шоире, ки аз ӯ то ба мо “Девон”-и ашъор боқӣ мондааст, Унсурии Балхӣ мебошад. Унсурий шоири мадеҳасаро буд, ки Султон Маҳмуди Ғазнавӣ, Султон Масъуди Ғазнавӣ ва шохони дигари давраи Ғазнавиро мадҳ кардааст. Вале шоирони дигаре, ки аз онҳо ном бурдем, шоирони бе девон буданд. Ашъори парокандаи онҳоро барои таҳқиқ аз манобеи гуногун ҷамъоварӣ кардем. Ба истиснои Ҳаддодии Балхӣ, Шаҳриёри Балхӣ ва Ҷаъфар Абдулазизи Балхӣ, ки аз ин шоирони бузургвор танҳо ашъори арабӣ ба ҷо монда буд. Шояд ашъори пароканда аз ин шоирон ҳам дар сарчашмае ношинохта маҳфуз бошад, вале, мутаассифона, то ҳол ба дастраси муҳаққиқон қарор нагирифтааст. Мутаассифона, девони ашъори Унсурий ҳам ба таври комил то ба мо нарасидааст.

Дар ин мақола баҳси мо дар шинохт ва таҳқиқи орояҳои адабии истифодашуда аз шеъри шоирони мазкур бар мабноси меъёрҳои суннатӣ ва бо таваҷҷуҳ ба мабоҳиси ғуноғи сегонаи маонӣ, баён ва бадеъ сурат мегирад. Аввал мабоҳиси марбут ба илми маонӣ, баъд баён: ташбеҳ, истиора, киноя, маҷоз ва дар навбати охир орояҳои адабии ғаннӣ бадеъ: санъатҳои бадеии маънавӣ ва санъатҳои бадеии лафзӣ баррасӣ мешаванд.

Мақулаҳои марбут ба илми маонӣ. Мабоҳиси илми маонӣ ба таври гуногун дар ҳар байт аз ашъори шоирони мавриди назар қобили таҳҳис аст. Бинобар он ки дар мисоли рубоии зерини Ибни Синои Балхӣ аксар аз аҷзҳои маонии каломро намоёнидан мумкин аст, нахуст дар асоси он ба баррасӣ мепардозем:

Дил гарчи дар ин бодия бисёр шинофт,

Як мӯй надонист, вале мӯй шинофт.

Андар дили ман ҳазор хушед битофт

В-охир ба қамоли заррае роҳ наёфт [1, 18].

Хабар. Хабар дар ин ҷумлаҳо мумкин аст, ки эҳтимолияти дурустӣ ва нодурустӣ дошта бошад. Дар мисоли байтҳои боло ҷумлаи аввал иншоя ва дар байти дуюм иншоию таманноӣ аст.

Васл ва фасл. Ҳолати байти аввал фасл аст, чунки “вов”-и атф надорад. Дар байти дуюм мисраи аввал фасл ва мисраи дувум васл аст.

Аҳволи муснад. Дар байти аввал «шинофт», «шинофт» ва байти дувум: «Заррае роҳ наёфт».

Аҳволи муснад илайҳи. Дар байти аввал «дил», «мӯй» ва дар байти дувум «дил».

Қасар ё ҳасар. Дар байти аввал максур “дил”, максур илайҳи “мӯй” аст. Байти дувум қасру ҳаср надорад.

Ин рубоӣ аз назари фароғии мақулаҳои баёну бадеъ ҳам бисёр ҷолиб аст, аз ин рӯ, дар шарҳи санъати таҷнис боз ба он муроҷиат хоҳем кард.

Байти зерини Парвардаи Балхиро аз назари мабоҳиси илми маонӣ таҷзия мекунем:

Гар баркашам ин фурушуда пой аз гил,

Ҳаргиз надихам ба ҳеч номардум дил [12, 122].

Ҷумла: Иншоии шартӣ.

Аҳволи муснад илайҳи: Ҳазф аст, ба замири шахси аввали муфрад.

Аҳволи муснад: гар баркашам.

Максур: Номардум.

Максур алайҳи: Дил.

Адоти максур: Гар, ҳеч.

Фасл ва васл: Фасл аст, чунки “вов”-и атф ба қор нарафтааст.

Дар мисоли байти зерин аз шеъри Унсурии Балхӣ низ ба мабоҳиси марбут ба илми маонӣ пардохтан мумкин аст:

Гар муҳолифи ту чони оҳанин дорад,

Кунадаш реза сари найзаи ту чу сӯхон [7, 266].

Аҷзои каломи мазкурро чунин таҷзия кардан мумкин аст:

Ҷумла: хабарӣ, аз навъи хабарии ибтидоӣ, оҳанги шартӣ дорад.

Аҳволи муснад илайҳи: ҳазф аст, ба замири савум; муснад зикр аст, ки бо феъли муфради шахси савум омадааст, яъне “дорад”.

Максур: “сари найза”, максур алайҳи “сӯхон” мебошад.

Адоти қаср: «гар».

Ғараз аз қаср: муболиға.

Васл ва феъл: феъл аст.

Аз назари фасоҳату балоғат ҳам фасеҳ ва ҳам балеғ аст; фасеҳ аз он ҷиҳат, ки ҳамаи алфоз дар талаффуз раво, хушоянд, сабук ва бидуни сакта аст, балеғ барои он ки ба таври ошкоро муболиға сурат гирифта, истифодаи дигар орояҳои адабӣ ҳам, ба мисли мурутунназир ва ташбеҳ ошкор аст.

Чунонки аз мисолҳои зикршуда пайдост, барои дарки моҳияти илми маонӣ огоҳӣ аз чандин донишҳои дигар муҳим мебошад. Ба иборати дигар, маърифати саҳеҳи мабонии илми маонӣ ба донишҳои дигар ҳам иртибот дорад. Ин масъаларо Х. Шарифов чунин тавзеҳи равшан додааст: “Бунёди илми маонӣ бар улуми мантиқ, сарф, наҳв, луғат ва баён гузошта шудааст. Ба ғайр аз ин, истиноди илми маонӣ бар илми нафс аст ва аз ин ҷиҳат ба қавоиди ақл, қувваи шуур ва ирода таъяминамояд. Вазифаи ақл дар он аст, ки алфозу маониро ба беҳтарин вазҳ ба самъи муҳотаб бирасонад. Далоили ақлӣ барои масоили илмӣ ва мубоҳисавӣ заруранд” [4, 55].

Мабоҳиси илми баён. Мабоҳиси аслии илми баён дар адабиёти форсию арабӣ ташбеҳ, истиора, киноя ва маҷоз мебошанд, ки аз ҷумлаи муҳимтарин авомили ҳаёлангезӣ дар шеър ҳастанд. Вазн ва қофия, ки назмро аз наср ҷудо мекунад, ба ҷиҳати мусикӣ калом ҳам таъсиргуздоранд. Вале “фазои отифӣ ва ҳаёлангези шоирона, ки ҳам сабаби илқои маънӣ ва ҳам моеи таҳрику таҳйиҷи хонандаву шунаванда мешавад, аз ҳаёлу суратҳои ҳаёлангези шоирона (имож) моя мегирад” [6, 85].

Суратҳои мухталифи ҳаёл ҳамон мабоҳиси ҷоронаи илми баён ҳастанд, ки ҷавҳари зотии шеър буда, пайванди миёни инсону

муҳити ӯро эҷод мекунанд. Шоир бо офаридани тасовири ҳаёлангез ба хонанда шинохти тозае аз ашёи умурро ба ӯ медиҳад.

Ташбеҳ. Ин санъати бадеӣ дар шеърӣ шоирони аҳди мавриди назар аз ҷумлаи орояҳои адабии серистифода буда, аз ҷумлаи мухтассоти сабки умумии давраи маҳсуб мешавад. Ба сурати кулӣ шоирони ҳавзаи адабии Балх аз ташбеҳ ҳамчун орояи адабии лозим дар мадҳи мамдӯх хеле зиёд истифода кардаанд. Масалан, дар ин байти мадҳияи Унсурӣ ҷаҳор ташбеҳ пайи ҳам истифода шудааст:

Феъли ӯ чарх аст, пиндорию осораи нучум,

Азми ӯ даҳр аст, пиндорию осораи замон [7, 273].

Мушаббеҳ: феъл, осор, азм, кирдор.

Мушаббеҳ биҳи: чарх, нучум, даҳр, замон.

Адоти ташбеҳ: пиндорӣ.

Ташбеҳ дар ин сурат аз навъи мурсалу муфассал аст.

Аммо дар мисоли намунаҳои дигар, ки дар идома ба онҳо пардохта мешавад, истифодаи санъати ташбеҳро дар ашъори ғайримадҳӣ ҳам шояд ҳастем.

Анвӯе, ки зайлан зикр мешаванд, дар қиёс ба дигар навъҳои ташбеҳ аз басомади бештар бархурдор ҳастанд.

Ташбеҳи малфуф. Намунаи ин навъи ташбеҳ аз шеърӣ Унсурӣ зикр мешавад:

Чӣ чиз аст он хати мушкину он лаб,

Ки дорад ранги роҳу бӯйи райҳон?

Яке монанди мушкандуда лола-ст,

Яке монандаи заҳролуда пайкон [7, 267].

Дар ин байт ду ташбеҳ истифода шудааст. Тарафи аввали ташбеҳҳо дар мисраи якум ва тарафи дуюмашон дар мисраҳои севуму ҷаҳорум омадаанд, ба ин сурат:

Мушаббеҳ: хати мушкін ва лаб.

Мушаббеҳ биҳи: мушкандуда лола ва заҳролуда пайкон.

Ваҷҳи шабеҳ: ранг ва бӯй.

Адоти ташбеҳ: монанди ва монандаи.

Ҳар ду ташбеҳ сифатҳои муфассалу мурсалу мафрукро ҳам доранд.

Аз ҳамин намунаи зикршуда пайдост, ки истифодаи санъати ташбеҳ танҳо маҳсули шеърӣ мадҳӣ нест, балки дар ашъори ғиноии тавсифӣ ҳам ин санъат мавриди зиёди қорбаст дорад.

Ташбеҳи мафрук. Дар байти зерин аз Аминеи Балхӣ се ташбеҳ пайҳам оварда шудааст, бинобар ин, аз навъи ташбеҳи мафрук аст:

*Фалак хондамаи, з-он кучо буд тобон,
Рухонаи чу моҳу камар чун ду пайкар* [12, 119].

Дар ин ҷо аҷзои ташбеҳ чунинанд:

Мушаббеҳ: дар ташбеҳи аввал маъшук аст, ки зикр нашудааст, дар дувум – рух, дар сеюм – камар.

Мушаббеҳ биҳи: 1. Фалак, 2. Моҳ, 3. Ду пайкар.

Вачҳи шабеҳ ё сабаби монандӣ: тобон, ки ба ҳар се тааллуқ дорад.

Адоти ташбеҳ: Дар аввал зикр нашудааст, дар дуи дигар лафзи “чу” адот аст.

Бинобар он ки адоти ташбеҳ дар ташбеҳи аввал зикр нашудааст, он аз навъи ташбеҳи муаккад ва аз он ҷо, ки адот дар ду ташбеҳи дигар зикр шудааст, ҳар ду аз навъи мурсал ҳастанд. Дар ҳар се маврид ба сабаби зикр шудани вачҳи шабеҳ ташбеҳҳо муфассал ҳисобида мешаванд.

Ба ҳамин минвол ташбеҳ аз ҷиҳати ҳазф ё зикри вачҳи шабеҳу адоти ташбеҳ ва ҷигунагии тарафайни ташбеҳ ба навъҳои муфассал, мучмал, мурсал, муаккад тақсим мешавад. Ба хотири парҳез аз итлоаи калом дар мавориди баъдӣ ба чунин маворид камтар ишора мешавад.

Мисоли дигар аз ин навъи ташбеҳ аз эҷодиёти Бадоеи Балхӣ:

*Чу дониш бувад бо хирад, беҳтар аст,
Ки кон дониш асту хирад гавҳар аст* [12, 120].

Дар ин байт ду ташбеҳ мавҷуд аст: донишу хирад ба кону гавҳар монанд шудаанд. Ташбеҳ аз навъи муаккаду мурсал аст.

Ташбеҳи тафзил. Истифодаи ҳуби ин навъи ташбеҳ дар байти зерини Аминеи Начҷори Балхӣ намудор аст:

*Ду ёқут хонам лабаширо, нахонам,
Ки ёқутро кай бувад таъми шаккар* [12, 119].

Дар ин ҷо мушаббеҳ – лаб, мушаббеҳ биҳи – ёқут, вачҳи шабеҳ – сурхӣ буда, адоти ташбеҳ ҳазф шудааст. Барои он аз навъи ташбеҳи тафзил аст, ки шоир мушаббеҳро бар мушаббеҳ биҳи бартарӣ додааст.

Истиора. Истиораи мусарраҳа дар ин байт аз Аминии Начҷори Балхӣ истифода шудааст:

*Бад-ӯ гуфтам, эй сарви симин, надонӣ,
Ки ранҷи сафармон аз он аст раҳбар* [12, 119].

Дар ин ҷо мустаор минҳу “сарви симин” аст.

Барои он истиораи мусарраҳа мегӯем, ки аз ду тарафи ташбеҳ яке ҳазф шудааст. Тарафи зикршавандаи ташбеҳ “мустаор минминҳу” ва он чи зикр намешавад, “мустаор лаҳу” номида мешавад [6, 97].

Дар ин байт ҳам аз сурудаҳои Парвардаи Балхӣ истиораи мусарраҳа истифода шудааст:

*Луълу дорӣ миёни ёқут андар,
Эй зиндақуни мурда ба тобут андар* [12, 122].

Мустаор лаҳу зикр нашуда, аммо мустаор минҳу луълу ва ёқут аст.

Мисоли дигар аз эҷодиёти Бадоеи Балхӣ:

*Нигорандаи гунбади кӯжпушт,
Намояндаи роҳи нарму дурушт* [12, 120].

Истиора: гунбади кӯжпушт, ки мурод аз он осмон аст.

Дар мисоли корбурди вожаҳои “наrm” ва “дурушт” санъати такрор низ иттифок афтодааст.

3. Киноя. Дар байти зерини Унсурии Балхӣ мурод аз “остини бистар” киноя аз сӯхтани ишқ аст:

*Ҳамебичӯшад зулфаш зи ишқи хеш чу ман,
Чаро бичӯшад макин бар остин бистар?* [7, 158].

Ё худ, “ханҷар будани забон” дар байти зерин аз ҳамин шоир киноя аз тез ҳарф задан аст:

*Макун ҳадиси будан пеши рӯ, ки ҳар кӣ кунад,
Агар забон шавад андар даҳони ӯ ханҷар* [7, 159].

Намунаҳои дигари истифода аз санъати киноя:

*Ба хори ғайба рабудӣ дарахташ аз ҷавшан,
Ба ламси ҷома даридӣ гиёҳаш аз хафтон* [7, 254].

Мурод аз лафзи “ғийба” пулаки ҷавшан, тикаҳои оҳане, ки дар ҷавшан ба кор мебурданд ва ба маънии тирдон ҳам омадааст. Дар ин байт “хори ғайба” – киноя аз қаҳру ғазаб, “дарахт” – киноя аз тан, ҷисм.

Зи ҷони хеш ба пархош даст шуста ҳама,

Ба размгаҳ бар кафи даст барниҳода равон [7, 255].

“Ба пархош аз чон даст шустан” киноя аз ноумед шудан аз чони худ дар рӯзи чанг ва “даст шустан” киноя аз гузаштан аз чон аст.

Кинояҳои дигаре, ки Унсурӣ дар шеъраш истифода кардааст: дароздаст – кудратнамоӣ, кӯтоҳ кардан – шикаст хӯрдан, дасти аҳриман – инсони шайтонсифат [7, 257], хомтабӣ – бетачриба будан, аз бех баркардан – аз байн бурдан [7, 258], дарахтро ҳасад омадан – ҳасодати душманон, забону чашм кашидан – қиёфа гирифтан аз ҳасодат [7, 261], миён бастан – кудратнамоӣ кардан [7, 262], суханфурӯш – шоирони мадеҳасарой [7, 264], шеро шикорӣ – ҷанговарони далер, дили рӯбоҳ – инсони тарсу, шеро марғзор – қаҳрамон [7, 283] ва ғайра.

Мабоҳиси илми бадеъ. Таҳти мафҳуми санъатҳои бадеӣ орояҳои адабие фаҳмида мешаванд, ки бо иртиботи байни калимот ва аҷзои калом аз тариқи лафз ва маънӣ боиси зебоӣ, таъкиди маънӣ ва афзоиши мусиқии калом мешаванд. Бинобар ин ба хотири донишмандони маърифати ҳунарии шеър ва дарёфти зебоиҳои он ниёз аст, то ба орояҳои адабӣ низ таваҷҷуҳ дошта бошем. Барои ин ки мафҳуми аслии орояҳои адабиёро дақиқтар бидонем, лозим аст, санъати адабиёро таъриф намоем.

Санъат дар луғат ба маънии сохтан ва дар истилоҳи адабӣ ҳар гуна аз инҳирофӣ, ки сухани одиро ба сухани ҳунари табдил намояд, санъати адабӣ меномем. Санъатҳои бадеиро ба ду навъи асосӣ тақсим карда ва ба онҳо ановини гуногун додаанд, ба мисли саноеи лафзӣ бадеъ ва саноеи маъноӣ бадеъ, саноеи лафзӣ ва саноеи маъноӣ, мусиқии савтӣ (саноеи лафзӣ) ва мусиқии маъноӣ (саноеи маъноӣ), орояҳои лафзӣ ва орояҳои маъноӣ, санъатҳои маъноӣ ва санъатҳои лафзӣ (тафаннуоти адабӣ), санъатҳои маънавий бадеъ ва санъатҳои лафзӣ бадеъ [11, 35; 10, 5, 70; 9, 19, 75; 6, 109, 132; 4, 275-276; 5, 381-382; 2, 3].

Дар миёни истилоҳоти мазкур фарқ танҳо дар зоҳири калом аст, дар асл ҳама ба як мафҳум далолат мекунад, бинобар ин, дар урфи мутолиоти адабӣ онҳоро ба таври мусовӣ истифода кардан мумкин аст. Мо бо таваҷҷуҳ ба мафҳумҳои маъмулу ба зехн наздик корбурди санъатҳои бадеиро дар шеъри шоирони мавриди назар зайлан дар ду бахш баррасӣ мекунем: 1. Санъатҳои бадеии маъноӣ; 2. Санъатҳои бадеии лафзӣ. Аммо ба

ин нукта бояд таваҷҷуҳ дошта бошем, ки баҳси мо оид ба санъатҳои бадеии шомили фанни маонӣ, яъне орояҳои адабии ташбеҳ, истиора, киноя ва маҷоз ба таври ҷудогона сурат гирифтааст. Чунки нигоранда дар ин пажӯҳиш аз равиши суннати табақабандии фунуни балоғӣ пайгирӣ кардааст.

Санъатҳои бадеии маъноӣ.

Муроот-ун-назир, ё худ санъати **таносуби калом**. Корбурди санъати муроотунназир дар ин байт аз Аминии Начҷори Балхӣ, дар мисоли Тиру Баҳрому Зухраву Моҳ ва савсану мушқу анбар хунармандона ва мантиқӣ ба назар мерасад:

*Ба мушқ андараи Тиру Баҳрому Зухра,
Ба Моҳ андараи савсану мушқу анбар* [12, 118].

Ду санъати дигар ҳам дар байти ғавқ қобили ташхис аст:

Санъати **такрор**: калимаҳои “мушқ” ва “андараш” дар ҳар ду байт, яъне ду бор зикр шудаанд.

Иҳомӣ таносуб: Зухра дар маъноӣ ғайри аслии худ бо моҳ таносуб дорад.

Мисоли дигар аз эҷодиёти Бадоеии Балхӣ:

*Ҷаҳнофарин – кирдгори сипеҳр,
Фурӯзандаи Пайкару Моҳу Меҳр* [12, 120].

Муроотунназир: сипеҳр, Пайкар, Моҳ, Меҳр.

Ҷамъ бо тақсим. Дар абёти зерини Унсурӣ Балхӣ ин санъати бадеӣ истифода шудааст:

*Ҷаҳор вақтаи пеша ҷаҳор қор буд,
Қасе надиду набинадаи аз ин ҷаҳор ҷудо:
Ба вақти қудрат – раҳму ба вақти заллат – афв,
Ба вақти танғӣ – родӣ, ба вақти аҳд – вафо* [7, 2].

Суолу ҷавоб. Унсурӣ Балхӣ қасидаи зеринро, ки ду байти аввалаш нақл мешавад, то ба охир дар асоси санъати суолу ҷавоб гуфтааст:

*Ҳар суоле, қ-аз он лаби сероб
Дӯш қардам, ҳама бидод ҷавоб.
Гуфтамаи: Ҷуз шабат нашоҷд дид,
Гуфт: Пайдо ба шаб бувад маҳтоб* [7, 7].

Ин қасида дар мадҳи Амир Наср ибни Носириддини Сабуктегин аст.

Қасидаи дигари Унсурӣ, ки дар мадҳи Яминуддавла Маҳмуди Ғазнавӣ суруда шуда ва бо байти зерин шурӯъ мешавад, то ба охир ба тариқи суолу ҷавоб аст:

*Гуфтам, матоб зулфу маро, эй писар, матоб,
Гуфто, ки баҳри тоби ту дорам чунин ба тоб* [7, 10].

Тазод ва муқобала. Дар мисоли вожаҳои “ғам”-у “шодӣ” дар ин байти Унсурӣ санъати тазод ва муқобала иттифок афтодааст:

*То ки расм омад ғаму умеду шодӣ халқро,
Ранги шодон аҳмар асту ранги ғамгин асғар аст* [7, 18].

Инчунин, миёни калимаҳои “аҳмар” ва “асғар” ҷиноси музореъ ва иштиқоқ мавҷуд аст.

Талмех. Ин санъат дар шеърӣ шоирони ҳавзаи адабии Балх басомади зиёд дорад. Масалан, дар ин байти Унсурӣ Балхӣ талмехан ба Хусраву Афросиёб ва набардҳои миёни онҳо ишора шудааст:

*Он чи андар ҷанги Сарҷоҳон ту кардӣ хусраво,
Бешак, аз Хусрав наёмад бар сари Афросиёб* [7, 14].

Манзур аз Хусрав дар ин ҷо Кайхусрав мебошад.

Инчунин, миёни калимаҳои “хусраво” ва “хусрав” ҷиноси зоид аст.

Ҳусни таълил. Дар ин байти Унсурӣ Балхӣ санъати бадеии ҳусни таълил истифода шудааст:

*Агарчи ҷуду саховат зи қадр бар фалаканд,
Фуруди сояи ангушти ўст ҷуду саҳо* [7, 2].

Шоир иллатро дар мисраи аввал баён кардааст.

Санъатҳои бадеии лафзӣ.

Тачнис. Ин санъат навъҳо дорад, аз ҷумла анвои зерин, ки дар идома ба онҳо пардохта мешавад, дар шеърӣ шоирони ҳавзаи адабии Балх шинохта мешаванд.

Ҷиноси зоиди музайял: Истифодаи вожаҳои “бишкаст”, “бишикастам” ва “дасташ”, “даст” дар ин байти Мушфиқии Балхӣ:

*Рӯзи хатар кардаму нонаи бишикастам,
Бишкаст маро дасту бурун кард зи хайрӣ* [12, 118].

Санъати тачнис дар рубоии зерин аз Ибни Синои Балхӣ дар ду маврид истифода шуда, ки ду навъ аст: 1. **Ҷиноси музореъ** – дар

мисоли вожаҳои “шитофт” (شتافت) ва “шикофт” (شکافت); 2. **Чиноси хат** – дар мисоли вожаҳои “битофт” (بتافت) ва “наёфт” (نيافت).

Дил гарчи дар ин бодия бисёр шитофт,

Як мӯй надонист, вале мӯй шикофт.

Андар дили ман ҳазор хуршед битофт

В-охир ба камоли заррае роҳ наёфт [1, 18].

Инчунин, дар ҳамин рубой санъатҳои бадеии зерин истифода шудаанд:

1. Такрор: такрори калимаҳои мӯй, мӯй.

2. Маҷоз: дил, инсон. Манзур аз “дил” ҳуди шоир ва “мӯй” инсон аст.

3. Сачъ: дар мисоли шитофт ва шикофт.

4. Истиора: хуршед. Ҷомеи истиора дар ин ҷо равшаной аст.

Чунонки маълум мешавад, дар ин шеър ҳам ороҳои лафзӣ ва ҳам маъноӣ ба сурати вофир ба қор рафтаанд ва вожаҳо дар камоли зебоӣ равшанӣ гирад. Бинобар ин, каломҳои шоир дар ниҳоятӣ фасоҳату балогат ва ибдоъ баён шудааст. Ҳадди ниҳоятӣ ибдоъ дар ашъори мавриди мутолиа қарор додамон дар ҳамин рубой ба назар расид.

Таҷниси зоид. Мисоли ин навъи таҷнис аз шеъри Манучехрии Домғонӣ:

Гуфтам, ки зи хӯрданӣ чӣ созам

Андархури хӯрди чун ту меҳмон? [12, 121].

Чиноси зоид миёни калимаҳои хур (خور) ва хӯрд (خورد) иттифок афтада, ки бо як ҳарф дар охир фарқ мекунад, аммо маънӣ мутафовит аст.

Таҷниси лоҳиқ (музореъ ва мутарраф). Миёни калимаҳои охири ҳар ду мисроъ: “гил” ва “дил” дар байти зерини Парвардаи Балхӣ чунин таҷнис ба назар мерасад:

Гар баркашам ин фурушуда пой аз гил,

Ҳаргиз надихам ба ҳеч номардум дил [12, 122].

Дар ин байти Унсурӣ ҳам чиноси зоид (дар мисоли вожаҳои “банд” ва “банде”) ва ҳам мутарраф (вожаҳои “мушт” ва “мушк”) истифода шудааст:

Ҳар сареро боз сесад банди гуногун, чунон-к

Зери ҳар банде аз ӯ як мушт мушки азфар аст [7, 1].

Такрор. Ин санъат дар шеъри шоирони давраи мавриди назар, махсусан дар қасоиди Унсурии Балхӣ, басомади нисбатан зиёд дорад. Масалан, дар ин байти шоири мазкур дар мисоли вожаҳои “об” ва “оташ” санъати такрор истифода шудааст:

*Эй ҷаҳондоре, ки гар бар обу отаи бигзарӣ,
Аз дили об отаи орӣ, аз миёни отаи об [7, 14].*

Дар ин байт санъатҳои таносуби калом, муболиға ва табдил ҳам истифода шудаанд. Дар мисраи дувум табдил ва акси зебӣ бо истифода аз ҳар ду вожаи дар боло ёдшуда сурат гирифтааст, ки мӯчиби равнақи ҳусни калом гардидааст. Чунин ашъореро, ки бо истифода аз чанд санъати бадеӣ суруда мешаванд, ибдоъ ҳам мегӯянд.

Такрор бо иваз кардани тартиби калимаҳо ба ин байти Унсурии Балхӣ таъсири мусикӣ афзудааст:

*Зи рангу бӯй ҷамедонаму надонам аз он-к
Чунин ҳаво зи сабо гаит ё сабо зи ҳаво [7, 1].*

Сачъ. Ин санъати бадеӣ ҳам анвоъ дорад, ки дар шеъри шоирони мавриди назар чунин навъҳо қобили таҳлил ҳастанд:

Сачъи мутарраф. Дар мисоли вожаҳои “хок (خاک), хок (خوак)” сачъи мутарраф ва сачъи мутавозӣ (зада, хӯрда) дар ин байти Мушфикии Балхӣ истифода шудааст:

*Хок молида ба лаб мегузарад масту маланг,
Хӯрда язододи ҷуззу зада фар хоки ҷаъал [12, 118].*

Лафзи “хок (خوак)” дар мисраи дуюм навъе аз ғизо буда, ки аз ғӯшти сурхкарда ва тухми мурғ омода мешудааст.

Дар мисраи аввал санъати киноя низ ҷой дорад: “Ба лаб хок молида гузаштан” киноя аз нолида гирифтани шармандагӣ аст.

Сачъи мутавозӣ. Калимаҳои “диҳам” ва “кунам” дар ин байти Манучехрии Домғонӣ, бинобар он ки дар вазн ва ҳарфи охир яксон ҳастанд, сачъи мутавозӣ ҳастанд:

*Дар пойи ту сар диҳам ба тухфа,
Дар пеши ту ҷон канам ба қурбон [12, 118].*

Дар ин байт таносуби калом (пой, сар, ҷон, диҳам, канам, тухфа, қурбон) ҳам хеле зебо афтадааст. Чун дар сурудани байт шоир аз ду санъати бадеӣ: як лафзӣ ва як маънавӣ истифода кардааст, ҳадди аввали ибдоъ мушоҳида мешавад.

Натиҷагирӣ:

Дар давраи Ғазнавиён дар Балхи бумӣ шоирони забардаст зиндагӣ мекарданд. Ин шоирон иборатанд аз: Насирии Балхӣ, Ҳадодии Балхӣ, Мушфикии Балхӣ, Начори Балхӣ, Бадоеъии Балхӣ, Аҳмад ибни Манучехрии Домғонӣ, Парвардаи Балхӣ, Ибни Синои Балхӣ ва Унсурии Балхӣ. Ин шоирони чирадаст ҳамагӣ дар Балх зода шудаанд, баъзеҳо дар доираҳои адабии берун аз Балх ҳам фаъолият кардаанд. Аз ҷумла, Унсурии Балхӣ шоири мадҳсарое буд, ки дар шаҳри Ғазна, дар маркази дарбори Ғазнавиён, зиндагӣ карда, Султон Маҳмуди Ғазнавӣ, Султон Масъуди Ғазнавӣ ва шоҳони дигари давраи Ғазнавиро мадҳ кардааст. Унсурӣ шоирест, ки аз вай девони шеър боқӣ мондааст, вале шоирони дигар, ки мо дар ин мақола болои ашъори эшон зебоии каломӣ шоиронаро таҳқиқ кардем, шоирони бедевор буданд. Аммо, хушбахтона, тавонистем ашъори парокандаи онҳоро ҷамъоварӣ кунем, ба истиснои Ҳадодии Балхӣ, Шаҳриёри Балхӣ ва Ҷаъфар Абдулазизи Балхӣ, ки аз ин шоирон танҳо ашъори арабӣ ба ҷо мондааст. Шояд ашъори пароканда аз ин шоирон ба ҷо монда бошад, вале, мутаассифона, ба дастрасӣ мо қарор нагирифт.

Санъатҳои бадеие, ки дар ин баррасӣ ба эътибор гирифтаем, ҳамонҳое ҳастанд, ки дар шеърҳои шоирони мавриди назар басомади ҷашмрас дошта, ҳамчун мухтассоти сабкофарин эътибор доранд. Дигар ин, ки санъатҳои баррасишуда аз ҷумлаи зеботарин ороҳҳои адабие ҳастанд, зебоии каломӣ шоиронаро таъмин кардаанд. Дар шеърҳои шоирони мавриди назар мақолаҳои марбут ба донишҳои маонӣ, баён ва бадеъ бо вижагиҳои махсус ва бо забону тарикӣ баёни хеле зебову ҳунармандона мунъакис шудаанд.

КИТОБНОМА

1. Ашъори ҳакимон ва орифон: таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2010. – 480 саҳ.
2. Зехнӣ Т. Санъати суҳан / Т. Зехнӣ. Нашри дуюм. – Душанбе: Маориф, 1997. – 304 саҳ.
3. Сатторзода А. Такмили бадеи форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ) / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2011. – 380 саҳ.
4. Шарифов Х. Балоғат ва суҳанварӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 саҳ.

5. Шарифов Х. Назмшиносӣ / Х. Шарифов, У. Тоиров. – Душанбе: Хумо, 2005. – 383 саҳ.
6. احمدنژاد، کامل. عروض، قافیه، بیان، بدیع / کامل احمدنژاد. – تهران: دارالحدیث، 1376. – 162 ص.
7. بلخی، عنصری. دیوان / عنصری بلخی: تصحیح و مقدمه دکتّر سید محمد دبیر سیاقی. – تهران: کتابخانه سنایی، 1363. – 514 ص.
8. رنجبر، احمد. بدیع / احمد رنجبر. – تهران: دیبا، 1385. – 139 ص.
9. فشارکی، محمد. بدیع / محمد فشارکی. – تهران: نیل، 1374. – 216 ص.
10. فشارکی، محمد. نقد بدیع / محمد فشارکی. – تهران: سمت، 1379. – 202 ص.
11. همایی، جلال الدین. فنون بلاغت و صناعات ادبی / جلال الدین همایی. – تهران: چاپخانه ستاره قم، 1377. – 424 ص.
12. خلیق، صالح محمد. تاریخ ادبیات بلخ از کهنترین روزگاران تا اوایل سده بیست و یکم / صالح محمد خلیق. – کابل: انجمن نویسندگان بلخ، 2008. – 669 ص.
13. معین، محمد. فرهنگ فارسی (متوسط، جلد یکم). – تهران: سپهر، 1376. – 146+1472 ص.

ОРОЯҲОИ АДАБӢ ДАР ШЕЪРИ ШОИРОНИ БАЛХИ ДАВРАИ ҒАЗНАВИЁН

Дар давраи Ғазнавиён низ, ба монанди аҳди Сомониён дар Балх шоирони бузургу забардаст бархостаанд. Ин шоирон иборатанд аз: Насири Балхӣ, Ҳаддодии Балхӣ, Шаҳриёри Балхӣ, Ҷаъфар Абдулазизи Балхӣ, Мушфиқии Балхӣ, Наҷҷори Балхӣ, Бадоеии Балхӣ, Аҳмад ибни Манучеҳрии Домгонӣ, Парвардаи Балхӣ, Ибни Синои Балхӣ ва Унсурии Балхӣ.

Дар ин мақола баҳси муаллиф дар шинохт ва таҳқиқи орояҳои адабии истифодашуда аз шеъри шоирони мазкур бар мабнои меъёрҳои суннатӣ ва бо таваҷҷуҳ ба мабоҳиси ғунуни сегонаи маонӣ, баён ва бадеъ пайғирӣ шудааст. Аввал мабоҳиси марбут ба илми маонӣ, баъд баён: ташибеҳ, истиора, киноя, маҷоз ва дар навбати охир орояҳои адабии фанни бадеъ: санъатҳои бадеии маъноӣ ва санъатҳои бадеии лафзӣ баррасӣ шудаанд. Санъатҳои бадеии дар мақола баррасишуда ҳамонҳое ҳастанд, ки дар шеъри шоирони мавриди назар басомади чаширас дошта, ҳамчун мухтассоти сабкофарин эътибор доранд. Дигар ин, ки чунин орояҳои адабӣ аз ҷумлаи зеботарин санооте ҳастанд, ки зебоии каломии шоиронаро таъмин карда, бо вижагиҳои махсус ва бо забону тариқи баёни хеле зебову ҷунармандона мунъақис шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: шеър, ҳавзаи адабии Балх, давраи Ғазнавиён, маонӣ, баён, бадеъ, орояҳои адабӣ, фасоҳат, балогат.

**ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ФИГУРЫ В ПОЭЗИИ ПОЭТОВ БАЛХА
ЭПОХИ ГАЗНЕВИДОВ**

В эпоху Газневидов, также как и в эпоху Саманидов, в Балхе жили выдающиеся поэты. К ним относятся Насири Балхи, Хаддади Балхи, Шахрияр Балхи, Джафар Абдулазиз Балхи, Мушфики Балхи, Наджари Балхи, Бадаеи Балхи, Ахмад ибн Манучехри Домгони, Парварда Балхи, Ибн Сино Балхи и Унсuri Балхи.

В предлагаемой статье внимание автора сосредоточено на определение и исследование литературных украшений, использованных в стихах упомянутых поэтов на основе традиционных критериев и с акцентом на вопросы триединого искусства: маани (содержание), изложение (баян) и художественные фигуры. В начале рассмотрены вопросы, связанные с дисциплиной маани (содержание), затем, связанные с изложением (баян): сравнение, метафора, метонимия, иносказание и в последнюю очередь-литературные украшения дисциплины бадеъ: смысловые литературные фигуры и словесные литературные фигуры. Анализируемые в статье художественные фигуры это те, которые пользуются заметной частотностью в стихах рассматриваемых поэтов и несут стилиобразующую функцию. Кроме того, эти художественные украшения относятся к ряду фигур, придающих красоту поэтическому слову и выражены особым способом, красивым языком и мастерским изложением.

Ключевые слова: стих, литературный круг Балха, эпоха Газневидов, маани, изложение, бадеъ, литературные украшения, красноречие, риторика.

**ARTISTIC FIGURES IN THE POETRY OF THE BALKH POETS OF
THE GAZNEVIDES EPOCH**

In the era of the Ghaznavids, as well as in the era of the Samanids, many outstanding poets lived in Balkh. These include Nasiri Balkhi, Haddadi Balkhi, Shahryar Balkhi, Jafar Abdulaziz Balkhi, Mushfiki Balkhi, Najari Balkhi, Badayi Balkhi, Ahmad ibn Manuchehr Balkhi, Parvarda Balkhi, Ibn Sino Balkhi and Unsuri Balkhi.

In the proposed article, the author's attention is focused on the definition and study of literary decorations used in the poems of these poets, based on traditional criteria and with an emphasis on the issues of maani art (content), presentation (button accordion) and artistic figures. At the beginning, issues related to the discipline of maani (content) are considered, then those related to the presentation (button accordion: comparison, metaphor, metonymy, allegory and, last of all, literary cures of the discipline bade: semantic literary figures and verbal literary figures. The artistic figures analyzed in the article

are those that use a noticeable frequency in the poems considered by the poets and have a style-defining function.

In addition, these artistic decorations belong to a number of figures that add beauty to the poetic word and are expressed in a special way, beautiful language and masterful presentation.

Key words: *verse, Balkh's literary circle, the Ghaznavid era, maani, presentation, bade, literary decorations, eloquence and rhetoric.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шайхзода Абдул Ҷаббор – докторанти (PhD) Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Сведения об авторе: Шайхзода Абдул Джаббор – докторант (PhD) Таджикского национального Университета.

About the author: Shaykhzoda Abdul Jabbor – doctoral student (PhD) of Tajik National University.

УДК 891.55.0921

НАХУСТИН МУҲАҚҚИҚИ РӢЗГОРУ ОСОРИ ШӢХИИ ХУҶАНДӢ

Ҳайдарова Саноат

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Яке аз масъалаҳои муҳим дар омӯзиш ва таҳқиқи рӯзгору осори шоири қарни XVIII тоҷик Мирзо Шӯҳии Хуҷандӣ баррасии илмии пешинаи омӯзиши мавзӯи мазкур ва дар ин замина муайян кардани нахустин муҳаққиқони шоир мебошад, ки маълумоти пажӯҳишгарон дар ин маврид гуногун ироа гардидааст.

Камол Ёқубӣ дар ин бора ба Усмон Каримов, ки нахустин маълумотро доир ба Шӯҳии Хуҷандӣ дар асари адабиётшиносии ўзбек Азиз Қайюмов қайд кардааст, эрод гирифта нахустин муҳаққиқи шоирро “асосгузори адабиёти советии тоҷик устод Садриддин Айнӣ” дониста менависад, ки ҳанӯз 3 августи соли 1953 дар ҳошияи девони нусхаи 2313 дар ҳаҷми 1,5 саҳифаи варақи дафтар маълумот дода буд [3]. Дар ин ҷо чанд нуктаро тавзеҳ ва тасҳеҳ кардан лозим меояд. Навиштаи устод Айнӣ на дар ҳошияи девони Шӯҳӣ, балки дар ду варақи алоҳида дар муқоваи китоб ва варақи нахустини он баъдан аз тарафи тавсифгарони ин нусха часпонида шудааст. Ҳар ду навишта

мухтасар ва ду ҷумлагӣ мебошанд, ки дар онҳо чанд нуктаи муҳими рӯзгор ва осори Шӯҳӣ зикр шудааст. “Шоири асри XVIII, аз Хучанд, сабки ашъораш – ҳиндӣ, таркиби луғавии осораш бо шеваи гуфтори мардуми Бухоро мемонад, афкори мундариҷ дар шеърҳояш сӯфиёна”, – қайд кардааст, устод Айнӣ [3].

Барҳақ, устод Айниро метавон нахустин муҳаққиқи Шӯҳии Хучандӣ донист. Мутаассифона, дар ин бора ҷуз ишораи ёдшудаи К. Ёқубӣ дигар аз муҳаққиқони шоир чизе нанавиштаанд [11; 7,249-250; 8; 5,68-79; 4,86-90; 9, 388-389; 10, 179; 1, 23-34].

Дуруст аст, ки дар бораи қайдҳои устод дар тавсифномае, дар муаррифии ин нусха муаллифони Феҳристи нусхаҳои шарқии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ишорат кардаанд [6,81].

Ёддоштҳо ва қайдҳои устод Айнӣ дар ҳошияи девони Шӯҳии Хучандӣ фаротар ва дақиқтар аз навиштаҳои Ёқубӣ ва муаллифони Феҳристи мазкур мебошад. Аз мушоҳида ва мутолиаи нусхаи шумораи 2313 махфуз дар ганҷинаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии АМИТ бармеояд, ки он бори аввал аз тарафи устод Айнӣ барои истифодабарандагон муаррифӣ гардидааст. Нахустин ёддошти устод Айнӣ дар бораи шеъри Шӯҳӣ буда, агарчи бо назардошти ҷанбаи идеологии замон навишта шудааст, боз ҳам беасос нест. Ин навиштаи устод дар ними варақи дафтари синфӣ ва аз ду ҷумла иборат мебошад: “Ҳама (ашъори девон –С.Х) диндорона ва сӯфигии тақлидкорист, яъне аз фалсафаи сӯфизм хабар надорад ва худро аҳли тасаввуф мешуморад”. Ин навиштаи устод дар рӯҳияи сиёсати замон буда, мутолиаи ашъор нишон медиҳад, ки ашъори Шӯҳӣ мисли аксари шуарои ин давраи таърихи адабиёт фарогири мавзӯҳои асосии шеъри асри XVIII, ба хусус, ишқ, ҳасби ҳол, вазъи замону мушкilotи зиндагӣ ва нобаробарӣ ва ноҳамвориҳои мавҷуд дар ҷомеа, тасвиру тавсифи табиат, манзараҳои нотақрор, тарғиби омӯхтани илму маърифат, панду андарз, масъалаҳои ваҳдати вучуд, таълиму таъаллуми асосҳои сулуки нақшбандия барои солиқон ва дигар ҷанбаҳои маърифату омӯзиш мебошад. Ҷумлаи дуюми ин ёддошт “услуби шеъраш –

ҳиндӣ, аммо дар таркиби луғавии гуфтаҳояш забони аҳли Бухорост” таърихи 3/ VIII 53 имзо” [12, в. 1], мебошад.

Дар бораи ин ёддошт бояд гуфт, ки услуби ашъори шоир агарчи ба сабки ҳиндист, вале онҳо фаҳмо, сода равону барои дарки маъноӣ шеър мушкิลӣ надорад. Дар бораи забони ашъори шоир таркиби луғавии онро “забони аҳли Бухорост” - гуфтани устод, ин ба маъноӣ аз забони зиндаи гуфтугӯӣ баҳраҳо бардоштани шоир мебошад. Ин чараён дар давраи зистани шоир хеле ривож дошт, ки тамоюли мардумӣ гирифтани адабиёти бадеӣ амри воқеӣ ва аз хасисаҳои умдаи адабиёти марҳилаи мавриди таҳқиқ мебошад.

Дар ёддошти дигари устод, ки он ҳам дар ним саҳифаи варақи дафтарӣ ва аз ду ҷумла иборат буда чунин омада аст: “Девони “Шӯҳӣ”. Муаллиф маълум нест. Аммо аз он ҷо, ки дар мадҳи Хучанд порчае алоҳида дорад ва таъриф намудани Мир Фозил ном ... порчаи маснавии худ тасвир мекунад, гуфтан мумкин аст, ки Хучандӣ аст. Таърихи тартиби девон аз ҷониби муаллиф дар варақи 150 омадааст, ки 1174”=1761 мелодӣ мебошад”. Агарчи ин навиштаҳо муаррифии девони мазкур бошанд ҳам чанд далелу назарро роҷеъ ба девон маълум менамояд. Вале ёддошти устод Айнӣ бо ин ду нимварақ тамом намешавад ва устод минбаъд дар ҳошияи девон дар чанд маврид бо ҳамон дастхатти хеш ва қалами ранги сурх, ки то охир як ранг аст, навиштаҳое дорад, ки онҳоро метавон ба чанд даста тақсим намуд: нахуст тафсиру тавзеҳи луғавии ашъори шоир, вижагиҳои забонии он, дувум муаррифӣ ва тавзеҳ дар бораи шоироне, ки Шӯҳӣ аз онҳо зимни ҷавобия навиштан ба ғазали онҳо ёд кардааст, севум баровардани моддаҳои таърихи дар қисмати “моддаҳои таърихӣ”-и девон мебошад.

Аз ёддошти устод дар ҳошияи девони Шӯҳии Хучандӣ нахуст ба ин навишта бармехӯрем, ки дар варақи 136 омадааст. Дар байти охири ғазали зер ин матлаб зикр шудааст:

Биё Шӯҳӣ, асир лутфи хубони хучандӣ шав,

Ба нодони худ бигзор турки тошкандиро [12, в.136].

Бояд гуфт, ки байти мазкурро У. Каримов [5, 69] ва дигарон истифода бурдаанд, вале ҳар ду аз нусхаи 863 [13, в. 546] истифода карданд. Дар нусхаи 2313 варақи 136 дар байти боло

устод Айни бо ҳамон қалами сурх зери калимаи “Хучандӣ” хат кашида дар ҳошия навиштаанд: “Маълум мешавад, ки Шӯҳӣ Хучандӣ аст” [12, в.136].

Устод ҷойи дигар дар ҳошия, дар баробари як ғазали ўзбекии Шӯҳӣ, дар ҷавоби ғазали Бобо Раҳими Машраб бо навиштани калимаи “ўзбекӣ” хонандаро ба забони ин ғазал огоҳ месозад [12, в.196].

Дар қисмати тавзеҳи калимаҳо ё луғавии ашъори шоир кайдҳои устод Айни бисёр ҷолиб мебошад, ки аксари муҳаққиқони осору рӯзгори шоир аз он сарфи назар кардаанд. Бо нахустин тавзеҳи бо устод Айни дар ин замина дар варақи 14а дучор меоем. Дар байти охири ин ғазали зер: “*Пайи хунаш гирифтаи теги истиғно ба каф, Шӯҳӣ / Фалакро гӯ, ки то созад муқаррар ҷои ҷангаширо*” устод ба зерӣ “муқаррар ҷои ҷангаширо” бо ҳамон қалами сурхи хеш хат кашида дар ҳошия навиштааст: “муқаррар кардани ҷойи ҷанг” таъбири Бухорост” [12, в.14а].

Аз ҳамин дастаи вожаҳои гуфторӣ дар ҷойи дигар устод ба зерӣ “гардам” дар ин байт: “*Орази ҳамчу мохро гардам / Наргиси хушнгохро гардам*” [12, в.1286] хат кашида дар ҳошия “таъбири Бухоро” навиштаанд [12, в.1286]. Ҳамин гуна аст, таъбири “обдорӣ кардаам” дар байти “*Дар замини сина тухми доғдорӣ кардаам / То зи ҷӯи дидаи тар обдорӣ кардаам*” хат кашида, дар ҳошия “таъбири Бухоро” навиштаанд [12, в.130а].

Устод танҳо бо тавзеҳи калимаҳои гуфторӣ маҳдуд нагардида ба тавзеҳи як вожа – таркиби адабии зинда дар гуфтори мардуми Бухоро пардохтааст, ки дар шеъри Шӯҳӣ дар чанд маврид истифода шудааст. Бори аввал дар варақи 23б дар байти зер: “*Аз пардаҳои чарх ҳамин мерасад ба гӯш:/ Ку Хусравони нишаста дар ин шомӣнаҳо*” ба зерӣ калимаи “шомӣна” хат кашида, дар ҳошия бо ҳамон хатту қалами сурх чунин навиштааст: “Шомӣна”- таъбири Бухорост. Чодареро ба тарзи муваққат дар пеши хайма мегузаранд, ё бар рӯи ҳавлӣ бар ҳаво барои нигоҳдорӣ аз борон мекунанд, “шомӣна” меноманд”. [12, в.236]. Ҳамин калима дар шеъри Шӯҳӣ дар ду ҷойи дигар вомахӯрад, ки мураттибони Феҳристи нусхаҳои

хаттии шарқии захираи дастхатҳои АИ ҶТ [6, 81], бо ранги бунафши сиёҳидон ба зерӣ он хат кашидаанд:

*Бузургиро олам зарур омад,
Моҳро шомӣёна даркор аст* [12, в. 536].

ва

*Шоҳи дил дар канор дорам,
Пардаи шомӣёнаи ишқам* [12, в. 129а].

Аз ин се мавриди зикршуда ба чунин натиҷа мерасем, ки калимаи “шомӣёна” бо ҳамроҳи калимаҳои “шоҳ”-у “Хусрав” дар таносуб истифода шудааст ва он чодар махсуси шоҳон будааст, ки он фикрро тавзеҳи Деҳхудо ҳам тасдиқ менамояд: “*Пуш, ки хаймаи бузурги сарпахн аст / Сақфи паҳни порчай ва ин лафз дар тақаллуми имрӯзи Ҳинд ҳаст.* (Фарҳанги Низом). Соябон ва офтобгардон. Чатри тобистонӣ ва зимистонӣ (Нозиму-л-аттибо). Саропарда (Нозиму-л-аттибо)” [2, зайли “шомӣёна”]. Тавре мебинем ин вожа маълум ва маъруф будааст ва танҳо хоси Бухоро набуда, форсигӯёни дигар манотик ҳам истифода мекардаанд.

Дастаи дигари тавзеҳоти устод Айнӣ дар хошияи девони Шӯҳӣ аз муаррифӣ ва ошно кардани хонандаи девон бо шоироне, ки шоир ба ғазалҳои онҳо ҷавоб гуфтааст, иборат мебошад. Дар varaқи 14а байти охир: “*Ҷавоби он ғазали Мазҳар аст ин, Шӯҳӣ / “Каманди гул накунад сайд булбулони туро”* дар хошия дар бораи Мазҳар маълумоти зеро бо қалами худ устод овардааст: “Маҳзар яке аз шоирони Ҳиндустон аст, ки бо унвони Мирзо Мазҳари Ҷониҷонон машҳур аст. Дар “Гулистони масаррат” шеъраш бисёр аст” [12, в. 14а]. Дар varaқи 15а дар баробари ин байт: “*Шарбати Кавсар зи ёдам рафт, Шӯҳӣ, то расид / Ҷоми лабресе ба каф аз суҳбати Мирзо маро*” дар хошия устод навиштаанд: “Мирзо – шояд Мирзо Мазҳар бошад” [12, в. 15а]. Дар varaқи баъдӣ дар баробари ин байти шоир: “*Ҷавоби он ғазал, Шӯҳӣ, ки Шавкатрост, мегӯяд: / “Ки боғи дилкушоест гайр аз ёр ошиқро”* дар хошия устод Айнӣ навиштаанд: “Шавкат – Бухороист. Вафоташ дар соли 1111 ё 1116 ҳиҷрист” [12, в. 15б].

Гузашта аз ин, устод Айнӣ дар қисмати қитъаҳои моддаи таърихии девон, ки дар varaқҳои 170а,б; 174а-176а омадаанд, дар баробари 7 таърихи манзум соли онҳоро бо рақам ёфта бо хатти

худ, бо ҳамон қалами сурх сабт кардааст, ки таърихи тартиби девон аз ду роҳ ҳам ба ҳарфҳо: “*Гуфт Шӯҳӣ бо хирад таърихи ин ғамнома чист? Дар ҷавоби ӯ хирад фармуд: “**Мирзо Шӯҳӣ**”-ст* [12, в.170а] ва бо ифодаи ададӣ: “*Бунёд шуд ин нома чу аз хомаи рангин / Фармуд: **Санат алфа миа арбаъа сабъин**”*”, ки устод дар ҳошия бо дасти хеш рақами 1174 ҳичрӣ ва 1761м. навиштаанд. Ҳамин гуна таърихҳои вафоти Абдулмуъминхон ибни Абдулфайзхон дар як байт аз таркиби Таърихи вафоти ӯ чунин буд: “**Афтода ба чоҳ Юсуфи шаҳр**” – 1162 ҳичрӣ бо дасти устод навишта шудааст [12, в.175б].

Таърихи калламанораи Муҳаммадаминбии Ҳисорӣ аз таркиби “**машҳади ахёр**”-1164х. Қатли Муҳаммадаминбии Ҳисорӣ аз таркиби “**Оҳ қазоро бубин**”- 1178х., таърихи хурӯҷ кардани куффори Хитой дар таркиби “**хароб ҷаҳон**” - 1171х. ва таърихи шаҳодати хоҷагони Қошғар, ки ба куффори Хитой ғазои бешумор карда дар ибораи “**шаҳиди ханҷар шуд**” – 1172 бо қалами устод дар ҳошия сабт шудааст [12, в.176а].

Аз ҳамаи ин ёддоштҳои устод Айнӣ маълум мегардад, ки тамоми ашъори нусхари мавриди мутолиа ва баррасӣ қарор додаанд ва қайдҳои эшон метавонад дар таҳқиқоти роҷеъ ба ашъори шоир истифода шаванд, ки мутаассифона аксари муҳаққиқони осору рӯзгори Шӯҳӣ аз он ёд накардаанд. Бешубҳа, устодро метавон нахустин муҳаққиқи девони Шӯҳии Хучандӣ шинохт.

КИТОБНОМА

1. Гулшани адаб. Чилди V. /Тартибдихандагон: А.Афсаҳзод, Л.Сулаймонова, Ҷ.Додалишоев ва диг. Намунаҳои назми тоҷик асрҳои XVIII – ибтидои асри XX. –Душанбе, Ирфон, 1980.–464 саҳ; саҳ. 23-34.
2. Деххудо Алиакбар. Луғатнома/Алиакбари Деххудо. Гунаи электронӣ. Луғатномаи Деххудо, зайли “шомӣна”.
3. Ёқубӣ Камол. “Дар кори илмӣ шитобкорӣ нашоёд!”// Камол Ёқубӣ. Рӯзномаи “Адабиёт ва санъат”, 17.10.1991.
4. Каримов Усмон. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX./Усмон Каримов. –Душанбе, Дониш, 1974, –188 саҳ., саҳ. 86-90.
5. Каримов Усмон. Мирзо Шӯҳӣ Хучандӣ /Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XVIII ва аввали асри XIX. Қисми дуюм. /Усмон Каримов. –Душанбе; Дониш, 1989, саҳ. 68-79.

6. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР, том IV/ Под редакцией и при участии академии АН Таджикской ССР профессора А.М. Мирзоева и М.И.Занда. – Душанбе: Дониш, 1970, стр. 81-82.
7. Насриддини Хучандӣ Абдулманнон. Тазкираи шуарои Хучанд./Абдулманнон Насриддини Хучандӣ. –Хучанд: Ношир, 2015, – 512 саҳ, саҳ. 249-250.
8. Насриддинов Абдуманнон. “Шайдо ва Шӯҳӣ”//Абдуманнон Насриддинов. Рӯзн. Адабиёт ва санъат 04.12.1986.
9. Неъматзода Т. Шӯҳии Хучандӣ / Т.Неъматзода. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи советии тоҷик, ҷ.3. – Д.2004, с. 388-389.
10. Неъматзода Т. Шӯҳии Хучандӣ / Т.Неъматзода. Энциклопедияи советии тоҷик. –Душанбе: Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи советии тоҷик, 1988, ҷилди 8. с.179.
11. Шодиев Эргашалӣ. Мирзо Шӯҳии Хучандӣ // Эргашалӣ Шодиев.Рӯзн.“Ҳақиқати Ленинобод”, 30 январи 1992.
12. Шӯҳии Хучандӣ. Девон. /Девони Шӯҳии Хучандӣ, шумораи 2313 маҳфуз дар захираи дастнависҳои ИШ АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон.
13. Шӯҳии Хучандӣ. Девон. /Девони Шӯҳии Хучандӣ, шумораи 863-II Маркази мероси хаттии АМИТ, вараки 546.
14. Якубов Камол. Шуҳи Ходжанди и его творчество. Камол Якубов. Диссертация на соискания учёной степени к.ф.н. –Душанбе, 1980. –206 стр.

НАХУСТИН МУҲАҚҚИҚИ РӯЗГОРУ ОСОРИ ШӯҳИИ ХУЧАНДӢ

Дар мақола суҳан аз қайду шиораҳои устод Айни дар ҳошияи яке аз нусхаҳои девони шоири асри XVIII Мирзо Шӯҳии Хучандӣ меравад. Ин шиораҳои қалами устод, ки тибқи сабти варақи ёддошти эшон дар муқова ва варақи аввали нусхаи шумораи 2313 маҳфуз дар захираи дастхатҳои Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон аз таърихи 03.08.1953 ва бо имзои “Айни” маълум аст, ҳови нахустин маълумот дар бораи ин шоири тоҷик мебошад. Маълумоти мазкур шомил хулосаву андешиҳои устод нас аз мутолиаи пурраи девон буда, фарогири шарҳи баъзе аз луготи хоси дар ашъори шоир мустаъмал ва тавзеҳи чанд номи шоире, ки зикри онҳо дар шеърҳои шоир рафтааст.

Вожаҳои калидӣ: Шӯҳии Хучандӣ, Айни, адабиёти тоҷик, дастхат, шарҳ, тавзеҳ, моддаи таърих, шеърҳои тоҷикӣ.

**ПЕРВЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА
ШУХИ ХУДЖАНДИ**

В статье рассматриваются высказывания устода Айни на полях одного из копий дивана поэта XVIII века Мирзо Шухи Худжанди. Эти записки мастера, судя по надписи на обложке и первой странице копии № 2313, хранящейся в фонде рукописей Центра письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана от 03.08.1953 г., подписаны «Айни», являются первыми сведениями об этом таджикском поэте. Эта информация включает в себя выводы и мысли устода Айни после полного прочтения дивана, а также включает объяснение некоторых специфических слов в стихах поэта и объяснение некоторых имен поэтов, которые упоминаются в стихотворении.

Ключевые слова: Шухии Худжанди, Айни, таджикская литература, рукопись, комментарий, таджикская поэзия.

**THE FIRST RESEARCHER OF THE LIFE AND WORK OF
SHUKHI KHUJANDI**

The article examines the statements of Ustad Aini on the margins of one of the copies of the diwan of the 18th century poet Mirzo Shukhi Khujandi. These notes of the master, judging by the inscription on the cover and the first page of copy No. 2313 kept in the manuscripts of the Center for Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan dated 03.08.1953, signed by "Aini", are the first information about this Tajik poet. This information includes the conclusions and thoughts of Ustad Aini after a complete reading of the Dewonian, and also includes an explanation of some specific vocabularies in the poet's poems and an explanation of some of the poet's names that are mentioned in the poem.

Key words: Shukhi Khujandi, Aini, Tajik literature, manuscript, commentary, Tajik poetry.

Маълумот дар боран муаллиф: Хайдарова Саноат, унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Гафуров, тел.: +992 92 822 77 47; E-mail: shark1997@mail.ru.

Сведения об авторе: Хайдарова Саноат, соискатель ХГУ имени академика Б. Гафурова, тел.: +992 92 822 77 47; E-mail: shark1997@mail.ru.

Information about the author: Khaidarova Sanoat, applicant for KSU named after academician B. Gafurov, tel.: +992 92 822 77 47; E-mail: shark1997@mail.ru.

ДАХЛУ ТАСАРРУФИ МАВЛОНО БАР ҚИССАҲОИ ПЕШИН

Гулихандони Маликнеъмат ва Раҳимзода Азиза

Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муқоисаи қиссаҳои “Маснавӣ” бо маъхазҳои он нишон медиҳад, ки аксаран миёни қиссаҳои “Маснавӣ” ва он чи дар маъхаз аст, навъе тафовуту дугонагӣ ба чашм меояд, ки ё сохтани зехни пӯишу халлокии Мавлоност ё баргирифта аз ривоёти роиҷ дар асри ӯст, ки дар китобу тазкираҳо зикр нашудаанд. Тасарруфоти Мавлоноро ба қиссаҳои пешин метавон чунин дастабандӣ намуд:

1. Тағйири сюжет (тарҳ, пайранг). Пайранг маҷмӯаи созмонёфтаи вақоеъ аст, ки дар робита бо иллату маълулӣ ба ҳам пайванд хӯрда ва бо улғӯи нақша (фабула - Г.М) мурааттаб шудааст [5, 64]. Тарҳ муташаккил аз мояҳоест, ки бахше муқайяд ва бахше озоданд. Вучуди мояҳои муқайяд дар шаклгирии сохтори қисса зарурист, аммо нақши мояҳои озод набошад ҳам, ҷаҳорҷӯби аслии тарҳи қисса дарҳам намешиканад [6, 360]. Ҷилвагоҳи ҳунар дар қисса, достон, ҳикоя мояҳои озод буда, онро ҷаззобу хонданӣ мегардонанд. Дар қиссаву ҳикоеъи адабиёти классикии тоҷик нақши мояҳои озод беҳад ночиз аст, зеро махсусан дар осори ирфонӣ ахлоқӣ нақши қисса ба худии худ арзиш надорад ва арзиши он танҳо дар васила қарор гирифтани барои тавзеҳи маъноест. Аммо Мавлоно аз миёни шоирони ориф шояд танҳо нафаре бошад, ки дар баробари васила қарор додани қисса барои тавзеҳи маъноии ирфонӣ, ба ҷаззобияти қисса низ аҳамият додааст ва дар қиссаҳои ӯ нақши мояҳои озод баробари нақши мояҳои муқайяд мебошад.

Истифодаи мояҳои озод, ба ибораи дигар, баёни ҷузъиёти қисса ба далели афзуда шудан ба ҳастии ривояти аслии қисса мӯҷиби печида ва беҳтар шудани муҳтавои қисса, шахсиятҳои он, ҳақиқатмонандӣ ё воқеинамоии қисса ва эҷоди равобити сабабу натиҷа шуда, дар ниҳоят ҷаззобияти қиссаҳои “Маснавӣ”-ро таъмин намудааст. Ин вижагии ривояти Мавлоно дар муқоиса бо ривояти маохизи он таҷаллии рӯшан меёбад.

Яке аз ҳикояҳои муштараке, ки Аттору Мавлоно онро баён кардаанд, ҳикояи даббоғ (дар “Маснавӣ”) ё каннос мебошад.

Маъҳази ин ҳикоят “Кимиёи саодат”-и Ғаззоли аст. Ривояте, ки Атор дар “Асрорнома” аз ин ҳикоят ба даст медиҳад, аз ривояти Ғаззоли чандон тафовуте надорад. Ривояти Атор чунин аст:

*Яке каннос берун част аз кор,
Магар раҳ дошт бар дӯкони аттор.
Чу бӯи муш аз дӯкон бурун шуд,
Ҳама каннос он ҷо сарнагун шуд.
Димоги бӯи хуш ӯро қучо буд?
Ту гуфти, гаит чон аз вай ҷудо зуд.
Бурун омад зи дӯкон марди аттор,
Гулобу уд пеш овард бисёр.
Чу рӯи аз гулобу уд тар шуд,
Басе каннос аз он беҳуштар шуд.
Яке канноси дигар чун бидидаи,
Наҷосат пеши бини оваридаи.
Мамои аз наҷосат чун хабар ёфт,
Ду чамои боз шуд, ҷоне дигар ёфт [7, 34].*

Ду нукта ривояти Аторро ғайривоқеи нишон медиҳад: беҳуш шудани каннос аз бӯе, ки аз дӯкони аттор ба димоғаш расид ва тасодуфан пайдо шудани канноси дигар. Тасодуф дар қисса ҷанбаи ҳақиқатмонандии онро суи мекунад. Ин ду нукта дар хонанда боиси ангехтани чанд савол мешаванд:

1. Магар каннос наметавонист ба зудӣ аз назди дӯкон бигзарад?
2. Чаро дигар кас неву маҳз каннос пайдо шуд?
3. Он каннос аз қучо фаҳмид, ки беҳушшуда каннос аст?
4. Чаро канноси дуҷуми беҳуш нашуд?

Ин ҳикоят дар “Маснавӣ” бо баёни ҷузъиёт нақл шуда, дар он шахсияти каннос ба даббоғ иваз мешавад. Сабаби чунин тағйирот, ба андешаи мо, хира накардани таби мухотабон бо зикри номи каннос аст. Аммо ин ҷо метавонад суоле пайдо шавад, ки чаро Мавлоно ин нуктаро дар мавридҳои дигар, махсусан дар дафтари панҷум, ба инобат намегирад ва ҳикое меустаҳқан меоварад, ки ба маротиб қабехтар аз калимаи “каннос”-анд?

Чунон ки маълум аст, “Маснавӣ” дар муддати 15 сол таълиф шудааст. Пайдост, ки дар ин муддат мухотабон, шароити эҷоди асар ва ҳолати рӯҳии муаллиф иваз мешавад.

Ивази шахсият дар ҳикояти мазкур тағйироти ягона нест. Мавлоно ба қиссаи мавриди назар чанд тағйиру иловаи дигар ворид намуда, ба саволҳои эҳтимолии хонанда нисбати ҳикояти Аттор, ки дар боло зикр кардем, ҷавоб медиҳад. Аз ҷумла, дар ривояти Мавлоно дӯкони аттор ба бозори атторон иваз мешавад. Ин тағйирот ривояти Мавлоноро ба ҳақиқат наздик мекунад. Каннос метавонист аз назди дӯкони аттор ба зудӣ бигзарад, аммо гузаштани даббоғ аз миёни бозори атторон нисбатан душвортар ва ҳам бӯйи атри бозор аз дӯкон ба маротиб зиёдтар аст. Бинобар ин иллати аз ҳуш рафтани даббоғ воқеитар менамояд.

Ҳамчунин дар ривояти “Маснавӣ” кайфияти вуқӯи ҳодиса низ тавсиф шудааст. Даббоғро аввал сар чарх мезанад ва баъдан ӯ мисли мурдор ба замин меафтад. Пас аз он ки даббоғ аз ҳуш меравад, мардуми бозор дар гирдаш ҷамъ мешаванд ва ҳар яке коре барои ба ҳуш овардани ӯ мекунад. Аммо ҳеҷ кас муваффақ намешавад.

Ҳамин тафсилоти Мавлоно, агарчи бе баёни онҳо тарҳи қисса шикаста намегардад, тасвири рӯшанеро дар зехни хонанда падида меоваранд, то он ҷо ки хонанда ба кулӣ вориди қисса мешавад ва ҳудро шоҳиди бевоситаи воқеа тасаввур менамояд. Ҳамзамон Мавлоно бо баёни ин ҷузъиёт ҳолу аҳволи мардуми даврашро нишон медиҳад.

Чун мардум наметавонанд даббоғро ба ҳуш оранд, бародари ӯро аз ин воқеа хабар медиҳанд. Бародари даббоғ, ки шахси зирак буд, сабаби беҳуш шудани даббоғро дармеёбад ва пораи пӯсти бадбӯйе дар остин мегирад. Чун ба назди бародараш мерасад, остини ҳудро ба димоғи ӯ наздик ва сари ҳудро ба сӯйи гӯши ӯ ҳам мекунад, чунон ки мардумро гумон меравад, ки бар гӯшаш афсун мегӯяд. Даббоғ ба ҳуш меояд.

Чунон ки маълум гашт, дар ривояти Мавлоно *канноси дигар* ба *бародари даббоғ*, ки аз пешаи бародараш огоҳ аст, иваз мешавад. Ва бародари даббоғ мисли канноси дигар ба сари марди беҳушшуда тасодуфӣ намеояд, балки ӯро аз ин воқеа хабар мекунанд ва чун пешаи ӯ даббоғӣ нест, дар хонанда саволи “чаро ӯ беҳуш нашуд” пайдо намешавад.

Аз муқоисаи ривояти Мавлоно бо ривояти Аттор бармеояд, ки Мавлоно бо илова намудани ҷузъиёт ба тарҳи ривояти Аттор, воқеинамоии қиссаро бештар намуда, ба риояи таносуби сабабу

натиҷа аҳамият додааст. Дар ин замина ҷаззобияти ҳикояти “Маснавӣ” бештар гардидааст.

Дар “Маснавӣ” дostonҳое вучуд доранд, ки Мавлоно илова бар баҳрагирӣ аз ривояти маъхаз маворидеро ба тарҳи дostonи худ меафзояд, монанди дostonи фақири рӯзиталаб дар аҳди Довуди набӣ [2, 252-279]. Оғози дoston баёни шабзиндадорию дуои марди фақир аст ва ҳаяҷон дар хотимаи дoston бо пайдо шудани ҷанозаи падари марди фақир зери дарахт ду баробар меафзояд. Аммо дар ривояти маъхаз, ки аз “Қисас-ул-анбиё”-и Саълабӣ ва Тафсири Абулфутӯҳи Розӣ нақл гардидааст, шурӯи ривоят аз ҳузурӣ онон назди Довуд (а) мебошад ва поёни ривоят фармони қатли марди сарватманд тавассути Довуд аст, ки ўро водор ба эътироф мекунад [7, 272].

Ғоҳ дар зехни Мавлоно дар натиҷаи тадоӣ ассотсиатсия пайранги ду қиссаи пешин ба ҳам омезиш меёбанд. Мисоли рӯшани ин омезиш аввалин ҳикояти “Маснавӣ” - “Ошиқ шудани подшоҳ ба канизакӣ ранҷур” [2, 17-22] мебошад. Маъхазӣ қисмати аввали қиссаро Бадеуззамони Фурӯзонфар “Ҷаҳормақола”-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ медонад [7, 3]. Дар ин қисмат дар бораи ошиқ шудани подшоҳ ба канизак, бемор шудани канизак, дар шиғои канизак очиз мондани табибон, аз Худо ёрӣ хостани подшоҳ, омадани ҳаким ва бо гирифтани набзи канизак муайян кардани он, ки сабаби бемории ӯ ишқ аст ва маъшуқи ӯ кист, аз Самарқанд заргарро овардан барои сикҳат ёфтани канизак нақл мешавад. То ин ҷо пайранги ривояти “Маснавӣ” бо пайранги ривояти Низомии Арӯзӣ мутобиқат дорад. Дигаргунӣ танҳо дар шахсиятҳо ва тавсифи кайфияти воқеа дида мешавад. Дар қисмати дуюм гуфта мешавад, ки ҳаким ба заргар заҳр менӯшонад ва заргар тадриҷан ҳусну зебоии худро бохта, ҷонашро аз даст медиҳад ва ба тадриҷ оташи ишқи канизак низ хомӯш мегардад. Зоҳиран, маъхазӣ ин бахш аз қисса дostonи “Ишқи Аршамидас” аз “Искандарнома”-и Низомии Ганҷавист [3, 98]. Дар натиҷаи омезиши ду қисса бо ҳамдигар қиссае комилтар ва моли худӣ Мавлоно ба вучуд омадааст.

Дар «Маснавӣ» қиссахое вучуд доранд, ки танҳо ба қасди баёни мазмун нақл мешаванд. Мавлоно, бо тавҷаҳӯ ба ин ки қисса дар зехни мухотабон ошнову малмус аст, танҳо бо ишораи

ичмолӣ ва нақли бахше аз қисса мазмуни мавриди назари худро баён мекунад. Албатта, аксари ин қиссаҳо қиссаҳои қуръонӣ ҳастанд, монанди “Достони дуъо кардани Мӯсо (а) бо забони ғайр” [2, 220], “Достони аҳли Сабо” [2, 225-226], “Достони шифобахшии дами Исо (а)” [2, 223], “Достони аҳли Зарвон” [2, 482-484] ва ғ.

Гоҳе тарҳи достони “Маснавӣ” ҳамон тарҳи маъхаз аст ва Мавлоно бо андаке тӯлу тафсил додан ба он аз тариқи шахсиятпардозӣ, гуфтугӯ, тадоиҳои озод онро баст додааст.

Шахсиятпардозӣ. Шахсият унсури муҳимми қисса мебошад. Шахсият ё қаҳрамон образест, ки бо аъмол ё гуфтори худ дostonро ба вучуд меорад. Шахсиятҳои қисса бо масолаҳои сохта мешаванд, ки ровӣ аз зиндагӣ бардошт мекунад. Ровӣ барои халқи шахсият бештар ба ҳидояти шуури нохудоӣ ва то ҳадде огоҳона аз миёни касоне, ки бо онон дар тӯли зиндагӣ ошно шудааст, интиҳоб мекунад ва бо афзудану костани чизҳои аз онҳо шахсияте месозад, ки хувияти ниҳони ӯ сояравшане аз сурату сирати он шахс дар пайванд бо аносири достонист.

Тасарруфоти Мавлоно дар шахсиятпардозии қиссаҳои пешин метавон чунин дастабандӣ намуд:

Тағйири шахсият. Дар “Маснавӣ” мавридҳои вучуд доранд, ки тағйири шахсият бо мақсади таъмини ҳақиқатмонандии асар сурат мегирад. Масалан, Мавлоно дар дафтари аввал ҳикоят мекунад, ки нафаре меҳмони Юсуф (а) мешавад. Юсуф (а) аз вай тақозои тухфа мекунад. Меҳмон меғӯяд, ки бароят ойина овардам, то ҳар боре дар вай нигарӣ, рӯи хуби хешро бубинӣ ва маро ёд кунӣ [2, 97].

Зоҳиран маъхазии ин қисса “Ҷавомеъу-л-ҳикоят”-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ буда, қаҳрамонҳои он шахсиятҳои таърихӣ-халифа Муътаз ва амири Форс Абӯалӣ Айюбанд. Дар ҳикояти “Ҷавомеъу-л-ҳикоят” Абӯалӣ Айюб ба халифа Муътаз ба муносибати ба тахт нишастанаш ойина тухфа мефиристад. Вақте ўро мепурсанд, ки чаро чунин кардӣ? Дар ҷавоб меғӯяд, ки рӯи Амирулмуъминин азим хуб аст. Хостам, чун дар ойина сурати хуби худ бубинам, аз банди худ ёд кунам [7, 132].

Чуноне ки мушоҳида мешавад, ҳарду ҳикоят дорои сюжети ҳамранг ва аносири муштарак (тухфа, ойина, хусн) мебошанд.

Аммо дар идроки хонанда ривояти Мавлоно ба ҳақиқат наздиктар аст, чунки Юсуф дар зехни ӯ тимсоли хусну зебоист.

Ин шигард дар қиссаи “Худхуд ва Сулаймон” [2, 46-47] низ ба кор гирифта шудааст. Мазмуни мухтасари қисса чунин аст: Сулаймон баъд аз он ки ба сари тахт меояд, суфрае меорояд ва тамоми мурғон он ҷо ҷамъ мешаванд. Ва ҳар як дар навбати худ назди Сулаймон ҳунару истеъдоди худро муаррифӣ мекунад. Чун навбати худхуд мерасад, меғӯяд, ки қобилияти дидани об дар зери заминро дорад. Ба ин суханони худхуд зоғ нукта мегирад, ки агар қобилияти дидани об дар зери заминро дорад, пас, чаро домро дар рӯи замин намебинад. Худхуд ҷавоб медиҳад, ки:

Ман бубинам домро андар ҳаво,

Гар напӯшад чашии ақламо қазо.

Чун қазо ояд, шавад дониш ба хоб,

Маҳ сияҳ гардад, бигирад офтоб [2, 47].

Қиссаи мазкурро бо тағйирот Муҳаммад Авфии Бухорӣ дар «Ҷавомеъу-л-хикмат», Қонеи Тӯсӣ дар “Калила ва Димна”-и манзум ва Саъдӣ дар “Бӯстон” меоваранд. Шахсиятҳои қисса дар “Ҷавомеъу-л-хикмат” худхуд ва кӯдаки домгузор, дар “Калила ва Димна” ду худхуд ва мард, дар “Бӯстон” каргас ва заған мебошанд [7, 60].

Сулаймонро шахсияти қисса қарор додани Мавлоно ҳақиқатмонандии қиссаро афзун мегардонад, чун Сулаймон бо доштани истеъдоди фаҳми забони мурғон маъруф аст, аммо дар мавриди кӯдак ва мард саволе метавонад ба миён ояд, ки “чӣ тавр тавонист, сухани мурғро фаҳм кунад?”

Офариниши шахсиятҳои нав. Дар ривоёти Мавлоно гоҳе шахсиятҳои вучуд доранд, ки дар достони маъхаз ҳузур надоранд ва ин амр нишон аз қудрати дostonпардозии Мавлоно медиҳад. Масалан, дар достони “Шаҳриву рустой” [2, 221-233] аҳли хонаводаи шаҳрӣ аз ҷумлаи шахсиятҳои ҷадида ривояти “Маснавӣ” ҳастанд, ки бо ҳузур дар ривоят вижагиҳои рафтории падар ва дурӯягии марди рустойро ба беҳтарин шакл ба намоиш мегузоранд.

Гуфтугӯ. Гуфтугӯ ба маънои муколамаву суҳбат кардан аст, ки дар шеърҳои дoston ба кор меравад. Гуфтугӯ пайранро густариш медиҳад, дарунмояро ба намоиш мегузорад, шахсиятҳоро муаррифӣ карда, амали дostonиро пеш мебарад.

Дар воқеъ, муҳимтарин омиле, ки шахсиятҳои достониро воқеъ чилва медиҳад, созгории суҳбатҳои онҳо бо вижагиҳои шахсияти онон аст.

Умдатарин таҳаввули “Маснавӣ”-и Мавлоно дар унсури достонӣ шарҳу басти гуфтугӯҳост, ки бар ҳамаи достон таъсир мегузорад ва вижагиҳои ҳар унсури достониро барҷаста месозад. Таҳаввулоти эҷодшуда дар ривоёти “Маснавӣ” ба василаи унсури гуфтугӯро метавон ба сурати зер табақабандӣ кард:

Ироаи гуфтугӯ. Дар баъзе қиссаҳои “Маснавӣ” гуфтугӯҳое матраҳ мешаванд, ки дар ривоёти маъхаз вучуд надоранд. Ин гуфтугӯҳо аз зеҳни Мавлоно сарчашма гирифта, дар ҳеҷ маъхазе дида намешаванд. Дар достонҳое чун “Вакили Садри ҷаҳон” [2, 309-337], “Масҷиди меҳмонкуш” [2, 315-326], “Хуррамии аҳли Сабо” [2, 281-291], “Назар кардани Паёмбар бар асирон” [2, 330-332], “Марди гилхор” [2, 357], “Панд додани Мӯсо (а) ба Фиръавн” [2, 242-243] ва ғайра метавон чунин гуфтугӯҳоро мушоҳида кард.

Гуфтугӯҳои тӯлонӣ ҳамроҳ бо мазомини ирфонӣ мӯҷиби ҷаззобияти достон мешавад. Дар порае аз достонҳо низ бар хилофи ривояти маъхаз ба гуфтугӯи байни шахсиятҳо нисбат ба ривоят аз забони ровӣ бештар таваҷҷуҳ шудааст.

Бахше аз гуфтугӯҳо дар “Маснавӣ” сабаби дигаргунӣ дар тарҳи достон мешаванд. Дар достони “Гурехтани Исо (а) аз аҳмақон” [2, 281] гуфтугӯи миёни соил ва Ҳазрати Исо (а) тарҳи достонро аз сардиву сукут хориҷ карда, ҳаяҷону аксуламали мухотабро нисбат ба рафтори аҳмақон таҳрик мекунад. Ё дар достони “Шахриву рустой” [2, 221-233] гуфтугӯи миёни шахсиятҳо тарҳро равшантар мекунад ва саҳнаҳои ривоят ба сурати малмус дар зеҳни мухотаб нақш мебандад.

Баст додани гуфтугӯ. Гоҳе гуфтугӯҳои “Маснавӣ” дар маъхаз ҳам вучуд дорад, аммо шарҳу басти онон дар ривояти “Маснавӣ” густардатар аст. Ин нукта аз муқоисаи басомади гуфтугӯҳо дар ҳафт қиссаи муштараки Мавлоно ва Ақтор, ки дар дафтари аввали “Маснавӣ” омадаанд, рӯшан мешавад. Натиҷаи муқоиса дар ҷадвали зерин нишон дода шудааст:

№	Унвони ҳикоят	Ривояти Мавлоно	Теъдоди абёти қисса	Теъдоди абёти гуфтугӯ	Ривояти Ақтор	Теъдоди абёти қисса	Теъдоди абёти гуфтугӯ

СУХАНШИНОСӢ, №2. 2020

1.	Устод ва шогирди аввал	(1:328-334)	7	4	Асрор-нома	8	3
2.	Халифа ва Лайлӣ	(1:410-411)	2	2	Мусибат-нома	10	7
3.	Нигаристани Азроил бар марде	(1:960-973)	11	7	Илоҳи-Нома	12	4
4.	Бозаргон ва тӯтӣ	(1:1558-1858)	48	37	Асрор-нома	28	11
5.	Пири чангӣ	(1:1923-2232)	90	39	Мусибат-нома	29	15
6.	Аъробӣ ва сабӯи оби борон	73-89 (1:2255-2877)	239	211	Мусибат-нома	35	20
7.	Он яке омад, дари ёре бизад	(1:3069-3076)	8	5	Мусибат-нома	14	7

Чадвали боло ба хубӣ нишон медиҳад, ки унсури гуфтугӯ яке аз аносири муҳим дар ривоёти “Маснавӣ” барои пардохти дostonу ғунҷондани мафумҳои мавриди назари Мавлоно дар он аст.

Гoҳe тарҳи гуфтугӯҳои орифонаи миёни шахсиятҳо ривояти содаи маъхазро мубаддал ба ривояти ирфонӣ менамояд. гуфтугӯҳо дар маҳази дostonи масҷиди меҳмонкуш ҳаяҷонангезанд, вале Мавлоно бо ироаи гуфтугӯҳои орифонаву ошиқона фазои ирфонӣ ба қисса додааст. Бештари ривоятҳои “Маснавӣ” чунинанд.

Гуфтугӯҳои тавсифӣ. Гуфтугӯҳои дostonии “Маснавӣ” гoҳe шахсиятҳоро тавсиф мекунад. Ин тавсифот ба шакли гуфтугӯ гoҳ аз забони худи шахсиятҳо нисбат ба худи онҳост, ки рафтори мусбату дурандешии онҳоро ба намоиш мегузорад, мисли дostonи “Шаҳриву рустой” [2, 221-233]. Шахсияти марди шаҳрӣ бо тавачҷух ба насиҳатҳое, ки ба фарзандонаш мекунад ва муҳолифатҳое, ки нисбат ба даъвати рустой бар забон меоварад, ба намоиш гузошта мешавад ва сустии ақидаи ӯ дар поёни дoston аз забони худаш баён мегардад. Марди шаҳрӣ, бо ин ки рустойро мешинохт ва аз рафтори ӯ огоҳ буд, худро барои фирефта шудан ба суҳанони рустой нақӯҳиш мекунад.

Дар нигоҳе шомил метавон гуфт, аксари гуфтугӯҳои дoston, илова бар ҷанбаҳои ирфониву ахлоқӣ, ба сурати

мустикаму ғайримустақим хусусиёти рафтори шахсиятхоро баён мекунад.

Ахзи аносири фаровоқеи қисса. Дигар аз тасарруфоти Мавлоно дури чустан аз мазомини фаровоқеист. Ин нукта аз муқоисаи ҳикояти муштараки Ҳаким Саной ва Мавлоно рӯшан мешавад.

Саной дар “Ҳадиқату-л-ҳақиқа” ҳикояти фил ва ҷамоати кӯронро меоварад [4, 28-29]. Мазмуни мухтасари ҳикоят чунин аст, ки дар вилояти Ғур шаҳре буд, ки мардуми он ҷумла нобино буданд. Замоне подшоҳе аз он макон гузашт ва он ҷо хайма зад. Ӯ филе бузург дошт. Мардуми шаҳро орзуи фаҳм кардани чигунагии он пайдо шуд ва чанд нафарро фиристоданд, то чигунагии филро дарёбанд. Вақте ҷамоати кӯрон назди фил расиданд, ҳар касе даст бар узве аз аъзои он месоид. Чун баргаштанд ва мардум шарҳи филро пурсиданд, касе, ки даст бар гӯш бурда буд, гуфт, мисли гилем аст ва он ки бар пойи фил бурд, гуфт, мисли амуд аст ва он ки бар хартум, гуфт мисли новдон аст. Хулоса, ҳар кас ки ҷузъе дида буд, дар занни хато уфтод.

Чунонки мушоҳида шуд, ривояти Саной унсуре дорад, ки онро ғайривоқеӣ нишон медиҳад, ин ҳам зикри шаҳрест, ки дар он тамоми мардумон нобино ҳастанд.

Мавлоно ин ҳикоятро дар дафтари сеюми “Маснавӣ” бо унвони “Ихтилоф кардан дар чигунагӣ ва шакли фил” [2, 247] меоварад. Аммо онро андаке тағйир медиҳад, то ривоят ба ҳақиқат наздик гардад. Дар ривояти Мавлоно мардум нобино нестанд, балки фил дар ҳонаи торик қарор дорад. Ин тағйирот барои хулосаи беҳтар, нисбат ба он чи дар “Ҳадиқа” ҳаст, замина гардидааст:

Дар ҳар ду ҳикоят фил рамзи воқеият ё ҳақиқат аст. Дар ривояти Саной ҷамоати кӯрон намоди инсоният аст, ки аслан қодир нест ба идроки ҳақиқати кулл бирасад.

Дар низоми андешаҳои Мавлоно ҳонаи торик намоди дунёст, ки ҳақиқатро аз инсон пинҳон мекунад ва инсон танҳо дар дунё наметавонад ба ҳақиқати кулл бирасад, аммо дар қиёмат ҳама чи падидор мешавад, ин аст, ки қиёматро “рӯз” меноманд. Вале расидан ба ҳақиқат дар дунё низ ба инсонҳо муяссар мешавад, маршрут ба он ки шамъе дар даст дошта бошанд.

*Аз назаргаҳ гуфташон шуд мухталиф,
Он яке “дол”-аш лақаб дод, ин “алиф”.*

*Дар кафи ҳар кас агар шамъе будӣ,
Ихтилоф аз гуфташон берун шудӣ [2, 247].*

Тағйири мазмун. Қиссаҳое дар “Маснавӣ” вучуд доранд, ки мазмуни онҳо бо қиссаи маъхаз куллан мутафовит аст. Тафовути чанде аз қиссаҳои “Маснавӣ”-ро бо қиссаҳои маохизи он дар мазмун метавон дар ҷадвали зерин ба мушоҳида гирифт:

№	Унвони қисса	Маъхази қисса	Мазмуни қисса дар маъхаз	Мазмуни қисса дар «Маснавӣ»
1.	Шер ва нахчирон	Калила ва Димна	Он чи ба хилат тавон кард, ...	Баррасии масъалаи ҷаҳду таваккул
2.	Он яке омад, дари ёре бизад	Мусибатнома	Баёни ишқи воқеӣ...	Баёни иттиҳоди ошиқу маъшук
3.	Афтодани шағол дар хумми ранг	Масалҳои Эзоп	Ташреҳи масъалаи қаноат	Расвоии лофзанон ва муддаиёни дурӯғин
4.	Шаҳрӣ ва рустой	«ал-Булоъ»-и Ҷоҳиз	Баёни хислати мардумон	Заъфи ахлоқи суфия
5.	Ҳоруту Морут	“Қисасу-л-анбиё”-и Саълабӣ	Баёни сеҳру соҳирӣ	Ғурури солиқ ва лағжиш дар роҳи расидан ба ҳақиқат

Хулоса, метавон гуфт, аксари қиссаҳои “Маснавӣ”, ки аз осори пешин гирифта шудаанд, таҳти тасарруфи зехни пӯёи Мавлоно қарор гирифта, бисёре аз аносири достониашон мисли пайранг, шахсият, гуфтугӯ, мазмун тағйир ёфтааст. Тағйири аносири достонии қиссаҳои пешин дар “Маснавӣ” дар бисёр маврид ҳақиқатмонандии қиссаҳои “Маснавӣ”-ро афзуда, тасвири рӯшанеро дар зехни хонанда падида меоранд. Дар натиҷа ҷанбаи таъсирбахшии қиссаҳои “Маснавӣ” қавӣ гардида, амри идрок барои хонанда осон мешавад.

КИТОБНОМА

1. Аттор Фаридуддин. Мантиқу-т-тайр ва Асрорнома / Фаридуддин Аттор. – Душанбе: Адиб, 2013. – 480 саҳ.

2. Балхӣ Мавлоно Чалолиддин Муҳаммад. Маснави маънавӣ / Мавлоно Чалолиддин Муҳаммади Балхӣ; бар асоси матни Р.Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар. – Техрон: Нашри замон, 2001. – 728 сах.
3. Ганҷавӣ Низомӣ. Куллийёт. ҷилди 4. Шарафнома / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 496 сах.
4. Ғазнавӣ Саной. Ҳадиқату-л-ҳақиқа/ Ҳаким Саной: Чопи интиқодии Мударрисии Разаӣ. – Техрон, 1372. – 546 сах.
5. Мирсодиқӣ Ҷамол. Адабиёти достонӣ / Ҷамол Мирсодиқӣ – Техрон: Интишороти Моҳур, 1380. – 423 сах.
6. Пурномдориён Тақӣ. Дар сояи офтоб (шеърӣ форсӣ ва сохтшиканӣ дар шеърӣ Мавлавӣ) / Тақӣ Пурномдориён. – Интишороти суҳан, 1370. – 415 сах.
7. Фурӯзонфар Бадеъуззамон. Аҳодис ва қисаси “Маснавӣ” (Тарҷумаи комил ва танзими мӯҷаддади Ҳусайн Довудӣ) / Бадеъуззамон Фурӯзонфар – Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1381. – 756 сах.

ДАХЛУ ТАСАРРУФИ МАВЛОНО БАР ҚИССАҲОИ ПЕШИН

Аксари қиссаҳои “Маснави маънавӣ” аз асарҳои пешин гирифта шудаанд. Дар бештари маворид ин қиссаҳо таҳти тасарруфи зеҳни пӯёи Мавлоно қарор гирифта, бисёре аз аносири достоннашон мисли пайранг, шахсият, гуфтугӯ, мазмун тағйир ёфтааст.

Дар мақола қиссаҳои “Маснавӣ” бо маохизи он чун маснавиҳои Аттор (“Мусибатнома”, “Асрорнома”, “Мантиқу-т-тайр”), “Кимийи саодат”-и Муҳаммад Ғазалӣ, “Искандарнома”-и Низомӣ, “Ҳадиқат -ул-ҳақиқа”-и Саной, “Ҷавомеъу-л-ҳикоят”-и Авфӣи Бухорӣ, “Бӯстон”-и Саъдӣ ва ғайра муқоиса шуда, нақши ин гуна тағйирот дар арзишмандии қиссаҳои “Маснавӣ” нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Мавлоно, “Маснавӣ”, пайранг, шахсият, гуфтугӯ, ҳақиқатмонандӣ, мазмун.

ВМЕШАТЕЛЬСТВО И НОВОВВЕДЕНИЕ МАВЛОНО В СУЩЕСТВУЮЩИЕ ПРИТЧИ

Почти все рассказы «Маснави» заимствованы из предыдущих произведений. Во многих случаях заимствованные рассказы под влиянием творческого воображения Мавлоно преобразуются и чаще всего в них изменяются сюжеты, персонажи, содержание и диалоги.

В статье сравниваются рассказы «Маснави» с их источниками, такими как поэмы Аттора («Мусибатнома», «Асрорнома», «Мантик-ут-тайр»), «Кимийи саодат» Муҳаммада Ғазали, «Искандарнаме»

Низами, «Хадикат-ул-хакикат» Санаи и др. На этой основе определена роль таких изменений в значимости рассказов «Маснави».

Ключевые слова: Мавлоно, «Маснави», сюжет, персонаж, диалог, правдоподобность, содержание.

CONNECTION AND LIKELIHOOD OF MEVLANA TO PREVIOUS STORIES

Almost all the «Masnavi» stories are borrowed from previous works. In many cases, borrowed stories influenced by Mevlana's creative mind during transformation like some stories as the plot, personality, dialogue, content are changed.

In the article, Masnavi's stories are compared with their sources, such as Attor's poems ("Musibatnoma", "Asrornoma", "Mantik-ut-tayr"), "Kimiyo saodat" by Muhammad Ghazali, "Iskandarnama" by Nizami, "Hadikat-ul - hakikat" by Sano'i, Jawome-ul-Hikoyot by Awfi Bukhoroyi, Buston by Sadi and other stories. The analyses is based on the data of these stories, which are compared and their the significance of Masnavi stories is defined.

Keywords: Mavloni, Masnavi, plot, personality, dialogue, dialogue, description of reality, content.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулихандони Маликнеъмат - ассистенти кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33, тел: (+992) 92 723 4791, Email: mgr_2015@mail.ru.

Сведения об авторе: Гулихандони Маликнеъмат - ассистент кафедры таджикского языка и делопроизводства Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33, Тел: + 992 92 723 4791, Email: mgr_2015@mail.ru.

About the author: – Gulikhandoni Maliknemat assistant of the department of Tajik language and records management of the Institute of Public Administration under the Prezident of the Republic of Tajikistan, 734003, Dushanbe, st. Said Nosir, 33, phone: + 992 92 723 4791, Email: mgr_2015@mail.ru.

Раҳимзода Азиза Мирзоҳомид - ассистенти кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33, тел: (+992) 93 900 65 66, Email: bakhtiyor.b@mail.ru.

Рахимзода Азиза Мирзохомид - ассистент кафедры таджикского языка и делопроизводства Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33, Тел : + 992(93) 506 65 66 . Email: bakhtiyor.b@mail.ru.

Rahimzoda Aziza Mirzohomid – assistant of the department of Tajik language and record managements of Institute of Public Administration under the Prezident of the Republic of Tajikistan, 734003, Dushanbe, st. Said Nosir, 33, phone: + 992 (93) 506 65 66 Email: bakhtiyor.b@mail.ru.

УДК:891.550

**САҲМИ А. Э. БЕРТЕЛС ДАР ТАҲКИКИ
«САФАРНОМА»-И НОСИРИ ХУСРАВ**

Бехронов Ч.

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

«Сафарнома»-и Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ яке аз ёдгориҳои беназири насри саргузаштӣ буда, инчунин намунаи нодири осори таърихӣ ва ҷуғрофи илму фарҳанги форсу тоҷик ба шумор меравад. Аз мутолиаи асар бармеояд, ки Носири Хусрав доир ба фарҳанг, таъриху ҷуғрофиёи аксари шаҳру кишварҳои Осиёи Миёна, Эрон, Арабистон ва Миср маълумоти назарии хуб дошта, ҳангоми сайру сафарҳои ҳафтсола доир ба санъати меъморию фарҳанги кишваршиносии минтақаҳои сафаркадаи худ гузориш дода, дар хусуси масоҳату мавқеи ҷуғрофии ин маконҳо иттилооти арзишманде ироа кардааст.

Асари мазкур, бо ин ки тамоми лаҳзаҳои зиндагӣ ва фаъолияти адабӣ илмӣ ва мазҳабии адибро фаро намегирад, бино ба қавли худ Носири Хусрав, зиндагиномаи ӯ мебошад. Тибқи гуфтори муаллифи асар, сафари ӯ дақиқан аз 16-уми октябри соли 1045 оғоз шуда, то 23-уми октябри соли 1052 тӯл кашидааст. Дар ин муддат, ки шоир кишварҳои зиёдеро саёҳат кардааст, рӯзу солу моҳи мусофирати худро дақиқ нишон медиҳад. Муаллиф дар ин асар тамоми он ёдгориҳои таърихӣ, шаҳрҳо ва ҷойҳои барои тамоми мусулмонон муқаддас (ҳамчунин марказҳои тамаддунҳои тоисломӣ, Мисри қадим, яҳудиву масеҳӣ ва ғ.), вохӯриҳои худро бо шахсиятҳои саршиноси таърихӣ ҳамон давр, ки дар мамолики Шарқи Наздику Миёна ва Миср зиндагӣ мекарданд, дарҷ менамояд.

Дар тӯли ҳафт соли саёҳати худ Носири Хусрав танҳо дар шаҳри Қоҳираи Миср се соли умри худро гузаронида, дар ин муддат се бор ба Маккаи мукаррама бо мақсади ҳаҷ сафар кардааст.

Тавре ки аз мулоҳизаҳои Носири Хусрав маълум мешавад, ӯ ният доштаст, ки воқеаҳои сафари Машриқро низ ба «Сафарнома»-и худ биафзояд: «...чун сафари тарафи Машриқ карда шавад, он чи мушоҳида уфтад, бо ин зам карда шавад» (5, 231). Шояд ба иллати таъкиботи мутаассибони замон ва ё камбудии вақт, ё ба сабаби дигаре, мутаассифона, шоир ба сафари Машриқ нарафтааст. Эҳтимолан адиб ба сафар рафтаву рӯйдодҳои онро дар китобаш ворид накардааст, ё ин ки навишта бошад, вале мисли аксари асарҳои ӯ, ки дар осори боқимондаи худ аз онҳо ёдоварӣ мекунад, бо сабабҳои нобасомониҳои таърих ба дасти мо нарасидаанд. Суханхое, ки дар бораи сафарҳои ӯ ба Мозандарон, Табаристон, Сиистон, Хатлон, ва Лоҳуру Мултони Ҳиндустон гуфта шудаанд, дақиқу мушаххас исбот нашудаанд.

Омӯзиш ва таҳқиқи «Сафарнома»-и Ҳаким Носири Хусрав ва аз тарафи шарқшиносон ҷустуҷӯи дастхатҳои ӯ ба охири солҳои 80-уми асри XIX рост меояд. Тибқи ишораи пажӯҳишгарон, , матни аслии аср дар соли 1881 ба даст омада, баъди нашр шудан он ба забонҳои фаронсавӣ ва англисӣ тарҷума гардидааст.

Пеш аз он ки нигоҳи А. Э. Бертелсро доир ба таърихи таҳқиқи асар бидонем ва онро мавриди баррасӣ қарор диҳем, лозим шумурдем, ки маълумоти сарчашмаҳои адабиро пайгирӣ намоем. Роҷеъ ба «Сафарнома»-и Носири Хусрав аввалин бор Муҳаммад Авфӣ ва Рашидиддини Фазлуллоҳ маълумот додаанд. Баъдан дар «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ низ ба он ишора шудааст. Вале тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ дар бораи «Сафарнома»-и Носири Хусрав ишора нашудааст.

Абдурахмони Ҷомӣ дар бораи Носири Хусрав ва «Сафарнома»-и ӯ чунин маълумот додааст: «Дар саноати шеър моҳир буд ва дар фунуни ҳикмат комил... ва ўро «Сафарнома»-ест, ки дар аксари маъмура сафар карда ва маҳовароте, ки ба афозил карда, дар он ҷо ба назм оварда» (1, 56). Вале, мутаассифона, Носири Хусрав сафарномаи манзум надоштааст.

Дар ҳавзаи адабии Бадахшон сафарномаи манзум мавҷуд аст, аммо он асари Носири Хусрав набуда, ҷанбаи илмӣ надорад.

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX аз ҷониби пажӯҳишгарони хориҷӣ таҳқиқи осори адибони форсу тоҷик оғоз гардид. Бо кӯшиши мусташироқи рус дар баробари дигар асарҳои Носири Хусрав «Сафарнома» низ мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Яке аз нусхаҳои асари мазкур то ба ҳол дар китобхонаи Шуъбаи Санкт-Петербурги Институти шарқшиносии АИ Русия таҳти рақами А 907 нигоҳдорӣ мешавад. Дар натиҷа олимони Рус: А. А. Семёнов, А. Э. Бертелс, Иванов ва дигарон ба таҳқиқи ин асар шурӯъ намуданд.

А. А. Семёнов пеш аз дигарон гузориши илмиашро дар бораи ин асар мураббаъ сохта, онро дар соли 1927 дар нашриёи «Иран» барои ҷоп омодаи кардааст. Баъдан дар соли 1933 шарқшиносии дигари рус Е. Э. Бертелс тарҷумаи «Сафарнома»-ро бо сарсухани худ омодаи ҷоп намуд.

А. Э. Бертелс аз рӯи таҳқиқоти А. Семёнов, Е. Э. Бертелс ва Эгте аз нав ба таҳқиқи «Сафарнома» даст ёфта, дар асари таҳқиқотии худ – «Носири Хусрав ва исмоилия» (соли 1848) дар бораи ин аср андешаҳоиашро баён кардааст.

Дар ин таҳқиқоти худ А. Э. Бертелс ба чанд нукта таваҷҷуҳ кардааст, ки дар дигар таҳқиқот камтар дида мешаванд. Пеш аз ҳама, ӯ ба асолати матни дар дастрас қарордоштаи «Сафарнома» шак мекунад. Аз назари ӯ, ин матн мавҷуд шояд матни аслии навиштаи Носири Хусрав набояд. Аз ҷумла ӯ навиштааст: «Бо илова, нависандаи муқаддимаи ҷопи дувуми «Сафарнома» (ҷопи Берлин) изҳори ақида мекунад, ки матн мавҷуди ин китобро наметавон ризоиятбахш донист» (161). А. Э. Бертелс матни манзуми «Сафарнома»-ро, ки хусусияти илмӣ ва таҳқиқии дақиқ надорад, қомилан рад мекунад. Баъдан дар хусуси баъзе андешаҳои, ки дар бораи ин асар вучуд доранд, андешаронӣ менамояд:

Аввалан, дар як муқаддимаи «Шоҳнома», ки Бойсунқурӣ дар бораи «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар он ёд кардааст, аз ҷумла омадааст: «Ҳақим Носири Хусрав дар «Сафарнома» овардааст, ки дар соли 438 ҳиҷрӣ хангоми сафари худ ба роҳи Тус расидам, рабате бузург нав сохта буданд. Пурсидам, ки ин рабате кӣ сохтааст? Гуфтанд: ин рабате аз ватани сиёҳи Фирдавсӣ аст, ки

Султон Маҳмуд аз барои ӯ фиристода ва чун хабари ӯ пурсидам? Гуфтанд: ӯ вафот ёфта ва вориси ӯ қабул накард...» (2, 161).

Шифер, ки пеш аз ҳама ба таҳқиқи ин асар пардохтааст, дар матни аслии «Сафарнома» чунин гузоришро надидааст, бинобар ин онро рад мекунад. Зеро аз нигоҳи ӯ, мумкин аст, ки дар таърих зикр шуда, дар асл муқаддимаи Бойсунқурӣ таҳти рақами 437 дар китобхонаи Лондон маҳфуз буда, нависандагон иштибоҳан рақами 7-ро 8 навиштаанд. Аз назари ӯ: «Бино бар матни мавҷуди «Сафарнома»-и Носир Хусрав дар 23-уми шаъбони соли соли 437 ҳиҷрӣ (6-уми март соли 1046) аз Марв ба Нишопур ҳаракат карда ва дар 11-уми шавол (22-уми апрел) бад-он ҷо расидааст» (2, 162). Дар бораи роҳи байни Марву Нишопур ҳамин қадар зикр шудааст, ки вай аз Сарахс гузашта, то Мавр сӣ фарсах ва аз он ҷо то Нишопур чихил фарсах роҳ аст. Аз Тус, ки дар сари роҳ воқеъ буда, зикр накард, ба назари ӯ матн ғайри мураттаб аст. Ичунин дар мавриди сифати шаҳри Миёфориқин низ чунин тафовут ва норасоӣ дида мешавад: «...Ва масҷиди одинае дорад, ки агар сифати он карда шавад, ба тавил анҷомад...» (2, 163). Аз нигоҳи муҳаққиқ, агар муаллифи китоб васфи муфассале аз он кардааст, зоҳиран дар ин ҷо аз асли матн афтодааст.

Тафовути дигари матни «Сафарнома»-ҳои мавриди таҳқиқ қарордоштаро А. Э. Бертелс чунин тавзеҳ медиҳад: «А. Семёнов ғайр аз ин ду мавриди осебдида, китъаи дигаре кашф мекунад, ки ба ақраби эҳтимолот аз «Сафарнома» иқибос шуда ва дар матни Шифер ва ҷопи Берлин Мавҷуд нест» (8, 163).

Номбурда доир ба ҳикояе, ки дар китоби «Ҳидоят-ул-муъминин ва толибин»-и Муҳаммад Зайнулобиддини Хуросонӣ маъруф ба Фидой зикри он омадааст, чунин ибрози ақида менамояд: «Дар матни Фидой ишораи мустақим ба маъҳази ин ҳикоят нашуда, вале зоҳиран иқибос аз мазмуни як қисмат аз «Сафарнома»-ест, ки асли он ба мо нарасидааст» (1, 163). Агарчи муаллиф як қисмати ин ҳикоятро рад мекунад, вале бахши мулоқоти Носири Хусравро бо халифаи фотимӣ, ки рӯзи Наврӯз дар Миср иттифоқ афтодааст, дуруст мешуморад. Зеро баргузориҳои Наврӯз дар замони Фотимиён дар маъҳазҳои таърихӣ низ омадааст. Чунонки Бертелс нақл мекунад: «Зоҳиран фасли кӯтоҳе, ки дар «Сифати хони султон» дар матни ҷопии «Сафарнома»

омада, қисмате аз фасли муфассали матни нахустини ин китоб дар сифати иди Наврӯз мебошад ва... нависанда шарҳи мулоқоти Носири Хусравро бо Мустансир (1029-1094, халифаи фотимӣ – Б. Қ.) аз ин фасл ҳазф кардааст» (2, 164).

Баъди ибрази ин андешаҳо Бертелс ба тавзеҳи назарияи Ҳ. Этте ва В.Иванов мепардозад: «Ҳ. Этте ақида дошт, ки рӯҳи тасаннуни «Сафарнома» ношӣ аз эҳтиёти Носири Хусрав аст, ки нахоста дар китобе, ки барои омаи мардум навишта, алоқаи худро ба мазҳаби исмоилия ошкор созад. В. Иванов назири ин ақидаро дорад ва ба назари ӯ дар «Сафарнома» ҷониби «тақия», ки равияи маъмули исмоилиён буда, риоят шудааст» (2, 164).

Ин андешарониҳоро муҳаққиқ чунин хулосабарорӣ менамояд, ки мумкин аст, ки асли нахустини ин асар муҳтавои матолиби исмоилӣ набуда, бо ин ҳама ҳақиқе, ки зикр шуд, равшан мегардад, ки матни мавҷуди «Сафарнома» пеш аз асри XVII дучори дигаргунӣ гардидааст. Ва бо эҳтимоли қавӣ ибраз медорад, ки Фидой дар ҳудуди соли 1900 нусхаи комили Сафарномаро дар даст доштааст ва бинобар ин умедвор аст, ки рӯзе матни аслии ин асар ба даст мерасад.

Бояд тазакурр дод, ки дар мавриди матни мазкури «Сафарнома»-и Носири Хусрав олимони ду ақида доранд. Суннатулло Ҷонбобоев дар муқаддимаи «Сафарнома» (чопи соли 2014) ин масъаларо чунин шарҳ медиҳад: «...дар байни муҳаққиқон дар давоми ин солҳо ибрази назароти мухталиф ба назар мерасанд. Гурӯҳе аз олимони ва мураббӣбону муҳаққиқони осори Ҳаким Носир баъди шиносӣ ва омӯзиши амиқи «Сафарнома» ба хулосае омадаанд, ки асари мазкур таҳти таҳрир ва тағйири амиқ қарор дода шудааст. Ба ин гурӯҳ муҳаққиқони эронӣ, аз қабили М. Ғанизода, шарқшиносони русу шӯравӣ, ба мисли А. А. Семёнов ва Е. Э. Бертелс ва муҳаққиқи тоҷик А.Алимардонов дохил мешаванд» (10, 9).

Пажӯҳишгари эронӣ Нодири Вазинпур ин ақидаро ҷонибдорӣ намуда, матни имрӯзаро хулосаи матни аслии медонад: «Сафарномаи мавҷуд, ки шояд хулосае аз асли китоб бошад, нахустин асари мавҷуд аз осори мансури Носири Хусрав аст» (10, 19).

Олими намоёни тоҷик А. Алимардонов дар ин маврид менависад, ки: «...таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷонибаи матни «Сафарнома» ба он далолат мекунад, ки агар аз як тараф, муаллифон ба ин асар даст зада, ба он баъзе таҳрирҳои ба

ақидаи худ мувофиқро дароварда бошанд, аз тарафи дигар, пайравони содиқи Носири Хусрав як «Сафарнома»-и дигаре (аз қабилӣ «Насабномаи Шоҳ Носир», «Саргузашти Носири Хусрав», «Рисола дар надомати рӯзи қиёмат», «Сафарномаи Машриқ» ва монанди инҳо) сохтаанд, ки он бо асари ҳақиқии ӯ ҳеч умумияте надорад» (10, 9).

Ин гурӯҳ баъди таҳлилу муқоисаи матни «Сафарнома»-и Носири Хусрав ба ҳулосае омаданд, ки матни ин асари ёддоштӣ воқеан хеле тағйир ва таҳрир шудааст. Чунонки М. Ғанизода дар муқаддимаи худ ба матни чопи ин асар «ноқис будани матнҳои париживу техронӣ (1314 ҳ.)-и асарро нишон дода, баён намудааст, ки шояд дар асрҳои минбаъда ба он дасти тасарруф дароз карда бошанд» (11, 12).

Гурӯҳи дувум бар он ақидаанд, ки матни «Сафарнома» пурра буда, матни аслии он пурра то замони мо расидааст. Аз чумла яке аз мураттабони матни «Сафарнома» Муҳаммад Дабири Сайёқӣ менависад: «...мусаххаси фозил (Э. Браун)-и чопи мазкур (чопи Берлин –Б. Ҷ.) натиҷа мегирад, ки «Сафарнома»-и мавҷуд талхис аст аз асли «Сафарнома» ва ин ҳадсро дар шарҳу васфи шаҳри Маёфорикӣ низ аз иборати «ва масҷиди одинае дорад, ки агар сифати он карда шавад, ба тавил анҷомад», ҳар чанд соҳиби китоб шарҳе ҳар чӣ тамомотар навиштааст, бори дигар такрор ва сарех кардааст» (16, 183).

Ин муҳаққиқ муътақид аст, ки ҳуди Носири Хусрав дар бисёр мавридҳо аз мавзӯи ба «дарозо кашидани китобаш» ёдрас шуда, баъзе воқеаҳо ба тафсил нақл накардааст.

Аз таҳлили баррасии ақидаҳои иброзшуда бармеояд, ки «Сафарнома»-и Ҳаким Носири Хусрав муҳимтарин санади таърихӣ ва беҳтарин намунаи насри ёддоштӣ (биографӣ)-и асри XI-и адабиёти форсу тоҷик ба шумор рафта, як давраи муайяни ҳаёт ва авзои сиёсӣ, фарҳангӣ, ҷуғрофӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба замони шоирро фаро гирифтааст. Дар ин асар дақиқан тамоми дидаву шунида ва таассуроти мулоҳизаҳои ин адиби мутафаккир оварда шудаанд.

КИТОБНОМА

1. Бертелс А. Е. Носири Хусрав ва исмоилия./ А. Е. Бертелс. –Техрон: Интишороти адаб ва фарҳанг, 1375. – 400 с.

2. Вазинпур Нодири. Сафарномаи Носири Хусрав./ Нодири Вазинпур –Техрон: 1372. –289 с.
3. Ёдномаи Носири Хусрав. Донишгоҳи Фирдавсӣ (маҷмӯи мақолаҳои конфронси илмӣ бахшида ба Носири Хусрав). –Машҳад: 1360. – 672 с.
4. Мирзозода Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик, китоби 1 қисми 2./ Холиқ Мирзозода. –Душанбе: 1987. – 487 с
5. Фозилов Д.Ф. Хусусиятҳои лексикӣ «Сафарнома»-и Носири Хусрав. / Д.Ф. Фозилов. –Душанбе: 2013. – 168 с.
6. Хансбергер Э.К. Носири Хусрав. Лаъли Бадахшон./ Э.К. Хансбергер. –М. Ладомир: 2005. – 290 с.
7. Хусрав Насир. Сафарнамэ: книга путешествий./ Насир Хусрав.// Пер. и вступит. Статья Е.Э.Бертельса. – М.–Л.: Academia, 1933. –210 с.
8. Хусрав Носир. Гулчине аз девони ашъор омодакуннада ва мукаддиманавис К.Айни./ Носири Хусрав. –Сталинабад: Нашрдавтоҷ, 1957. – 179 с.
9. Хусрав Носир. Девони ашъор / Носири Хусрав. Т.1 ва 2. –Душанбе: 2009. – 639 с.
10. Хусрав Носир. Избранное./ Носири Хусрав. –Сталинабад: Нашрдавтоҷ, 1954. – 200 с.
11. Хусрав Носир. Сафарнома, бо ҳавошӣ ва таълиқот Муҳаммад Дабири Саёқӣ./ Носири Хусрав. –Техрон: 1354. – 464 с.
12. Хусрав Носир. Сафарнома./ Носири Хусрав. –Хучанд: 2003. – 227 с.
13. Хусрав Носир. Сафарнома./ Носири Хусрав.// Мураттиб ва мукаддима аз Суннатullo Чонбобоев. –Душанбе, Бухоро: 2014. – 284 с.
14. Хусрав Носир. Сафарнома./ Носири Хусрав. –Техрон: 1375. – 400 с.
15. Хусрав Носир. Стрела времени./ Носири Хусрав. –Душанбе: 1991. –46 с.
16. Хусрав Носир. Сафарнома./ Носири Хусрав. –Душанбе: 1970. – 118 с.
17. Шарифов Худой. Ҳақими суҳанвар./ Худой Шарифов. –Душанбе: 2003. – 232 с.
18. Шарифов Худой. Розии ҷаҳон./ Худой Шарифов. –Душанбе: 2004. – 352 с.
19. Ҷомӣ Абдурахмон. Баҳористон. / Абдурахмони Ҷомӣ // Бо кӯшиши А. Афсаҳзод. –Душанбе: 1966. – 279 с.

**САҲМИ А. Э. БЕРТЕЛС ДАР ТАҲҚИҚИ «САФАРНОМА»-И
НОСИРИ ХУСРАВ**

Дар мақола масъалаҳои пажӯҳиши китоби «Сафарнома»-и Носири Хусрав, таърихи омӯзиши он ва ақидаҳои пажӯҳишгароне, дар заминаи баррасии ин асар баён кардаанд, баррасӣ шудаанд. Махсусан, саҳми

пажӯҳишгари рус А. Э. Бертелс дар таҳқиқи «Сафарнома» таъкид шуда, нуктаҳои муҳимме, ки аз ҷониби мавсуф роҷеъ ба матни «Сафарнома» ироа гардидаанд, мавриди таҳлил қарор дода шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: Носири Хусрав, Ҳаким, «Сафарнома», А. Э. Бертелс, А. Семёнов, девони ашъор.

**ВКЛАД А.Э. БЕРТЕЛЬСА В ИССЛЕДОВАНИЕ «САФАРНАМЕ»
НОСИРА ХУСРАВА**

В статье рассматриваются вопросы исследования книги Носира Хусрава – «Сафарнаме», история ее изучения и мнения исследователей, высказавших свои взгляды по этой работе. В основном уделяется особое внимание вкладу А.Э. Бертельса в изучение текста и истоков «Сафарнаме».

Ключевые слова: Насир Хусрав, Хаким, «Сафарнаме», А. Э. Бертельс, А. Семёнов, диван.

**THE CONTRIBUTION A.E. BERTELS IN THE STUDY OF NOSIR
KHUSRAV'S "SAFARNAME"**

The article examines the research issues of Nosir Khusrav's book - "Safarname", the history of its study and the opinions of researchers who expressed their views on the basis of this work. Mainly, special attention is paid to the contribution of A.E. Bertels in the study of the text and the origins of "Safarname".

Key words: Nosir Xusrav' Hakim' Safarnoma' A. Bertels' Semenov' Devan.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бехронов Чумъа - мудири кафедраи адабиёт ва санъати Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, номзади илми филология, тел.: +992 93 597 27 74, e- mail: Behronov75@mail.ru.

Сведения об авторе: Бехронов Джума – заведующий кафедрой литературы и искусства Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева, кандидат филологических наук, тел.: +992 93 597 27 74, e- mail: Behronov75@mail.ru.

Information about the author: Behronov Juma – head of Department of Literature and art of the Khorog State University by name M. Nazarshoev, candidate of philological sciences, phone: +992 93 597 27 74, e-mail: Behronov75@mail.ru.

НАҚДИ АДАБИ

Нимо Юшич

Ҳарфҳои ҳамсоя

(давом аз шумораҳои гузашта)

31

Ҳамсоя!

Аз қофия пурсидӣ. Барои ту рӯзе хоҳам гуфт. Дар назари дӯсти ту қофия як музикаи ҷудогона аз вазн барои матлаб аст. Шеъри бекофия хонаи бесакфу дар аст. Ҳамсояи ту барои ин маънӣ таърифе ҷуз ин дар қувваи тафаккур нахоҳад дошт.

Ман ҳаёл мекунам, ҳарду даст ба хато мераванд: ҳам онҳо, ки шеърро ҳичой месозанд ва ҳам иддае, ки шеърро бекофия месозанд.

Дар ҳоле, ки ҳеҷ як аз ин ду даст далеле надоранд, ҷуз ин ки меҳонанд ба пойи шохбози тавоноӣ, ки дӯсти ту бошад, парида, баъд аз солҳо, ки ӯ парвоз карда ва паҳновариҳои ин ҳаворо паридааст, коре тоза карда бошад.

Вале барои чӣ кори тоза? Агар ҷавобе барои ин суол ҷуз ин надошта бошед, ки бигӯед, завқи солими ман инро писандидааст ё ин зеботар мекунад ва озодтар мекунад ҳунарро, якин бидонед, хеле кӯр-кӯрона рафтаед.

Ман дар кӯхистон чандест бениҳоят ваҳшӣ шудаам. Фикрам дар ин хусус кор намекунад. Ҳамин қадар меғӯям: касоне, ки ҳаёл мекунанд шеъри онҳо бекофия бошад, гурӯҳе кӯхнаписандро дар баробар мебинанд ва як ҳисси лачучона, беш аз ҳисси дигар, онҳоро барангехтааст. Ба акси касоне ҳам, ки ба қофия мечаспанд ва меҳонанд ҳатман шеъри онҳо қофиядор бошад, як кам ҷуръате ва ваҳшат гиребонгири онҳост ва меҳонанд хонандаи кӯхнапарастеро, ки дар баробари худ мебинанд, аз шеъри худ розӣ бидоранд, ба ин ҷиҳат ҳамон одатро пайравӣ мекунанд.

Вале ҳеҷ як аз ин ду нест. Асоси кор сахл кардани тарзи кор ва ба ҳамон андоза зебо сохтани форм аст ба воситаи ҳолати табиӣ, ки ба форм дода мешавад ва ҳифзи он ҳолат, ки тақозо мекунад, шеър ба вазъи табиӣ деклома (баён) шавад ва ба ҳампои он, ба иборати (охирин), ба табъият (тобеият, пайравӣ)-

и он қофия ҳам равон ва табиӣ бошад. Чун ин муқаддима аст, барои он чи рӯзе ба шумо маълум хоҳам дошт, иҷолатан беш аз ин наменависам.

На он қадар худсару бидуни далел бошед ва на ин қадар тарсуву мутеи одатҳои пӯсида. Қофия сохтан хеле мушкил аст, агар завқи шумо ёрӣ накунад, зеро сохтмони қофия аз шакли ҳуруф берун рафта, асоси он устувор мешавад ба рӯйи завқи солим, ки танину ормани (гармония)-и матлабро мешиносад ва медонад бо кадом калимоти ҳамвазну ҳаммаҳраҷ чуфт кунад ва бо кадом калима, ки маҳраҷу вазни алоҳида дорад, шеърӣ худро тамом кунад. Қофиясозии дӯсти шумо аз ин роҳи дақиқ аст.

Чизе бар ин гуфтаам намеафзоям, фақат мегӯям, озод бошед. Озод сохтан қабл аз зебо сохтан. Феълан ҳеҷ қофия насозед, агар кӯҳнакор дар шеър нашудаед ва завқи шумо иҷоза намедихад, муқайяд ба қофия набошед, ин зебоиро рӯзе, ки дарк кардед, ба шеърӣ худ биафзоед.

*Юш, 16 меҳри(13)22
(9 октябри 1943)*

32

Агар қофия набошад, чӣ хоҳад буд? Ҳубоби тухолӣ. Шеърӣ беқофия мисли одами беустухон аст ва вазни безарб мисли шеърҳои қадим.

Тааҷҷуб накунед ва, албатта, нагӯед: шеърҳои қадим аст, ки қофиядор аст. Қофия он нест, ки ҳар бача битавонад ба осонӣ биоварад ва на чизест, ки бар ҳасби одат ба қарина онро бихонем. Дар ин хусус ман маъқул фикр намекунам, балки бароям маҳсус аст. Гӯё барои шумо навиштаам ва дигар лозим нест бинависам. Ҳунари шоир дар қофиясозист. Қофия занги матлаб асту моли як матлаб.

Қофия бояд матлаб ва ҷумалотро тамом кунад. Матлаби пешро бо матлаби баъд ҳамқофия накунед. Бисёр зишт аст. Дар ин сурат шумо маънии қофияро надонистаед ва бадтар аз қудам будаед. Ахиран дар “Рӯзгори нав” ҷавоне тозақор ин корро карда, мисли соирини ҷавон, ки ҳастанд ҳаёл мекунанд қофия иборат аз ин аст, ки чуфт-чуфт бисозад ё так-так, ё кадому чандто фосила бо кадом.

Саъй кунед, ки қофияҳо дар як матлаб инфисоли баъид бо ҳам пайдо бикунанд.

Ба ҳасби завқ ва пас аз кори зиёд худатон метавонед пайдо кунед, куҷо хонанда мунтазири қофия аст. Ҳар ки ин интизорро шинохт, қофияро шинохтааст. Мебинед, ки қофия овардан чи кори мушкил ва муҳтоҷ ба завкест.

Шеърҳои маро дар маҷаллаи “Муסיқӣ” далел қарор надихед. Ба шеърҳои ахири ман, ки нусхаи хаттии он дар пеши шумост, ручӯ кунед. Қофия итминонбахши онҳо хоҳад буд ва ба шумо хоҳад гуфт, чӣ чур аст. *Хурдод, 1324*

(21 май-22 юни 1945)

33

Шоир ғанӣ мешавад ва аз дасттангӣ берун меояд бо доштани масолеҳи қор. Ғайр аз масолеҳи маънавӣ, ки хилқатшудаи димоғи ўст дар он зиндагонӣ, ки ўрост, масолеҳи лафзӣ дасту боли ўро боз мекунад. Ин ҳарфро қабул бикунед. Фақат бояд ин масолеҳро аз забони “арго” (шева, лаҳча) гирифт. Чи бисёр калимот, ки дар он пайдо мекунад, аммо ба кори сабки фохир, ки моли кори олии шоир аст ва сабки мутавассит, ки кори одии ўст, намехўрад, балки масолеҳе аст, ки фақат дар сабке нозил барои таҳияи ашўр ба фаҳми поиндастҳо ба қор меравад (театр баҳусус ва дар наср бештар). Дар ин сурат бояд дар байни ҳазорон калимоти архаик, ки кўҳна шудаанд, калимоти мулоим ва маънус бо сабки худро ба даст биоваред. Ин аст, ки ба шумо тавсия мекунам, аз мутолиаи дақиқ дар ашўри қудамо ғафлат надошта бошед: дар ашўр бичўед ва як фарҳанги дамидастӣ барои худатон таҳия кунед. Мавзўро, ки дар назар доред, ба он муроҷиат кунед ва масолеҳи тозаро барои кори худатон бардоред. Муқаррар ки ин қорро ин тавр анҷом додед, кам-кам калимоти азбайнрафта зеҳнии шумо шуда, як вақт мебинед, чӣ қуввате ёфтаед барои навиштани ашўр. Зеро масолеҳ аз ҳама чур фароҳам доштаед. Аммо як чизи дигар ҳаст. Бояд маъниҳои шумо худашон дар ҷустуҷўи қолаби худ барбиёянд. Шоире, ки фикри тоза дорад, талфиқоти тоза ҳам дорад. Дар Ҳофизу Низомӣ ва баъд дар сабки ҳиндӣ ин тавонгариро ба ҳубӣ мебинед. Пас аз ин қор симболизми ашўри шумо тақозои калимоти дигар мекунад, масалан, истеъмоли сифат ба ҷои исм, боз ба сарвати шумо аз ҳайси масолеҳ афзудааст. Ҷустуҷў дар калимоти деҳотиҳо, исми чизҳо (дарахтҳо, гиёҳҳо, ҳайвонҳо) ҳар

кадом неъмате аст. Натарсед аз истеъмоли онҳо. Хаёл накунад, қавоиди мусаллами забон дар забони расмии пойтахт аст. Зӯри истеъмол ин қавоидро ба вуҷуд овардааст. Масалан, ба ҷойи “сар хӯрд” “сар гирифт” ва ба ҷойи “чизеро аз ҷо бардошт” “чизеро аз ҷо гирифт”-ро бо камоли итминон истеъмол кунед. Як тавонгари бештар он вақт барои шумо пайдо мешавад, ки худатон тасаллут пайдо карда, калимотро барои дафъаи аввал барои мафҳуми худ истеъмол мекунад. Аммо ин пас аз тайи ҳамаи мароҳил аст. Аввал бояд, ҳамон тавр ки гуфтам, дар “арго” ва “архаик” машғули тафҳҳус (ҷустуҷӯ, ковиш) бошед. Ҳар қадар ин тафҳҳус бошад, кам аст. Вақту бевақт насиҳати маро фаромӯш накунад.

*Даймоҳи 1324
(декабр-январӣ 1945)*

34

Касе, ки шеър меғӯяд, ба калимот хидмат мекунад, зеро калимотанд, ки масолеҳи кори ӯ ҳастанд. Дар ин сурат масолеҳи худро аз ҷинси маҳкамӯ бодавом ва бақорхӯр интиҳоб мекунад.

Ҳамин ки калима маъниро расонд, он калима ҳоси он маънӣ аст ва байни онҳо издивоҷе дар олами калимот пайдо мешавад. Шоир бояд инро биҷаҳмад. Байни онҳо василаи улфат бошад, на мунофиқат. Аз рӯйи ҳирад салиқаи шахси худро ба қор биандозад ва ба воситаи маънӣ ба тарафи калима биравад.

Пас, маънӣ шартӣ аслӣ аст. Бояд барои ба даст овардани он ба ҳар сӯ рафт: дар калимоти авом, дар калимоти хавос ва дар калимоте, ки асоси тавлиду таҳлилу таркиби он дар пеши ҳуди шоир аст ва он маъниҳои тоза ва муҳталиф ҳастанд.

Забони авом он қадар ғанӣ нест ва агар шоир фақат дар онҳо тафҳҳус кунад, сабқро ба дараҷаи нозил поин бурда, билтабъ маониро аз ҷинси нозил гирифтааст, ҳарчанд ки ҳунаре ҳам дар он ба қор рафта бошад. Забони авом дар ҳудуди фаҳму эҳсосоти ҳуди авом аст. Агар гоҳе калимае бо мӯшиқофӣ маъниро бирасонад ва назари онро дар забони хавос пайдо накунем, набояд фиреб хӯрд. Диққату фаҳми оӣ дар олами калимоти хавос аст, ки дар олами калимоти авом ва авбош нест.

Забони хавос ҳам дар айни ҳол маҳдуд аст ба замон ва бо замон ҷилав меравад. Он чиро, ки ҳанӯз наёфтаанд, барои он калимае нест. Аммо замоне ҳам ҳаст, ки ҳуди шоир бояд

сарриштаи калимотро ба даст бигирад, онро каш бидихад, таҳлилу таркиби тоза кунад. Шуарое, ки шахсияти фикрӣ доштаанд, шахсият дар интихоби калимотро ҳам доштаанд. Дар ашъори Ҳофизу Низомӣ диққат кунед. Ин ду нафар баҳусус аз он ашхос ҳастанд.

Забон барои шоир ҳамеша ноқис асту кӯтоҳӣ дорад ва фақир аст. Ғанои забон, расоиву камоли он ба дасти шоир аст ва бояд онро бисозад, ҳамон тавр ки ҳама чизро месозад.

Аммо забони шеър худаш аргои хосест. Касе, ки мегӯяд на ва иктифо мекунад ба он чӣ аз қадим будааст, касест, ки фикри ӯ аз олами худ таҷовуз накардааст...

Аммо вазифаи шоир болотар аз ин аст ва ӯ олами хоси худро дорад. Вақте ки шоир аз ҳар кучо баҳра мебарад, моли олами инсоният аст ва вақте ки бо калимот талфиқоти тоза мекунад, маънои худро дорад ва инро, ки даре аз он олами мусаффои маънавӣ ба тарафи ин дунёи пур аз касофат ва нузули зиндагӣ боз кунад

Ашъори Ҳофиз ва Низомӣ нисбат ба замони худ ин маъниро мерасонанд. Ашъори дигарон ҳам ҳампой бо умум аст. Ашъори ин ду таҷовуз аз умум аст ба воситаи фикр ва билтабъ ба воситаи калимот. Агар гуфта шавад: шеърхое ҳастанд, ки дар сабки фоҳири онҳо шукӯҳи маънои баланде дида мешавад, вале калимоти тоза ва талфиқоти тоза надоранд, далел бар ин нест, ки калимот ва талфиқоти тоза барои маъноии тоза набудаанд.

Дар ашъори хориҷӣ Стефан Малларме яке аз онҳост. Барои табайини маънии ҷадид ва талфиқи сарфӣ ва наҳвӣ ба ҳам хӯрдааст. Дар воқеъ сарфу наҳвро забон такмил мекунад ва шоир устои забон аст, пеш аз ҳама чиз ва баъд аз ҳама чиз. Ин шаън ва мақомро табиат ба ӯ додааст. Калимоти мардум бо мардум сохта мешавад ва барои нишон додани табиати вучуд шоир бояд калимоти худро дошта бошад ва он чиро, ки намеебад, интиҳоб кунад аз миёни он чӣ маънус аст ё нест.

35

Аз калимоти авом – “арго” пурсидед? Пеш аз ин гӯё навиштаам. Ин кор ҷо дорад, азизи ман. Ман хулоса мекунам: агар вақоеъи достони шумо дар саҳнаи зиндагонии табақаи мутавассит мегузарад, ҳатман бояд муҳовароти авом дар кор бошад. Аммо дар шеър, ҳангоме ки мавзӯи шеъри шумо ба ҳадди

нозил поин омада ва барои авом навиштаед, мешавад... Зеро шеър ба ҳасби мавзӯъ, паст ё баланд, сабки калимоташ иваз мешавад. Агар дар мавзӯҳои бисёр чиддӣ ва хавосписанд омиёна бинависед, бисёр лус (нохушоянд) аст.

Бо калимоти авом шумо худатонро дар ин мавқеъ ҷузви авом қарор додаед, зеро аз дарки ин нукта ғофил будаед.

Беш аз ин намедонам ва дар хусуси шеъри худам ман камтар ба ин кор муҳтоҷ шудаам.

36

Ҳамфикри азизам!

Аз калимоти бозорӣ навишта будед. Пеш аз инҳо барои шумо шарҳи муфассал роҷеъ ба ин мавзӯ навишта будам. Гумон намебарам, чизе ногуфта монда бошад, ҷуз ин ки дар кучо бояд онҳоро ба кор бурд. Агар ба номаи пеш нигоҳ кунед, тақрибан инро меёбед. Жанрҳоро намешавад бо ин ҳавас ҳароб кард ва сохтмонҳои классик бояд бо ҳамон зебоии худ бошанд. Сохтмонҳои классик абадан тоби ин дасткориро надоранд ва дар воқеъ мисли шишаи нозук мешикананд. Пас, мо бояд дар тарзи кори худ, ки бо форму баёну шевае хос шурӯъ мешавад, барои ҳар чиз нукотеро дар назар бигирем. Ҳунари ин аст, ки чӣ гуна зебову хушоянд ба кор бубарем, на ин ки танҳо ба кор барем. Барои ин кор, ҳангоме ки шеърро барои авом ва хавос табақабандӣ мекунем, дармеёбем, кадом калимот ба кори шеърҳои вазинтар (вазндор, мавзун) меҳӯранд ва кадом ба кори шеърҳое, ки аз ҳайси маънӣ оливу шоирона, чандон вазне надоранд.

Дар театр, дар нувел (новелла), дар шеър, дар ҳар кадому ҳеҷ кадом калимоти бозорӣ нишаст мекунанд ва зебову ҷойгир мешаванд ва ба акс. Умда ин аст, ки барои кадом табақа ва бо кадом забон навишта шудааст. Калимоти хеле бозорӣ ва аргоник барои шеваи бозорӣ ва аргоник аст.

Бо забони ҳар кас, ки ҳарф мезанед, калимоти хоси забони ӯро ба осонӣ истеъмом кунед. Ҳеҷ ваҳшат надошта бошед аз “вул задан” (чун кирм ё мӯрча ҳаракат кардан) ё “лулу” (ҳайкали ваҳшатнок, ки бачаҳоро метарсонанд), аввалӣ, масалан, барои шеър ба забони омиёна ва дуввумӣ барои шеър ва театр барои бачаҳо комилан муносиб ва бачо ҳастанд.

Яқинан ин кор заҳмату хунари устодонаро кам мекунад, яъне лозим нест, ин қадар устод бошад, ки чӣ гуна ба кор баред. Калима ҳудаш дар ҷойи ҳудаш уфтода, маконати хоси ҳудро ба даст овардааст. Ман роҳро пеши пой шумо мегузорам, ки чӣ гуна забон зебову хушоянд мешавад. Роҳи хуб ба кор бурдан ҳамин аст ва зиёд бар ин наменависам.

37

Меғӯй, калимоти шеърӣ ҳудро пайдо кардаам, маълум мешавад, ки дар иваз фикри ҳудро гум кардаӣ. Ман намефаҳмам, бидуни “фикр” чӣ гуна онро хоҳӣ ёфт?

Собиқан барои шумо навишта будам, ҳар кас ба андозаи “фикри” худ “калима” дорад ва дар пайи калима мегардад.

“Фикр” мезояд, аммо “калима” зоида намешавад, магар бо фикр. Шуарое, ки фикре надоранд, талфиқоти тоза ҳам надоранд. Аммо онҳое, ки Низомӣ ва Ҳофизанд, баръакс. Хайём ҳам маҷбур шудааст нисбат ба худ киноёте ёфта, кӯзаву кӯзагар бисозад, вале ин хеле сода аст.

*18-уми хурдоди 1323
(10-уми июни 1944)*

38

Чаро ҳамсоии шумо ҷуръати шикастани занҷирро намекунад? Барои ин ки ҳадафи ӯ дар ин аст. Ин занҷирро мардум дӯст доранд.

Шумо, ки ҳадафи дур доред, бо ӯ худатонро насанҷед. Аз ин санҷиш ҳеҷ чиз ба даст намеояд.

Фақат як чиз ҳаст. Касе, ки қадимро хуб бифаҳмад, ҷадидро ҳатман мефаҳмад ё мутамоил аст, ки бифаҳмад.

Агар ашъори ман ё шуморо ҳамсои дӯст надорад, барои ин аст, ки асосан фаҳми шеъре надорад. Чи басо, ки ҳамин фаҳми зоеъ ва фосид ҳадафи наздикро ба ашхос медиҳад. Аммо шумо мехоҳед чӣ кунед, бидиҳед ё надидед? Ва боз меғӯям, чӣ фоида аз ин санҷиш, магар ба шумо гуфтаанд, чанд қарн умр ё ҳисоб кардаед, он чи вақт ҳатман сарфи фаҳмондани мардум мешавад, дар масрафи худ кам будааст.

*Хурдоди 1324.
(май-июни 1945)*

39

Аз тарҷумаҳои манзуми ин давра ҳарф мезанед. Ман мутмаин ҳастам, шахси шумо, ки завқу шавқи кофӣ доред, ба ин кори ношостаи шабеҳ ба кори дигарон даст наметанед. Аммо агар меҳоҳед, ман тарҷеро дар он хусус ба шумо медиҳам:

Сифоти назми классикро дар назар бигиред аз ҳайси калимот, тарзи талфиқи иборот, тарзи баён ва майли муфрат ба эҷоз, ки дар он ҳаст.

Забони мо бо он забон тафовут надорад, умда чигунагии кор бо масолах аст ва калимот, ки шохиси забон аст, дар ин миён восита аст. Бояд дар ин восита санҷид, пас аз он давраҳои мутафовитро таҳхис дод, ки, масалан, дар давраи романтикҳо сифоти назми романтик ва мо баъди он чӣ будааст.

Бо ин тамҳид муқаддимаи кофӣ барои мабҳаси шумо ба даст меояд ва бо он метавонед нобачоии мавзӯҳои романтикро, ки ба ин бачаҳои хому дастнабакор бе таҳассусу мутолиа вориди он мешаванд, собит кунед.

Ман хеле афсӯс меҳӯрам аз тарҷумаҳои назми Пушкин, масалан. Ҳар чи ба забони мо даромадааст, фосиду ноқису лусу хуноку зананда аст. Чун бо забону калимоту тарзи кори худ сохта нашудааст ва мавзӯро аз асар андохтааст. Барои одами бозавқу таҳассускарда тарҷумаи он ашъор бо ин вазъ як ҷинойти адабӣ аст.

Ҳосил ин аст, ки бояд ҳар маъниро ба либоси худ дод. Вақте ки маънӣ иваз шуд, калима, тарзи иборат ва форму ҳама ҷиз иваз мешавад. Ба иборати (охирин), тариқи матлуб ин аст ва рӯзе ин сарзамин ба он мерасад.

Ва боз афсӯс меҳӯрам ба ин вазъ. Албатта, шумо ба нукоти лозими кор бо ҳамин чанд ишора мултафит шудаед.

Меҳрмоҳи 1328

(23 сентябрия-22октябрия 1949)

40

Азизи ман!

Мепурсед, оё шеъри ман ба дарди мусиқӣ меҳӯрад ё на?

Хеле дер ин суолро кардед, зеро шумо чанд қитъа то кунун ба сабки ман сохтаед. Ман инро мултафит шуда будам, дар тарзи ашъори шумо ва хондани шумо, махсусан вақте ки дар пеши ман менишинед ва шеърҳои худатонро барои ман меҳонед, хеле

эхтиёт кунед аз ин кор, ки шеърхоятонро бо оҳанг бихонед. Расм аст, ки шуаро бо замзамае пеши худ шеър месозанд, баъд ба ҳампои навозанда ва хонанда онро мехонанд, аммо он шеъри Нимо Юшич нест ва на он шеъре, ки ба сабки ӯ сохта шуда бошад. Агар шеъри шумо ба кори овозхонҳо хӯрад, бидонед, нуксе дар шеъри шумо ҳаст ва аз роҳе, ки ман дар пеш дорам, дуред, зеро тамоми кӯшиши ман ин аст, ки ҳолати табиӣ насрро дар шеър эҷод кунам. Дар ин сурат шеър аз инкиёд бо мусикии муқайяди мо раҳо мешавад. Шеър ҷаҳонест, саво (чудо) ва мусиқӣ саво. Дар як ҷо, ки ба ҳам мерасанд, метавон барои шеър оҳанг сохт, аммо шеър оҳанг нест. Дар ниҳоди шеър мусиқае ҳаст, ки мусикии табиӣ. Ҳангоми замзама дар пеши худатон, ки доред шеъре месароед, бардошти ҳеҷ гуна оҳанге накунад. Борҳо бояд ба шумо бигӯям: зинҳор! Зинҳор! Албатта, оҳанги шеъри шумо бояд табиӣ ва мунтабиқ бо декломасиён бошад, табиӣ, мисли ин ки ҳарф мезанед ё хитобаеро ба ҳоли табиӣ мехонед. Шеъри шумо ҳастист, ки бо ҳастӣ иртиботи қавӣ дорад. Агар шумо ба оҳанги мусиқӣ худатон замзама мекунед ва шеър месозед, ҳатман бидонед, шеъри шумо аз ҳолати табиӣ ба дур рафта ва шакли баъзе ашъори классикро ёфтааст.

Албатта, онҳо ҳам дар “жанри” худ зебо ҳастанд, аммо мо аз зебоии дигар суҳбат мекунем. Гумон намекунам, муҳтоҷ ба ҳарфи зиёде бошад, аммо мегӯям, агар ба ҳоли табиӣ замзама дошта бошед, ҳатман шеъри шумо табиӣ мешавад, чун дар ин ҳол бо эҳсосоти ҳолати инсон бардошт мешавад...

Асос дар ин аст, ки шеъри шумурда ва ба ҳоли табиӣ, мисли наср, таниндор хонда шавад. Боқиро худатон хоҳед донист, зеро аз суҳбатҳои ман дарёфтаед.

27 исфанди 1322

(17 марти 1943)

**Таҳияи Абдурахмони Абдуманнон
ва Олим Бухориев**

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шӯбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи латинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;

- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страницы.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Кулиёт. Ч. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue Rudaki, 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 2.
2020**

Established in
2010 published
quarterly

Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan.

Chief Editor
Askar Hakim
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov Abdurahmon,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan, office 11,
Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025.
Phone.: (+992 372) 27-11-70; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015
year, № 0095. and the third edition is
from 7 September 2017 year, № 023/
мч- 97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the AS RT)
B. Sharifzoda (Director of the ILLAR NAST)
N. Salimi (Academician of the AS RT)
M. Mulloahmad (Corres. mem of the AS RT)
Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the AS RT)
Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the AS RT)
Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the AS RT)
S. Rahmatullozoda (corres. mem. of the AS RT)
Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)
Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)
Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)
P. Jamshed (d.ph.s., professor)
T. Mardon (d.ph.s.)
Sufizoda Shodimuhammad (d.ph.s.)
Hoshimova Khursheda (c.ph.s.)
Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)
Muhammadiyev Shamsiddin (c.ph.s.)
Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)
Alamshoev Shervonsho (c.ph.s.)

International editorial colleague: Francis Richard
(France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh
(India), Orifi Navshohi (Pakistan), Mujibi
Mehrdod (Afghanistan), Alexander Heyser
(Germany), Jafar Muhammad (Uzbekistan), Sadri
Sadiev (Uzbekistan)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences of the
Republic of Tajikistan 2020

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in
the list of peer-reviewed scientific journals of the High
Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.

*Ба матбаа супорида шуд _____
Барои нашр имзо шуд _____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №__.*

МН «Дониш»

*Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АМИТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.*